

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TBMM HÜKÜMETLERİ DÖNEMİNDE MÜDÂFAA-İ MİLLÎYE VEKÂLETİ
(3 Mayıs 1920-29 Ekim 1923)

Yüksek Lisans Tezi

Feyyaz KARINCALI

Ankara-2021

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TBMM HÜKÜMETLERİ DÖNEMİNDE MÜDÂFAA-İ MİLLÎYE VEKÂLETİ
(3 Mayıs 1920-29 Ekim 1923)

Yüksek Lisans Tezi

Öğrencinin Adı

Feyyaz KARINCALI

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

Ankara-2021

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TBMM HÜKÜMETLERİ DÖNEMİNDE MÜDÂFAA-İ MİLLÎYE VEKÂLETİ
(3 Mayıs 1920-29 Ekim 1923)

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi:

Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN
Enstitü Müdürü

ÖZET

19. yüzyıldan itibaren dünya genelinde modern muharebe tekniklerinin gelişmesiyle beraber orduların ikmal, iaşe ihtiyaçları ön plana çıkmış, bu doğrultuda bu ihtiyaçları ve organizasyonları yönetecek kurumlara gerek duyulmuştur. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda bu organizasyonu sağlamakla Seraskerlik Makamı görevli kılınmıştır. Seraskerlik Makamı ise 1908 yılında kapatılarak görevini Harbiye Nezâretine devretmiştir.

Osmanlı Devleti'nin 1918 yılında imzaladığı Mondros Mütarekesi ile beraber toprakları İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmeye başlanmıştır. Bunun sonucunda Türk halkı haksız işgallere karşı teşkilatlanarak Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde bağımsızlık mücadelesine girişmiştir. 23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılmasıyla beraber, bu bağımsızlık mücadelesinin etkin şekilde sürdürülmesi için Osmanlı Devleti'ndeki Harbiye Nezâretinin görevleri yeni kurulan hükümette Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti ile Müdâfaa-i Milliye Vekâleti arasında paylaştırılmıştır.

Millî Mücadele boyunca Müdâfaa-i Milliye Vekâleti ordunun idare, ikmal ve seferberlik işleriyle Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti ise ordunun, eğitim, harekât ve istihbarat görevlerini üstlenecektir. Müdâfaa-i Milliye Vekâletine bu dönem üç komutan Vekillik yapmıştır. Bu Vekiller sırasıyla Fevzi (Çakmak) Paşa, Refet (Bele) Paşa ve Kâzım (Özalp) Paşa'dır.

Kritik bir görevi üstlenen Müdâfaa-i Milliye Vekâleti bağımsızlık mücadelesi verilen bu dönemde büyük bir gayretle çalışmalarını sürdürmüştür. Her çeşit, silah, mühimmat, cephane, muharebe gereçleri, fennî malzeme, tahkimat, uçak ikmali, canlı cansız ulaştırma araçları, bu ihtiyaçların üretimi ve onarımı ile Müdâfaa-i Milliye Vekâleti ilgilenmiştir. Ayrıca akaryakıt ikmal ve dağıtımını, ordunun içecek, yiyecek, teçhizat, donatım, ikmal faaliyetleri, subay ikmali ve atamaları, sağlık ve veteriner işleri de Vekâletin sorumluluğundadır. Bu çalışmada Millî Mücadele boyunca Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin önemi irdelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fevzi Çakmak, İcrâ Vekilleri Heyeti, Kâzım Özalp, Millî Mücadele, Müdâfaa-i Milliye Vekâleti, Millî Savunma Bakanlığı, Refet Bele, TBMM.

ABSTRACT

Since the 19th century, with the development of modern combat techniques throughout the world, the supply and subsistence needs of the armies came to the fore, and accordingly, institutions that would manage these needs and organizations were needed. In the Ottoman Empire in the 19th century, the Seraskerlik Authority was appointed to provide this organization. The Seraskerlik Authority was closed in 1908 and transferred its duty to the Ministry of War. With the Armistice of Mondros, signed by the Ottoman Empire in 1918, its lands began to be occupied by the Entente States. As a result, the Turkish people were organized against unjust invasions and started a struggle for independence under the leadership of Mustafa Kemal Pasha. On April 23, 1920 with the opening of Turkey's Grand National Assembly, the task of the Ministry of War in the Ottoman Empire to sustain effectively in the struggle for independence was divided between the newly formed government in the General Staff and Ministry of National Defense.

During the War of Independence, the Ministry of National Defense will undertake the administration, supply and mobilization of the army, and the Military Ministry of War, training, operation and intelligence. During this period, three commanders acted as Deputies to the Ministry of National Defense. These deputies are Fevzi (Çakmak) Pasha, Refet (Bele) Pasha and Kâzım (Özalp) Pasha respectively.

The Ministry of National Defense, which assumed a critical task, continued its activities with great effort during this period of independence struggle. All kinds of weapons, ammunition, ammunition, combat equipment, scientific equipment, fortification, aircraft supply, living and lifeless transportation vehicles, the Ministry of Defense took care of the production and repair of these needs. In addition, fuel supply and distribution, beverage, food, equipment, equipment, supply activities of the army, officer supply and appointment, health and veterinary affairs are also under the responsibility of the Ministry. In this study, the importance of the Ministry of National Defense during the War of Independence will be examined.

Keywords: Fevzi Çakmak, Council of Ministers, Kâzım Özalp, National Struggle, Ministry of National Defense, Refet Bele.

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, Millî Mücadele ile birlikte kurulan ve gelişen bir Vekâlet olan Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin Birinci ve İkinci TBMM Hükümetleri dönemindeki konumu, faaliyetleri, Meclisteki durumu, Millî Mücadele'deki rolü tarih metodolojisi bağlamında incelenmiştir. Çalışma bu hükümetler döneminde sırasıyla Vekâlete Vekillik yapan Fevzi Çakmak, Refet Bele ve Kazım Özalp dönemi üzerinden şekillendirilmiştir.

Konu ile ilgili çalışmaya başlamadan önce literatür çalışması yapılmıştır. Yapılan literatür çalışması sonucunda Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin Millî Mücadele dönemindeki faaliyetlerini inceleyen kaynakların azlığına rastlanmıştır. Kadir Acar'ın *Seraskerlik'ten Harbiye Nezâreti'ne Türkiye'de Genelkurmay Başkanlığı ve Millî Savunma Bakanlığının Temeli*; Mahmut Pınarbaşı'nın *Millî Savunma Bakanlığı (1920-1950)* adlı yüksek lisans tezlerine ulaşılmıştır. Bu tezler kısmen Vekâletin kuruluşunu irdelenmişlerdir. Fakat Millî Mücadele dönemindeki Vekâletin faaliyetlerini incelemedikleri tespit edilmiştir. Genelkurmay tarafından basılan Türk İstiklâl Harbi serisi çalışmamıza yardımcı olmakla beraber özellikle Vekâletin Meclisteki durumundan bahsetmediği görülmüştür. Vekâleti, TBMM Hükümetleri dönemi içerisinde Vekiller üzerinden incelerken özellikle birinci el kaynaklara ulaşmaya çalışılmıştır. *TBMM Zabıt Cerideleri*, *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, *TBMM Kanunlar Dergisi* gibi resmi yayınlardan sıkça faydalanılmıştır. Vekâlete yönelik eleştiriler, övgüler, gensorular ele alınmış ve Millî Mücadele boyunca bütçesi de incelenmiştir.

Konunun öznesi durumunda olan Vekâletin arşivi *Millî Savunma Bakanlığı Arşivi*'ne başvurulmuştur. Başvurumuz sonucunda Millî Mücadele dönemindeki Müdâfaa-i Milliye Vekâletine ait belgelerin *Genelkurmay Askeri Tarih Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi*'ne devredildiği öğrenilmiştir. Sadece Vekâlete Vekillik yapan Refet Bele ve Kazım Özalp'in askeri safahatı elde edilebilmiştir. *ATASE Arşivi*, *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi*, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi*, *Beştepe'deki Cumhurbaşkanlığı Arşivi*'nden Vekâleti ilgilendiren konularla ilgili belgelerden faydalanmaya çalışılmıştır. Bununla beraber konuya ait çok sayıda kitap, makale, anı, dergi ve dönem gazetelerinden de faydalanılmıştır.

Tez konusunu belirlememe yardımcı olan ve çok yoğun işleri arasında daima bana zaman ayıran, sadece bilgisi ile değil duruş ve babacanlığıyla da öğrencilerine örnek olan kıymetli saygıdeğer tez hocam Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN'a; daima kapısını açık tutan, tecrübesi ve bilgisiyle bana yol gösteren kıymetli hocam Doç. Dr. Öğ. Alb. Hüsnu ÖZLÜ'ye teşekkür ve şükranlarımı sunarım.

Feyyaz KARINCALI

TBMM HÜKÜMETLERİ DÖNEMİNDE MÜDÂFAA-İ MİLLÎYE VEKÂLETİ
(3 Mayıs 1920-29 Ekim 1923)

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜDÂFAA-İ MİLLÎYE VEKÂLETİNİN KURULUŞU

1.1 Millî Mücadele'ye Genel Bakış

1.2. Müdâfaa-i Millîye Vekâletinin Kuruluşu

İKİNCİ BÖLÜM

FEVZİ (ÇAKMAK) PAŞA DÖNEMİ MÜDÂFAA-İ MİLLÎYE VEKÂLETİ

2.1. Fevzi (Çakmak) Paşa'nın Müdâfaa-i Millîye Vekâletinde İlk Dönemi 31

2.1.1. Fevzi (Çakmak) Paşa'nın Müdâfaa-i Millîye Vekâleti Vekili Olması	31
2.1.2. Yunan İleri Harekâtı ve Düzenli Ordu'ya Geçiş Sürecinde Müdâfaa-i Millîye Vekâleti	37
2.1.3. Birinci İnönü Muharebesi ve Müdâfaa-i Millîye Vekâleti	44

2.2. Fevzi (Çakmak) Paşa'nın Müdâfaa-i Millîye Vekâletinde İkinci Dönemi49

2.2.1. İkinci İnönü Muharebesi ve Müdâfaa-i Millîye Vekâleti	49
2.2.2. Aslıhanlar- Dumlupınar Muharebesi ve Müdâfaa-i Millîye Vekâleti.....	56
2.2.3 Kütahya-Eskişehir Muharebeleri ve Müdâfaa-i Millîye Vekâleti.....	58

2.3. Fevzi (Çakmak) Paşa Dönemi Müdâfaa-i Millîye Vekâleti Bütçeleri..... 65

2.3.1. 1920 Yılı Müdâfaa-i Millîye Vekâleti Bütçesi	66
---	----

2.3.2. 1921 Yılı Müdâfaa-i Millîye Vekâleti Bütçesi	72
---	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

REFET (BELE) PAŞA DÖNEMİ MÜDÂFAA-İ MİLLÎYE VEKÂLETİ

3.1. Refet (Bele) Paşa'nın Müdâfaa-i Millîye Vekâleti Vekili Olması	75
3.2. Sakarya Meydan Muharebesi ve Müdafâa-i Millîye Vekâleti	79
3.3. Türkiye Büyük Millet Meclisinde Müdâfaa-i Millîye Vekâletine Yönelik Gensorular	89
3. 4. Refet (Bele) Paşa Dönemi 1921 Yılı Müdâfaa-i Millîye Vekâleti Ek Bütçesi.....	98

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÂZIM (ÖZALP) PAŞA DÖNEMİ MÜDÂFAA-İ MİLLÎYE VEKÂLETİ

4.1. Kâzım (Özalp) Paşa'nın Müdâfaa-i Millîye Vekâleti Vekili Olması	101
4.2. Büyük Taarruz'a Hazırlık ve Müdâfaa-i Millîye Vekâleti	104
4.3. Büyük Taarruz ve Müdâfaa-i Millîye Vekâleti.....	115
4.4. Kâzım (Özalp) Paşa Dönemi Müdâfaa-i Millîye Vekâleti Bütçeleri.....	123
4.4.1. 1922 Yılı Müdâfaa-i Millîye Vekâleti Bütçesi	124
4.4.2. 1923 Yılı Müdâfaa-i Millîye Vekâleti Bütçesi	129
SONUÇ.....	131
KAYNAKÇA	135
EKLER.....	148

KISALTMALAR

- A.g.e:** Adı geçen eser
A.g.m: Adı geçen makale
A.g.t: Adı geçen tez
AAMD: Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi
ATASE: Askeri Tarih Stratejik Etüt Arşivi
ATBD: Askeri Tarih Belgeleri Dergisi
BCA: Bařbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BCO: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz.: Bakınız
C.: Cilt
Çev.: Çeviren
DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.: Editör
Haz.: Hazırlayan
HTVD: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
İA: İslam Ansiklopedisi
İSH: İstiklâl Harbi
K.: Kısım
MSB: Millî Savunma Bakanlığı
No: Numara
S.: Sayfa
TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİH: Türk İstiklal Harbi
TİTE: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Yay.: Yayınları

GİRİŞ

1789 yılında tahta çıkan III. Selim, Avrupa tarzı eğitim yapan yeni bir askerî sınıf yaratmak ve bu sınıfı güçlendirerek Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmak istiyordu. Bu konuda ulema ve devlet adamlarından lâyhalar istedi. Sunulan lâyihalarda iki düşünce öne çıkmaktaydı.¹ Birincisi Avrupa tarzı eğitimin benimsenmesiyle Yeniçeri Ocağı'nın ıslah edilmesi, ikincisi de Avrupa'daki ordulardan örnek alınarak yeni bir ordu meydana getirilmesiydi.² Fakat sunulan lâyihalardan hiçbiri Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmayı önermiyordu.³

Padişah, sunulan lâyihaları inceledikten sonra Nizâm-ı Cedîd adında yeni bir ordunun kurulmasını uygun buldu.⁴ Kurulan bu ordu özellikle Anadolu'da mevcudiyetini arttırdı ve Akka'da Napolyon'u mağlup ederek büyük bir başarı elde etti.⁵ Fakat Avrupa tarzı talim gören bu yeni ordu, ulema ve eski düzenin savunucusu bazı devlet adamlarının tepkisini çekmeye başladı. Özellikle Nizâm-ı Cedîd ordusu için zorla asker toplattırılması ile Yeniçerilerin bu duruma karşı tepkisi giderek arttı.

Osmanlı yöneticileri Nizâm-ı Cedîd ile Yeniçeri Ocağı'nın birlikte varlığını sürdüremeyeceğini anlamışlardı. Bu hususta Yeniçeri Ocağı'nın tamamen ortadan kaldırılmasını düşündüler. Fakat 1807 yılında meydana gelen Kabakçı Mustafa isyanı ile III. Selim öldürüldü ve Nizâm-ı Cedîd ilga edildi.⁶

IV. Mustafa'nın kısa süren padişahlığı sonrasında tahta geçen II. Mahmut döneminde Sekban-ı Cedîd isminde tekrar Yeniçeriler dışında talimli asker ocağı, Alemdar Mustafa Paşa'nın desteği ile oluşturuldu.⁷ Oluşturulan yeni askerî ocağın

¹ Ahmet Cevdet Paşa, **Osmanlı Tarihi Tarih-i Cevdet**, Cilt: III, Yay. Haz. Dündar Günday, Mümin Çevik, Hikmet Neşriyat, İstanbul, s. 1411.

² Lâyiha yazarlarının askeri reform konusunda önem verdikleri konulardan birisi de Avrupa usulü talim meselesiydi. Fünûn-ı harbiyye, ateşbâzlık, fenn-i cedîd-i muharebe üzere tüfenk-endâzlık ve benzeri ifadelerle tanımladıkları bu Avrupa usulü savaş tarzının en önemli şartının askerî düzenli talimi olduğu konusunda hemfikirdiler. Mehmet Mert Sunar, "*Ocak-ı Âmire'den Ocak-ı Mülga'ya Doğru: Nizâm-ı Cedîd Reformu Karşısında Yeniçeriler*", **Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi**, Ed. Seyfi Kenan, İsam Yay., Ankara 2010, s. 503-504.

³ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 92.

⁴ Kemal Beydilli, "*Nizâm-ı Cedîd*", **DİA**, Cilt: XXXIII, s. 175.

⁵ A. Cevat Eren, "*Selim III.*", **İA**, Cilt: X, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir 1997, s. 450.

⁶ Enver Ziya Karal, **Selim III. un Hatt-ı Hümayunları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1942, s. 113.; Kemal Beydilli, "*Kabakçı İsyamı*", **DİA**, Cilt: XXIV, s. 8.

⁷ M. Tayyib Gökbilgin, "*Sekban*", **İA**, Cilt: X, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir 1997, s. 327.

korunmasına önem verildi.⁸ Bu durum Yeniçerilerin tepkisine neden oldu. Sekban-ı Cedîd askerlerine sağlanan olanaklar ve sadrazamın bu yeni orduya ilgisi de hoşnutsuzluğu giderek arttırdı. Asker olarak görevine devam etmek isteyenlerin Sekban-ı Cedîd Ocağı'nda talime tabi tutulması mecburiyetinin getirilmesi ise muhalif grupları harekete geçirdi. Alemdar Mustafa Paşa'nın ıslahatlarından rahatsızlık duyan ulemanın da desteğiyle Yeniçeriler ayaklandı ve Bâbîâli'yi bastı. Bunun sonucunda üç ay süren Sekban-ı Cedîd denemesi son buldu.⁹ Bu teşebbüs de başarısız oldu. Nizam-ı Cedîd'ten sonra Sekban-ı Cedîd'i de kanlı hadiselerle kaldırtmayı başaran Yeniçeriler gücüne güç kattı.¹⁰

Bir müddet yeni ve talimli bir ordu oluşturulmadı. Bu dönemde Yeniçeriler, Sırp, Rum isyanlarını bastırmakta ve Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın eğitilmiş askerlerine karşı koymakta yetersiz kalıyordu. Sayısal bakımdan büyük, fakat niteliği düşüktü.¹¹ Yeniçerilerin bu yetersizliği üzerine yeniden modern talimli bir orduya ihtiyaç duyuldu.¹²

II. Mahmut hayata geçireceği reformların toplumu ve devletin tüm kurumlarını kapsaması gerektiğini düşünüyordu. Var olan kurumları ıslah etmek yerine yenilerinin kurulması gerektiğinin farkındaydı. Böylece arzu ettiği şekilde devletin idari sistemi Avrupa devletleri gibi merkezîyetçi bir yapıya bürünecek ve bütün devlet kuruluşları zamanın şartlarına uygun bir hale getirilecekti. Bu reformları yapabilmek için de eski düzenin bekçiliğini savunan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması gerekli idi.¹³

Hükümdarlığının ilk yıllarında siyasi gücü kendi elinde tutmaya çalışan II. Mahmut, muhaliflerini yönetimden uzaklaştırarak kendisine taraftar şahısları önemli

⁸ "Kendimizin ve hanedanımızın yaşaması, devletin yaşamasına bağlı olduğundan toplanacak asker devlet askeri olarak tahrir edilecektir. Ocaklar buna karşı korlarsa hepimiz, ittifakla onların tedip ve def ve ref'ine çalışacağız" Halil İncelik, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", **Bellekten**, Cilt: XXVIII, Sayı: 112, s. 605.

⁹ Abdülkadir Özcan, "Sekbân-ı Cedîd", **DİA**, Cilt: XXXVI, s. 328.

¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984, s. 505.

¹¹ Ahmet Lütfi Efendi, **Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi**, Cilt: VIII, Hazırlayan: Ahmet Hazerfen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 28.

¹² Abdülkadir Özcan, "Eşkinici Ocağı", **DİA**, Cilt: XI, s. 471.

¹³ Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, **History of The Ottoman Empire and Modern Turkey Volume II: Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975**, Cambridge University Press, Cambridge 2005, s. 5.

mevkilere atadı.¹⁴ Yeniçeri Ocağı'nın kilit noktalarına da padişah yanlısı kişiler atanmaktaydı. Bu kişiler arasında dikkat çeken isim ise Hüseyin Ağa idi.¹⁵ Hüseyin Ağa'ya 1823 yılında Yeniçeri Ağalığı, daha sonra ise ağalık vazifesine ek olarak vezirlik rütbesi de verildi. İstanbul'da ve ocak içinde sorun çıkarabilecek olanları ayıklamakla meşguldü.¹⁶

Bununla birlikte ulema ve devlet ricali tarafından çağdaş muharebe eğitiminin önemi sürekli tekrar edildi. Bundan yoksun kalmanın yol açtığı mağlubiyetler örnek gösterildi. Bir yandan da Yeniçerilerin, Hıristiyan devletlere karşı durmaları gerekirken kendi sınırları içerisindeki Rum isyanlarını dahi bastırmakta ve karşı koymakta aciz kaldıkları, halkın maneviyatını kazanmak amacıyla sürekli vurgulandı. II. Mahmut Yeniçerilere karşı bir kuvvet unsuru oluşturmak için Topçu ve Arabacı Ocaklarına özel ilgi ve alaka gösterdi. Bu durum ocakların Vaka-i Hayriye'de Yeniçerilere karşı padişahın yanında olmasını sağladı.¹⁷

Muvazzaf ve emekli üst düzey temsilcilerinin katılımıyla şeyhülislamın konağında toplantılar gerçekleştiriliyordu. Bu toplantılarda "*vücûb-ı talim-i cenk emrine*"¹⁸ dair fetva verildi ve Eşkinici ismiyle muharebe eğitimi almış donanımlı asker yetiştirilmesi kararlaştırıldı. Padişah tarafından kaleme alınan askerî modernizasyon hususundaki hatt-ı hümayun oluşturulduktan sonra hüccetle ifade edilen dört husus kabul edildi.¹⁹ Tasdik edilen hüccet, eşkinici lâyihası ve fetva Yeniçeri Ağası Mehmet Celâleddin tarafından ocak halkına duyuruldu ve Yeniçeriler tarafından onaylandı. 12 Haziran'da da Etmeydanı'nda Yeniçeriler talime başladı. Fakat bu duruma itirazlar hemen oluştu. 13 Haziran akşamı toplanan Yeniçeriler son

¹⁴ Esad Efendi, **Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi**, Hazırlayan: Ziya Yılmaz, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınevi, İstanbul 2000, s. 226.

¹⁵ Ağa Hüseyin Paşa Yeniçerilikten gelme bir askerdir. 1807 Rusya Seferi'ne katılmıştır. Burada cesareti ile öne çıkmıştır. Daha sonra Sadrazam Silahtar Ali Paşa'nın maiyetine girmiştir. Ocak içinde hızlıca terfi ederek zağarcıbaşığa yükselmiştir. II. Mahmut Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmak için yüksek rütbeli ocak zabıtlıklarına kendi görüşüne yakın şahısları yerleştirirken Hâlet Efendi'nin engellemesine rağmen Ali Paşa'nın önerisiyle Hüseyin Ağa'yı kul kethüdâlığına, sonra da Yeniçeri Ağalığına atamıştır. Abdülkadir Özcan, "*Ağa Hüseyin Paşa*", **DİA**, Cilt: XVIII, s. 4.

¹⁶ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 523.

¹⁷ Ahmet Yaramış, "*Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması ve Yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'nin Kurulması*", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: XII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 697.

¹⁸ Savaş eğitiminin gerekliliği.

¹⁹ Bu dört husus şunlardan ibaretti. Zarûret-i dîniyye, fazîlet-i cihâd, ulû'l-emrin iradesine itaat, ulemanın re'y ve itfâsıyla tertip olunmuş kavânîn-i askeriyeye riayet. Es'ad Efendi, **Üss-i Zafer (Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair)**, Hazırlayan Mehmet Arslan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005, s. 30-32.

kez kazan kaldırdı. Bu isyanının sonucu kanlı bitti. II. Mahmut ulemayı ve devlet adamlarını da yanına alarak yapacağı reformların önünde engel teşkil eden Yeniçeri Ocağı'nı tamamen ortadan kaldırmayı başarabildi.²⁰ Böylece devleti iki asırdır meşgul eden unsur artık tarihe karıştı.²¹ Ocağın kaldırılması ile beraber Bektaşî tekkeleri de kapatıldı ve Yeniçeriler ile bağlantılı olan Bektaşilik Osmanlı coğrafyasında yasaklandı. Sultan Mahmut ocağın kaldırılması sonrasında ocağa ait bütün rütbelere, el-kablar, unvanlar, nişanları da kaldırdı ve bizzat bu işlemleri kendisi takip etti.²²

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sonrasında Yeniçeri Ağalığı da kaldırıldı. Yeniçeri Ağası askerlikle ilgili bütün görev ve işlerden sorumlu olup ocağın en yüksek komutanıydı. Padişahın iktidarda kalabilmesi Yeniçerilere bağlı olduğundan hükümdar en çok güvendiği şahısları ağa olarak atardı.

Ayaklanmanın bastırılmasından sonra Nizam-ı Cedîd ve Sekban Ocaklarına mensup subay ve askerlerden oluşan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye adlı yeni bir ordu oluşturuldu.²³ Bu orduda Yeniçeri Ağası'nın boşluğunu doldurmak ve yeni ordunun idaresini sağlamak için bir başkomutana gereksinim duyuldu. Bu vesile ile Seraskerlik Makamı kuruldu.²⁴

²⁰ BOA. HAT. HAT. 289 / 17346, H-13-11-1241.; Mücteba İlgürel, "Yeniçeriler", İA, Cilt: XIII, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980, s. 393.; Kemal Beydilli, "Vak'a-i Hayriyye", DİA, Cilt: XXXXII, s. 454-457.

²¹ Kadir Acar, Seraskerlik'ten Harbiye Nezâreti'ne Türkiye'de Genelkurmay Başkanlığı ve Millî Savunma Bakanlığı'nın Temeli, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2002, s. 19.

²² Uzunçarşılı, a.g.e., s. 559.

²³ Yeniçeri Ocağı'nın ilgasından sonra (Asakir-i Mansure-i Muhammediye) unvanı altında tertip olunan asakir hakkında tanzim olunan kanunname-i hümayun. BOA. HAT. HAT. 1438 / 59106, H-01-12-1241.

²⁴ Seraskerlik terimini Osmanlı tarihinde ilk defa 1529 senesinde I. Viyana Kuşatması öncesinde İbrahim Paşa'nın Viyana seferine Serasker olarak memur edilmesi ile görmekteyiz. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Alpmansü- Burhanettin Hünoğlu, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri III ncü Cilt 7 nci Kısım Osmanlı İmparatorluğu ve Kara Kuvvetlerinin İdari Faaliyetleri ve Lojistik (1299-1913), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 13.; Yeniçerilerin lağvı üzerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye ismiyle ve Seraskerin emrinde olmak üzere on iki bin kişilik bir ordu tertibine, teşkil suretine, maaş ve erzaklarına ve kisvelerine dair tafsilat. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA. HAT. HAT. 491 / 24038, H-29-12-1242.; İstanbul'da serasker paşanın maiyetinde daima mevcut olmak üzere teşkilatı yapılan Asakir-i Mansure ordusunun her türlü tertibat ve levazimat ve masarifatına ait kanunname. BOA. HAT. HAT. 299 / 17708, H-29-12-1242.; "Farsça ser (baş) ve Arapça asker kelimelerinden oluşan ser-asaker 'başasker, ordu kumandanı, Başkomutan' demektir. Bu terim, sipeh-sâlâr ve ser-leşker unvanlarıyla eş anlamlı olarak Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devletlerinde ordu ve eyalet askeri kumandanı anlamında kullanılmıştır. Osmanlılarda ise sefere çıkan orduya kumanda edenlere klasik dönemde genellikle serasker ve ser-dâr, son dönemlere doğru

M. Zeki Pakalın Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü'nde "Serasker" terimini şöyle tanımlamıştır:

"Serasker, eskiden Milli Müdafaa vekili yerine kullanılan bir tabirdir. Yeniçeri Ocağı lağvedilip yerine Nizamiye teşkilatı yapılırken ocak gibi ağalık unvanı da lağvedilmiş ve Umur-ı Berriye-i Askeriye Nezâreti'nde bulunan zata 'Serasker' denilmiştir."²⁵

Ordu komutanına Serasker isminin verilmesi padişahın devletin bütün savaş gücünü bu makam içinde toplama amacını göstermekteydi. II. Mahmut döneminde kurulan Seraskerlik sonraki yıllarda kurulacak olan Harbiye Nezâreti ve Erkân-ı Harbiye Riyâsetinin de görevlerini yürüten makam haline geldi.²⁶ Asâkir-i Mansure-i Muhammediye ordusunun başına Serasker atanmasıyla, Osmanlı ordusundaki farklı zümrelerin geleneksel özerkliğine de son verildi ve II. Mahmut askerler üzerinde gelecekteki egemenliğini sağlama aldı.²⁷ Yeniçeriler devrinde İstanbul ve civarıyla Boğaz Kalelerinin emniyeti Yeniçeri Ağası, Bostancı, Topçubaşılar ve Derya Kapudanları tarafından sağlanırken Vak'a-i Hayriye'den sonra bu hizmeti Zaptiye Nezâretinin kuruluşuna kadar Seraskerlik Makamı yerine getirdi.²⁸ Seraskerlik, Yeniçeri Ağası'nın yerini almakla kalmadı, siyasi bir güç de el etti.²⁹ İlaveten padişaha karşı da sorumlu oldu.³⁰

Yeniçeri Ağası'na ait Süleymaniye'de yer alan Ağa Kapısı ismi de eski döneme ait izlerin silinmesi için Serasker Kapısı olarak değiştirildi ve Serasker'in makam yeri oldu.³¹ Sonra bu yer Darü'l Fetva olarak Şeyhülislam'a, Eski Saray da

yalnızca serasker unvanı verilmiştir. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından kurulan yeni ordu ve askerî teşkilâtla birlikte serasker Osmanlı kara ordusunun en yüksek rütbeli kumandanının unvanı olmuştur." Yüksel Çelik, "Serasker", *DİA*, Cilt: XXXVI, s. 547.

²⁵ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt: III, İstanbul 1971, s. 176.

²⁶ Bernard Lewis, "Bâb- ı Seraskeri", *Encyclopaedia of Islam*, Second Edition, s. 838.

²⁷ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınevi, İstanbul 2000, s. 65.

²⁸ Ahmet Hilmi Çoban, *Ahmet Cevat Paşa'nın Târih-i Askerî-i Osmânî (Kitâb-ı Râbi') Adlı Eserin Transkripsiyon Metni*, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2009, s. 25.; İhsan Hün, *Osmanlı Ordusunda Genelkurmayın Ne Surette Teşkil Ettiği ve Geçirdiği Safhalar*, Genelkurmay Başkanlığı Yay., İstanbul 1952, s. 22.

²⁹ Shaw, *a.g.e.*, s.23

³⁰ Memmed Rüşdü, *Devlet-i Aliye Ordu Teşkilatı*, Mekteb-i Fünûn-u Harbiye Matbaası, İstanbul 1911, s. 11-12.

³¹ Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, Cilt: VI, s. 2957.

Serasker'e makam yeri olarak tahsis edildi.³² Eski Saray'daki Serasker Kapısı'na Saray-ı Seraskerî ve Bâb-ı Seraskerî de denilmekteydi.³³

II. Mahmut Seraskerlik makamına atadığı ilk kişi Ağa Hüseyin Paşa oldu.³⁴ Ancak Ağa Hüseyin Paşa çalışkan biri olmasına karşın okuma yazmayı bilmiyordu. Yeni düzeni idare edecek bilgili biri lazımdı. Bundan dolayı makama daha bilgili olduğu düşünülen enderun eğitimi almış Hüsrev Paşa atandı ve on yıl bu görevde kaldı.³⁵

İlk dönemlerde Seraskerlik ordu komutanına denk gelen bir unvanken 1835 yılından itibaren devlet hiyerarşisinde sadrazama ve şeyhülislama eşit sayıldı.³⁶ 1836 yılında Serasker Kapısı'nda askerî alanlarda yapılacak ıslahatları ve düzenlemeleri müzakere etmek, gerekli nizamnameleri hazırlamak için bir danışma Meclisi olarak Dâr-ı Şurâ-yı Askerî açıldı.³⁷ Seraskerlik giyecek, yiyecek, yerleşim, taşıt ve zat işleri gibi işleri icrâ ederken, bu işlerin yürütülmesinde ana karar ve nizamlar Dâr-ı Şurâ-yı Askerî tarafından belirleniyordu. Alınan kararlar başkan ve üyeleri tarafından mühürlendikten sonra Serasker Paşa'ya arz edilirdi.

Tanzimat Fermanı'nda askerî meseleler de ele alındı. Seraskerlik Makamı'nın ve Dâr-ı Şurâ-yı Askerî'nin önerileriyle askerî alanda yeni düzenlemeler yapılması kararlaştırıldı.³⁸ Buna göre 1843 ve 1847 yılları arasında yapılan düzenlemelerle askerî kolluk güçleri muvazzaf kuvvetler, yedek kuvvetler, yardımcı kuvvetler ve başıbozuk kuvvetler olmak üzere dört kısma ayrıldı. Muvazzaf kuvvetler de Hassa Ordusu, Dersaadet Ordusu, Anadolu Ordusu, Rumeli Ordusu, Arabistan Ordusu

³² Gültekin Yıldız, **Osmanlı Kara Ordusunda Yeniden Yapılanma ve Sosyo-Politik Etkileri (1826-1839)**, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2008, s. 169; Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılan, İstanbul'un fethinden sonra bugünkü Beyazıt Cami ve Süleymaniye Cami arazilerini kapsayan İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü ve bazı üniversite birimlerinin yer aldığı ilk saray. Banu Bilgicioğlu, "*Sarây-ı Âtik-i Âmire*", **DİA**, Cilt: XXXVI, s. 122.

³³ Es'ad Efendi, **Üss-i Zafer**, s. 160.

³⁴ J.H. Mortdmann, "*Ağa Hüseyin Paşa*", **İA**, Cilt: I, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir 1997, s.147.; Özcan, "*Ağa Hüseyin Paşa*", s. 4.

³⁵ Halil İnalçık, "*Koca Hüsrev Paşa*", **DİA**, Cilt: XVIII, s. 42.

³⁶ Uğur Ünal, **Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1864-1876)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2008, s. 61.; Ali Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 48.

³⁷ Ahmet Lütfi Efendi, **a.g.e.**, Cilt: V, s. 896.

³⁸ Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Phoenix Yayınevi, Ankara 2006, s. 61.; Reşat Kaynar, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010, s. 179.

şeklinde beş ordu olarak tanzim edildi.³⁹ Askere almada ise kura usulü uygulanmaya başladı.

1843 yılında Dâr-ı Şurâ-yı Askerî’de düzenlemeler yapıldı. Sorumluluk alanındaki işler harbiye, nizam ve levazım olarak üç bölüme taksim edildi. Bâb-ı Seraskerî’de ise Mektubi Kalemi kuruldu. İlâveten subay ve erlerin künyeleri, çeşitli askerlikle ilgili konuların yazılması, korunması, saklanması için Yoklama, Jurnal, muhtelif hesapların bakılması ve ödenmesi için de bir Muhasebe, Ruznamçe, Vezne Şubeleri kurularak teşkilat yapısı genişletildi.⁴⁰ Bölüklerden gönderilen yoklamalar her ayın son günü alay katına sunulurdu. Alay katı ise tabur jurnallerini özet şeklinde Seraskerlik Makamı’na arz ederdi.⁴¹

1845 senesinde de Polis Teşkilatı ve Zaptiye Müşirliğinin kurulmasıyla İstanbul’un zabıta, itfaiye, güvenlik işleri Seraskerlik’ten bu yeni kurumlara devredildi.

Abdülaziz döneminde, Bâb-ı Seraskerî’de köklü bir değişiklik yapılmadı. 1862 tarihinde Abdülaziz, Serasker Fuat Paşa’yı sadrazamlığa atadı.⁴² Seraskerlik işlerinin sadrazamlık görevini engellememesi ve seraskerlik görev yükünün azaltılması uygun bulunduğundan bu makam ikiye ayrıldı. Makamın genel idaresi ile Fuat Paşa ilgilenirken, günlük rutin işlerle ilgilenilmesi için Harbiye Nezâreti adı ile bir alt yapı meydana getirildi.⁴³ Başına da Topçu Müşiri Hurşit Paşa atandı.⁴⁴ Ancak sadrazamlık ve seraskerliğin Fuat Paşa’ya tevdi edilmesi, kişiye özel bir durum olduğu için Harbiye Nezâreti bir memuriyet ve makam halinde teşkilatlandırılmadı. Fuat Paşa’nın sadrazamlıktan çekilmesinden sonra Seraskerliğe bağlı Harbiye Nezâreti ilga edildi.⁴⁵

³⁹ Naci Çakın- Nafiz Orhon, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi III ncü Cilt 5nci Kısım (1793-1908)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1978, s. 202.

⁴⁰ Mahmud Şevked, **Osmanlı Askeri Teşkilatı ve Kıyafeti**, Çeviren: Nurettin Türsan-Semiha Türsan, K.K.K Basımevi, Ankara 1983, s. 86.

⁴¹ Alpmansü- Hünoğlu, **a.g.e.**, s. 241.

⁴² Orhan F. Köprülü, **“FUAD PAŞA, Keçicizâde”**, **DİA**, Cilt: XIII, s. 203.

⁴³ Enver Ziya Karal, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt: III, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 141-142.

⁴⁴ Mesned-i Sadaret’in Fuad Paşa’nın uhdesinde tevcihi ve Tophane Müşirliği vazifesi uhdesinde kalmak üzere Harbiye Nezâreti ihdasıyla bu vazifenin Halil Paşa’nın uhdesine ihalesine dair hatt-ı hümayun. **BOA**. İ. DH. 508 / 34615, H-15-12-1279.

⁴⁵ Abdülkadir Özcan, **“Harbiye Nezâreti”**, **DİA**, Cilt: XVI, s. 120.

Sadrazamlık ve Seraskerliğin bir kişi tarafından idare edilmesi, 13 Şubat 1874'te Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın, sadrazamlığa atanması ile bir kez daha tekrar etti.⁴⁶ Avni Paşa'nın seraskerliği sırasında Seraskerlik Makamı'nın günlük işlerine bakmak üzere Sadaret Kaymakamlığı kuruldu.

1876 tarihinde Bâb-ı Seraskerî'de Serasker Paşa'nın şu kalemleri vardı:

- a- Müsteşar
- b- Mektupçu
- c- Nizamiye Muhasebecisi
- d- Hassa Muhasebecisi

1879 yılında 93 Harbi'nde gerçekleşen başarısızlığın sebep ve sonuçlarını değerlendirmek için oluşturulan encümenin önerileri üzerine askerî alanda kapsamlı değişiklikler yapıldı. Seraskerlik ve Dâr-ı Şurâ-yı Askerî kaldırıldı. Seraskerliğin kaldırılmasının arkasında, Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilmesi ile ölümünde Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın etkili olduğunun düşünülmesinin rolü olduğu söylenebilir. Seraskerliğin yerine Harbiye Nezâreti kuruldu ve Gazi Osman Paşa nâzır olarak bu kuruma atandı.⁴⁷ Fakat bu örgütlenme ancak beş yıl devam etti. 1884 yılında Harbiye Nezâreti kaldırılarak eskiye dönüldü. Seraskerlik ve Dâr-ı Şurâ-yı Askerî makamları yeniden ihdas edildi.⁴⁸

Bununla birlikte II. Abdülhamit döneminde Seraskerlik Makamı'nın etkinliği giderek azaldı. Bu duruma yukarıda bahsedildiği gibi Sultan Abdülaziz'in ölümü ve II. Abdülhamit'in yönetim tekniği etkili oldu. Sultan Abdülaziz'in akıbetini yaşamak istemeyen II. Abdülhamit Seraskerliğin nüfuzlu olmasına izin vermedi. Siyasetin merkezi Bâbîâli ve Bâb-ı Seraskerî'den, Yıldız Sarayı'na kaydı. Oluşturulan hafiye teşkilatı ve jurnalcılık faaliyetleri ile askerî kurumlar sıkı denetim altında girdi. Seraskerliğin II. Abdülhamit döneminde teşkilat yapısı şöyle idi:

⁴⁶ **B.O.A.** CİLT: HR. 21 / 1024, H- 29-12-1290.; Ali İhsan Gencer, "Hüseyin Avni Paşa", **DİA**, Cilt: XVIII, s. 526.

⁴⁷ Tenkîsat-ı Cedide icabınca Seraskerlik unvanının Harbiye Nezâreti olarak değiştirilip nâzırlığa Gazi Osman Paşa'nın Erkân-ı Harbiye Dairesi Reis-i Umûmiliği'ne Hassa Müşiriyeti görevi de devam etmek üzere Derviş Paşa'nın Piyade Dairesi Riyaset-i Umûmiyesi'ne Ferik Osman / Nuri Paşaların tayinleriyle bu teşkilatın vakit geçirmeden kurulup vazifesine başlaması. **BOA**. MB. İ. 58 / 86, H-18-01-1297.

⁴⁸ Kemal H. Karpat, **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Ulusallaşma**, Çev. Dilek Özdemir, İmge Yayınevi, Ankara 2006, s. 64.

- 1- Daire-i Askeriye
- 2- Erkân-ı Harbiye Dairesi
- 3- Piyade Dairesi
- 4- Süvari Dairesi
- 5- Topçu Dairesi
- 6- Levazımat-ı Umûmiye Dairesi
- 7- Muhasebe
- 8- İstihkâm ve İnşaat
- 9- Muhâkemât
- 10- Sıhhiye Dairesi'nden müteşekkil toplam on daire idi.⁴⁹

İlaveten Ordu Komutanlıkları, Sanayi Alayı ve Askeri Tekaüd Sandığı da Seraskerliğe bağlı idi. Süvari, Piyade, Topçu Daireleri de kendi sınıfının barış ve sefer işlemleri ile meşguldü. Bu işleri tek kalemde toplayacak bir koordinatör olmamakla beraber, bir kaide de mevcut değildi. Topyekûn barış ve seferde subay, er, hayvan, araç, gereç işlerini organize edecek bir kimsede bulunmamaktaydı. En mühim daire Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Dairesi de redif ve asker alma işlemleri gibi vazifelerle meşgul olmaktaydı.⁵⁰

Bu sebepler nedeniyle âtil bir durumda bulunan Bâb-ı Seraskerî, İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra yeni düzenlemelere tabi tutuldu. Sait Paşa'nın kurduğu Meşrutiyet Kabinesi'nde alınan bir kararla Seraskerlik bu sefer geriye dönmek üzere tamamen kaldırıldı. Yerine ise Harbiye Nezâreti kuruldu.⁵¹ İlk Harbiye Nâzırı da Ömer Rüştü Paşa idi.⁵²

27 Temmuz 1910 tarihinde Devlet-i Aliye-i Osmaniye Ordusu'nun Teşkilat-ı Esasiye Nizamnamesi yayımlandı. Bu nizamnameye göre Harbiye Nezâretinin görevleri şunlardı:

⁴⁹ **Millî Savunma Bakanlığı'nda 150 Yıl**, Ankara, Harita Genel Müdürlüğü, 1976, s. 3.

⁵⁰ Hülya Toker, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Cilt: III, Kısım VI (1908-1920), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996, s. 123.

⁵¹ Seraskerlik unvanının Harbiye Nezâreti'ne tahvili ile sadr-ı esbak Kâmil Paşa'nın mezkûr nezârete tayini. **BOA**. BEO 3362 / 252082, H-23-06-1326.

⁵² Harbiye Nâzırlığına ilk olarak Kâmil Paşa tayin edilmiştir. Fakat Meclis-i Vükelâ'da memuriyeti nedeniyle Kâmil Paşa'nın yerine bu göreve Ömer Rüştü Paşa atanmıştır. **BOA**. İ. DH., 1467 / 49, H-23-06-1326.

- a- Orduların barışta ve savaşta Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye tarafından belirlenen nizamname ve talimatlar doğrultusunda hizmet gereklerini yerine getirilmesini temin etmek. Bütün askeri kanun ve nizamların uygulanmasını sağlamak.
- b- Bütün askerî makam ve memur heyetlerine ait hizmetlerin sorumluluğunu üstüne almak.
- c- Askerî makam ve memuriyetlerin tasarrufu altındaki kıta ve tesislerin idamesi hususundaki yetki ve sorumluluklara nezâret etmek.
- d- Ülke müdafaasının aksamadan gerçekleşmesi için orduyu mühimmat ve silah bakımından gerekli şekilde teçhiz etmek.
- e- Daimî olarak ordunun maddi olanaklarını mükemmel durumda bulunmasını sağlamak ve bu hususa dikkat etmek.
- f- Kanun-ı Esasi'ye uygun olarak ordunun yönetimi ve intizamını sağlamak, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Vükela önünde orduyu temsil etmek.
- g- Ordunun yıllık bütçesini hazırlamak.
- h- Harp esnasında seyyar orduları ve kalelerdeki askeri kıtaları hazır durumda bulundurmak, sayısal miktarlarını mümkün olduğu kadar arttırmak, gereken tedbir ve tertibatı sağlamak.⁵³

Dönemin ilk Harbiye Nâzırı, kurumda kayda değer bir değişim ile yenilik yapamadı ve uzun bir süre sadece zaman ad değiştirmekle yetindi. Oysa Meşrutiyet'in ilan edilmesinde rolü olan genç subaylar Harbiye Nezâretinde değişiklik yapmak istiyorlardı. Bu görev ise dönemin sevilen komutanlarından Mahmut Şevket Paşa'ya verildi. Mahmut Şevket Paşa'nın çalışmalarıyla kurumun teşkilat yapısında değişimler oldu. Bu değişimlerle beraber Harbiye Nezâretinin yapısı şöyle idi:

1-Harbiye Nezâreti Müsteşarlığı

- a- Tahrirat Dairesi
- b- Şifre Kalemî
- c- Tercüme Kalemî

⁵³ Acar, **a.g.t.**, s. 107-108.

- d- Memurlar Sicilleri
- e- Personel Kalemi
- f- Evrak Kalemi

2- Harbiye Nezâreti Daireleri

- a- Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Dairesi
- b- Piyade Dairesi
- c- Süvari Dairesi
- d- Sahra Topçu ve Nakliye (Ulaştırma) Dairesi
- e- Ağır Topçu Müfettişliği Umûmiliği
- f- Sıhhiye Dairesi
- g- Baytar Dairesi
- h- Kıtâatı Fenniye ve Mevakii Müstahkeme Müfettişliği (Muharebe ve İstihkamat)
- i- Muhâkemet Dairesi
- j- Muhâsebât-ı Umûmiye Dairesi
- k- Levazımât-ı Umûmiye Dairesi⁵⁴

Birimlerinden oluşmakta idi. İlâveten doğrudan Harbiye Nezâretine bağlı şu birimler de vardı:

- a- Bağimsız İnşaat
- b- Evrak Mahzeni Şubesi
- c- İntihâb-ı Kutâb-ı Askeriye Komisyonu (Askeri Kâtipler Seçme Komisyonu)
- d- Borç Verme Kanunu
- e- Askeri Basımevi
- f- İstanbul Merkez Komutanlığı

Harbiye Nezâretine bağlı önem atfedilecek dairelerden biri Terbiye ve Tedrisat Müfettiş Umûmiliği idi. Bu müfettişlik Askeri Okulların hepsini idare ediyordu. Bu okullar şunlardı:

- a- Erkân-ı Harbiye Mektebi

⁵⁴ Millî Savunma Bakanlığı'nda 150 Yıl, a.g.e., s. 4.

- b- Harp Akademisi
- c- Mekteb-i Fünûn-u Harbiye
- d- Harbiye Mektebi
- e- Mühendishane-i Berri Hümayûn
- f- Topçu, İstihkâm ve Nakliye Okulları
- g- Tıbbiye ve Veteriner Okulları
- h- İstanbul Kuleli Askeri İdadisi

Bu arada İstanbul ve dışında bulunan Askeri Rüştîye ve İdadi Mektepleri için de Askeri Okullar Genel Müdürlüğü kurulmuştu. Bu müdürlüğe bağlı olan Askeri okullar İstanbul'da Eyüp, Beşiktaş, Fatih, Soğukçeşme, Toptaşı, Koca Mustafa Paşa Askeri Rüştîyeleri ve Kuleli Askeri İdadisi'ydi. İstanbul dışındakiler de Edirne, Üsküp, İşkodra, Manastır, Selanik, Elâzığ, Van, Trabzon, Halep, Beyrut, Şam, Bağdat, Süleymaniye, San'a, Taiz Rüştîyeleri ile Manastır, Edirne, Bursa, Erzincan, Bağdat, Şam, Trablusgarp Askeri İdadileri idi.

Harbiye Nezâretine bağlı bir diğer önem atfedilecek müfettişlik ise Sunuf-u Muhtelif Müfettişliği'di. Müfettişliğin altında bulunan başlıca okullar ise şunlardı:

- 1- Piyade Endaht Mektebi (Piyade Atış Okulu)
- 2- Sahra Topçu Endaht Mektebi (Sahra Topçu Atış Okulu)
- 3- Ağır Topçu Endaht Mektebi (Ağır Topçu Okulu)
- 4- Süvari Binicilik ve Tatbikat Okulu
- 5- Dersaadet ve Selanik Zabitan Subaylar Talimgâhı
- 6- Levazım Okulu
- 7- İhtiyat Zabitan Mektebi (Yedek Subay Okulu)
- 8- Piyade, Süvari ve Topçu Küçük Zabit Mektepleri (Asts. Okulları)⁵⁵

İmâlât-ı Harbiye Genel Müdürlüğü de Harbiye Nezâretinin bir koluydu. Top, tüfek, tupa, piyade ve topçu mermisi, dumanlı, dumansız barut fabrikaları İmâlât-ı Harbiye'nin önemli üretim merkezleriydi. Bu fabrikalar İstanbul'da Ataköy bölgesinde bulunuyordu.

⁵⁵ Özcan, "Harbiye Nezâreti", s. 120.

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜDÂFAA-I MİLLÎYE VEKÂLETİNİN KURULUŞU

1.1 Millî Mücadele'ye Genel Bakış

1918 Osmanlı Devleti için her açıdan zor bir yıl oldu. Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti ve müttefikleri için hiç de iyi gitmiyordu. Cepheleden sürekli mağlubiyet haberleri geliyordu. Bu arada hayatının önemli bir kısmını baskı altında geçiren, İttihat ve Terakki Fırkası'nın aldığı kararları onaylayarak devlet idaresinde ciddi bir rolü olmayan Sultan Mehmet Reşat vefat etti ve yerine 4 Temmuz 1918'de VI. Mehmet (Vahdettin) geçti.⁵⁶ VI. Mehmet orduya bir hatt-ı hümayun yazarak yönetimi devraldığını bildirdi ve özel bir kurmay heyeti oluşturarak savaşı takip etmeye başladı.⁵⁷ İstanbul'da yönetim değişikliği yaşanırken Birinci Dünya Savaşı, İttifak Devletlerinin aleyhine sonuçlanmak üzereydi. Avrupa Cephesi'nde Almanya yeniliyordu. 1918 yılının Mart ayında Bağdat ve Kerkük'ü kaybeden Osmanlı Devleti Şam ve Hama gibi önemli şehirleri de terk ederek Halep'e doğru çekildi.⁵⁸

Bulgaristan'ın 29 Eylül 1918'de Selanik Mütarekesi'ni imzalayarak savaştan çekilmesi İstanbul'daki kaygıları giderek arttırdı. İtilaf Devletleri yönünü Trakya'ya çevirdi. İmparatorluğun neredeyse bütün sınırları tehdit altındaydı. En yakın tehlike İstanbul için söz konusuydu. Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın ateşkes için nabız yokladıkları bir dönemde Osmanlı Devleti de bu sürece dâhil oldu ve ateşkes için başvuruda bulundu. Bununla birlikte 1917'den beri görev yapmakta olan Talat Paşa başkanlığındaki İttihatçı kabine de 8 Ekim 1918'de görevden ayrıldı. Talat Paşa'dan sonra, Harbiye Nâzırlığı da yapmış olan Ahmet İzzet Paşa sadrazamlığında yeni hükümet kuruldu.

Osmanlı Devleti barış görüşmeleri için Rauf Bey başkanlığındaki dört kişilik heyeti Mondros Limanı'na gönderdi.⁵⁹ Rauf Bey Mondros Mütarekesi ile siyasi,

⁵⁶ Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1949, s. 151.

⁵⁷ Cevdet Küçük, "*Mehmed VI*", **DİA**, Cilt: XVIII, s. 422.

⁵⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, Cilt: I, Remzi Kitapevi, İstanbul 2011, s. 288.

⁵⁹ Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 171.

ekonomik ve askerî sınırlandırmalar içeren 25 maddeden oluşan çok ağır hükümlere imza attı.⁶⁰

Bu olaylar yaşanırken Alman subayların ülkeden ayrılmasının bir sonucu olarak Yıldırım Orduları Grup Komutanı Liman Von Sanders görevini bıraktı. Bu göreve Mustafa Kemal Paşa atandı. Ancak Yıldırım Orduları Grubu'nun lağv edilmesi nedeniyle buradaki görevi uzun sürmedi. Mustafa Kemal Paşa Mondros Mütarekesi maddelerinin uygulandığı takdirde Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki yerlerin işgal edileceğini düşünüyordu.⁶¹ Keza bu düşüncesinde haklıydı. Mütarekeden üç gün sonra İtilaf Devletleri hızlı bir şekilde işgale başladı. İngilizler önce Musul'u sonra da İskenderun'u işgal etti. Fransızlar da Trakya'ya asker çıkardı. 13 Kasım 1918 tarihinde ise aralarında Yunan gemilerinin de bulunduğu büyük bir İtilâf filosu İstanbul'a gelerek şehre hâkim oldu.⁶² Ana limanların denetimi İngiliz, Fransız ve İtalyanların eline geçti. Bununla da yetinilmedi. Güneydoğu Anadolu, Çukurova, Antalya, Mersin, Burdur bölgelerinde de işgaller sürdü.⁶³ Samsun bölgesinde ise Pontus Devleti'ni kurmak isteyen Rum çeteleri bölgede huzursuzluklar çıkarıyordu. Bölgedeki karışıkları bahane eden İngilizler 200 kişilik birliğini Samsun'a sevk etti.⁶⁴

Mütareke hükümlerine göre ordunun büyük bölümü terhis edilirken, önemli noktaları ele geçirilen ve silah depoları düşman kuvvetlerinin eline geçen ülkede bezginlik ve ümitsizlik hâkimdi.⁶⁵ Hükümet düşman kuvvetlerinin merhametine sığınmıyordu.⁶⁶

⁶⁰ **Türk İstiklâl Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999, s. 36.; Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi 1. Kitap İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1991, s. 68.; Salâyi R. Sonyel, "*Mondros'tan Samsun'a Türk Kurtuluş Mücadelesi'nin Doğuşu*", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: XV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 606.

⁶¹ Celal Bayar, **Ben de Yazdım (Millî Mücadele'ye Gidiş I)**, Sabah Kitapçılık, İstanbul 1997, s. 72.

⁶² Zekeriya Türkmen, "*İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar*", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XVIII, Temmuz 2002, Sayı: 53, s. 337.; **ATBD**, Sayı: 144, Belge No: 10.

⁶³ **HTVD**, Sayı: 39, Belge No: 929.

⁶⁴ **HTVD**, Sayı: 41, Belge No: 984.; **HTVD**, Sayı: 41, Belge No: 983.

⁶⁵ Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2001, s. 25.

⁶⁶ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele**, Cilt: I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998, s. 143.

İtilaf Devletlerinin haksız işgallerine karşı yurt çapında direniş hareketleri ortaya çıktı.⁶⁷ Bu direniş hareketlerinin bir kısmı birbirinden haberdar olmadan ortaya çıkan mahalli teşkilatlardı. Kurulan bu cemiyetler arasında Müdâfaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, Trakya-Paşaeli Müdâfaa-i Heyet-i Osmaniye Cemiyeti, Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, Vilayat-ı Şarkiye Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti önde gelen teşkilatlar arasındaydı.⁶⁸

Millî direnişin bir kaynağı da İstanbul'da ve yurdun çeşitli yerlerinde bulunan üst ve orta rütbeli subay kadroları idi. Mustafa Kemal Paşa, komutasındaki Yıldırım Orduları Grubu'nun ilga edilmesinden sonra İstanbul'a gelerek Harbiye Nezâreti emrine girmişti. Kazım Karabekir Paşa da ilga edilen IX. Ordu'nun yerini alan ve karargâhı Erzurum'da bulunan XV. Kolordu Komutanlığına atanmıştı.⁶⁹ XV. Kolordu Trabzon ve Sivas'ta bulunan kuvvetlerin kendisine eklenmesiyle bölgedeki en büyük askerî güç haline geldi.

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da Millî Mücadele için temaslar kurmaya başladı. Bu sırada Harbiye Nâzırı olmak için talepte bulundu. Aynı fikirdeki silah arkadaşlarını kilit mevkilere atanması için çaba sarf etti.⁷⁰ Fakat teşebbüsleri gerçekleşmeyince Anadolu'ya gitme yollarını aradı. Çanakkale'de Anafartalar Komutanı olarak elde ettiği başarılarla ismi pek çok çevre tarafından duyulmuştu. Padişahın fahri yaveri olması ona hükümetin önde gelen şahıslarıyla tanışarak itimat kazanmasını da sağladı. Samsun ve civarında Rumlar tarafından çıkarılan kargaşa ve asayiş olayları devam ediyordu. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa bölgede meydana gelen huzursuzlukları incelemek ve gereken tedbirleri almak üzere 30 Nisan 1919 tarihinde III. Ordu Müfettişliğine atandı.⁷¹ III. Ordu Müfettişlik bölgesi Samsun, Trabzon, Sivas, Erzurum, Van illerini kapsıyordu. Yetkileri hem askerî hem de idari makamlar olmak üzere çok genişti.⁷² Atama işlemleri tamamlanınca Mustafa

⁶⁷ Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2004, s. 77.

⁶⁸ Yücel Özkaya, "*Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler*", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: IV, Kasım 1987, Sayı: 10, s. 139-141.

⁶⁹ Cevdet Küçük, "*Kazım Karabekir*", **DİA**, Cilt: XXV, s. 150.

⁷⁰ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt: I, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1977, s. 14.

⁷¹ **ATBD**, Sayı: 145, Belge No: 1; Salih Omurtak, Hasan Ali Yücel, vd, "*Atatürk*", **İA**, Cilt: I, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir 1997, s. 732.

⁷² **HTVD**, Sayı: 1, Belge No: 3.; Zekeriya Türkmen, "*19 Mayıs 1919: Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkışı*", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: XV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 908.

Kemal Paşa, 16 Mayıs 1919'da İstanbul'dan hareket ederek, 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a ulaştı.

Yunanlılar bu tarihlerde İtilaf Devletlerinin olurlarını alarak İngiliz donanmasının himayesinde 15 Mayıs 1919'da İzmir'i, sonrasında çevresini işgal etti. Arkalarına aldıkları güçle bununla da yetinmeyerek Ege Bölgesi'nde geniş çaplı bir işgale başladı.⁷³ Bu işgale karşı ülke çapında vatansever Türklerin gösterdiği tepki ise uyanmakta oluşan bağımsızlık bilincinin ilk kıvılcımlarıydı. Sultan Vahdettin'in işgalleri umursamaz politikasına karşı Türk milliyetçileri teşkilatlanarak örgütlenmeye başladı. Özellikle Yunan işgali altındaki Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliye birlikleri oluşturuldu.⁷⁴

Konumuzla ilgisi olduğu için Kuva-yı Milliye hakkında detay verecek olursak; Birinci Dünya Savaşı'nı kaybeden Osmanlı Devleti'nin askerî düzen ve teşkilatı bozuktur. Ordunun silah, mühimmat, araç ve gereçlerinde sınırlandırılmaya gidilmişti.⁷⁵ Vahdettin'in 5 Kasım 1918'de terhis kararnamesini yayınlamasından sonra yıllardır cephelerde mücadele eden askerlerin evlerine dönmesi imkânı tanındı.⁷⁶ Ordu karargâhları kaldırılarak yerlerine kolordular kuruldu. 9 kolordu ve 20 piyade tümeninden oluşan yaklaşık 50.000 kişilik bir güç bırakılmasına izin verildi.⁷⁷ Fakat mevcut vaziyet Osmanlı topraklarının mütareke akdine uymayan şekilde işgal edilmesini önleyemedi. Anadolu'da gerçekleşen her işgal derin bir üzüntüye neden oldu. İzmir'in işgal edilmesi ise büyük bir infial yarattı ve ordunun mütareke şartlarına bağlı kalmak mecburiyetinde olduğunu bilen 57. Alay Komutanı

⁷³ HTVD, Sayı: 37, Belge No: 903.

⁷⁴ Adnan Sofuoğlu, "Mondros Mütarekesi Sonrası Türkiye'nin İşgaline Karşı Milli Direniş: Kuvâ-yı Milliye (1918-1921)", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: XV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 621.

⁷⁵ Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, **a.g.e.**, s. 263-266.; Mondros Mütarekesi imzalandığında askerî kuvvetlerin durumu şöyle idi: 1. ve 4. Ordu lağvedilmiş ve İstanbul'daki 3. Ordu Trakya'nın güvenliğini sağlamakla mükellefti. Kafkas cephesinde zayıf durumda Bakü İslâm Ordusu ile Kars 9. Ordusu mevcuttu. Güney'de, Musul'da Ali İhsan Sabis'in 6. Ordusu, karargâhı Adana'da bulunan Yıldırım Ordular Grubu'na bağlı 2. Ordu ve Raco'da 7. Ordu bulunuyordu. Arabistan'da Yıldırım Ordular grubuna bağlı Medine Muhafızı Fahrettin Paşa emrindeki Hicaz Kuvve-i Seferiyesi, Asir'de Muhittin Paşa komutasında bir tümen ve Yemen'de Tevfik Paşa komutasında 7. Kolordu bulunuyordu. Bkz. Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, s. 31-32.

⁷⁶ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, Cilt: I, s. 88.

⁷⁷ Osmanlı ordusunun mütareke konusu ve kuruluşu hakkında geniş bilgi için bkz. Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, **a.g.e.**, s. 255-263.

Albay Şefik Bey, 23 Mayıs 1919 tarihinde Harbiye Nezâretine gönderdiği raporla Kuva-yı Milliye birliklerinin oluşturulmasını önerdi.⁷⁸

İlk Kuva-yı Milliye birlikleri Bekir Sami Bey ve Jandarma Yüzbaşı Tahir Bey'in gayretleriyle Ödemiş'te meydana getirildi. Balıkesir, Aydın bölgesinde de Kuva-yı Milliye fikri gelişti.⁷⁹ Ülkenin çeşitli yerlerinde bulunan Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri Kuva-yı Milliye hareketine destek oldu. İstanbul'a bağlı olup da ilgilenecek yetkili makam bulamayan, işgallere karşı koymak isteyen silahlı güçler de Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetlerinin emrine girmeye başladı.⁸⁰

Kuva-yı Milliye'nin ikmal ve lojistiği sistematik bir plan içerisinde sürdürülmüyordu. Başlangıçta personel ikmalî gönüllüler, zeybekler, asker kaçakları, suçlular, hapishaneden çıkarılanlar, millî komiteler tarafından celp şeklinde cepheye yollananlar idi. Ayrıca birçok yurtsever aydınlar da cephelerde görev almaktaydı.⁸¹

İaşeleri ise bölgedeki ilçe ve köy halkı tarafından karşılanıyordu. Silah ve teçhizatları kendilerininindi. Fakat cephe genişledikçe ikmal, iâşe ve diğer ihtiyaçları en yakın ordu birlikleri tarafından sağlanıyordu.⁸² İlk zamanlarda Kuva-yı Milliye'nin desteklenmesinde Redd-i İlhak Cemiyetleri ve bu cemiyetlerin kurdukları örgütlerin hizmetleri de göze çarpmaktaydı.

Kuva-yı Milliye cılız ve güçsüz vaziyetteydi. Hem personel ve hem de lojistik destek bakımından yardıma ihtiyaç duyuyordu ve yetersizdi. Az miktarda silah ve birkaç makineli tüfekle muharebe eden Kuva-yı Milliye karşısında, modern ve ikmal kaynakları Batı'ya dayanan kuvvetli ve çok üstün mevcutlu bir ordu bulunmaktaydı. Cephe sahası ve teşkilat genişledikçe kaynak bulmakta zorluk çekildi. Kuva-yı

⁷⁸ Yücel Özkaya, "Kuvâ-yı Milliye", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: VIII, Sayı: 24, Temmuz 1992, s. 455.; Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi 2. Kitap Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992, s. 224.

⁷⁹ "...İzmir işgali üzerine millette zuhur eden galeyani millî idi. Zira ordu mütareke ahkâmına riayete mecbur idi. O sırada gerek Nazilli cephesinde ve gerekse Balıkesir cephesinde bazı şahsiyetler belirdi ve milletin hakikaten ne kabiliyet ve salâbette olduğunu Avrupa'ya ve âleme karşı gösterdi ki bu hâl şayanı şükrandır..." Cephelerdeki askeri vaziyet ve bazı milis kuvvetlerinin tasfiyesi hakkında Müdâfaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa'nın açıklamaları. Bkz. **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre: I, Cilt: I, s. 252.; Bayar, **Ben De Yazdım**, s. 15.

⁸⁰ İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 304.

⁸¹ Tansel, **a.g.e.**, Cilt: I, s. 271.

⁸² **Türk İstiklâl Harbi, İdari Faaliyetleri (15 Mayıs 1919- 2 Kasım 1923)**, Cilt: VII, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1975, s. 16.

Milliye halka yük olmaya başladı. Yapılan harekâta büyük kahramanlıklar ve fedakârlıklar yapılmış olmasına rağmen arzu edilen başarı sağlanamadı. İstanbul Hükümeti'nin önemli bir yardımda bulunmaması, tüm yurttaşların ulusal mücadeleyle ilgilenmemesi, maddi ve manevi kuvvetlerin tek elden yönetilmemesi bu durumun en önemli sebepleri arasındaydı.

Ulusal bir direniş harekâtı oluşturma düşüncesini önceden kafasında benimseyen Mustafa Kemal Paşa da Samsun'a gider gitmez faaliyetlere başladı. Arkadaşlarıyla yayınladığı Amasya Genelgesi ile Millî Mücadele'nin amaç, gerekçe ve yöntemini ilan etti. Damat Ferit Paşa, yayınladığı bildirimler ile Anadolu'da millî bir kongrenin oluşturulmasına mâni olmaya çalışsa da 23 Temmuz tarihinde Erzurum Kongresi Mustafa Kemal öncülüğünde çalışmalarına başladı.⁸³

Erzurum Kongresi'ni ise bütün engellemelere rağmen Sivas Kongresi takip etti. Bu kongre ile beraber Erzurum Kongresi kararları bölgesellikten millî bir düzeye ulaştı. Ayrıca Sivas Kongresi ile beraber Heyet-i Temsiliye oluşturularak ilk defa devlet yönetimine alternatif bir model olacak siyasi erkin temelleri atıldı. Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti çatısı altında ülkedeki bütün direniş örgütleri birleştirildi.⁸⁴ Heyet-i Temsiliye Ali Fuat Paşa'yı "*Garb-i Anadolu Umûm Kuva-yı Milliye Kumandanlığına*" atayarak ülkeyi yönetmesi bakımından yetkili bir karar alıcı olduğunu gösterdi.⁸⁵ Kongrelerin önemli bir sonucu da toprak bütünlüğü ve tam bağımsızlık ilkesine dayanan Misâk-ı Millî'nin içeriğinin büyük oranda oluşturulması idi.⁸⁶

12 Ocak 1920'de kapalı olan İstanbul'daki Meclis-i Mebusan tekrar açıldı. Meclis-i Mebusanda, Millî Mücadele'nin ana hatlarını belirleyen Misâk-ı Millî 28 Ocak'ta gündeme geldi ve 17 Şubat'ta onayladı. Bunun üzerine İngilizler 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'u resmen işgal etti.⁸⁷ İstanbul'un işgal edilmesiyle Mustafa

⁸³ Bekir Sıtkı Baykal, **Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler**, Türk İnkılap Enstitüsü Yayınları, Ankara, s. XIII.

⁸⁴ Mahmut Goloğlu, **Sivas Kongresi**, Başnur Matbaası, Ankara 1969, s. 222.

⁸⁵ **XX. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'nın Haberleşme Kayıt Defteri (Eylül 1919-Kasım 1920)**, Cilt: I, Haz. Çiğdem Aslan, Mustafa Toker, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 2013, s. 409.; Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyat, İstanbul 1953, s.183-184.

⁸⁶ Salâyi R. Sonyel, "*Türkiye'nin Özgürlük ve Bağımsızlık Mücadelesi*", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: XV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 895.

⁸⁷ Bilge Criss, **İşgal Altında İstanbul (1918-1923)**, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s. 30.

Kemal Paşa da düşündüğü tedbirleri uygulamaya başladı. 19 Mart'ta bir genelge yayımlanarak İstanbul'un işgaliyle beraber Osmanlı Devleti'nin sona erdiğini, Temsil Heyeti'nin ülke yönetimine el koyduğunu ve Ankara'da toplanacak Meclis için üye seçilmesi gerektiğini ilan etti.⁸⁸

Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye bu genelge ile Anadolu'da oluşturulacak yeni hükümeti geniş halk kitlesinin katılımı ile kurmak istiyordu. Bağımsızlık mücadelesinde karar verici olarak "*salahiyet-i fevkaladeyi haiz*" Meclisin, kapatılan Meclis-i Mebusana dahil olup İstanbul'dan Anadolu'ya geçen ve bu genelge esaslarıyla yeni seçilen mebuslardan oluşması uygun görüldü.⁸⁹ Ayrıca genelgede Millî Mücadele'nin oluşturulacak Meclisin denetiminde olacağı ve Osmanlı Meclis-i Mebûsanında olduğu gibi Ayan ve Mebusan Meclisi iştirakinin mümkün olmadığı da işaret edilmekteydi.⁹⁰

Osmanlı İmparatorluğu'nda seçim yasası yoktu. 1876 yılında oluşturulan ve 1908'de Vükelâ Heyeti kararıyla geçici seçim yasası olarak yayınlanan karara göre seçim yapıyordu. Ülkede meydana gelen iç ayaklanmalar Ankara'ya kadar yansımış olup, bu durumu önleyecek yeterli kuvvetin de henüz oluşturulamaması dolayısıyla vakit kaybı olmaması için Osmanlı'dan kalan "*İntihâb-ı Mebusan*" kanuna göre ivedilikle seçimler yapılması gerekiyordu.⁹¹ Temsil Heyeti de bu seçim uygulamasına göre, Ankara'da toplanacak hükümet seçimini gerçekleştirecekti.

Parti üyeliği olmadan milletin güvenini kazanan şahıslar arasından seçilen üyelere meydana gelecek Birinci Büyük Millet Meclisi, iki dereceli⁹² ve erkek

⁸⁸ Genelge 12 maddeden oluşmaktadır. Genelgede her sancaktan beş aza seçileceği, seçimler için her fırka, zümre ve cemiyetin aday gösterebileceği veya her ferdin bireysel aday olabileceği, seçimlere her mahallin en büyük mülkiye memurunun riyaset edeceği, seçimlerin gizli oy ile gerçekleşeceği ve seçilen mebusların on beş gün süre zarfında Ankara'da toplanması gerektiğine dair maddeler vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Kemal, **Nutuk**, Cilt: I, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008, s. 564.; İhsan Ezherli, **Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)**, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 1992, s. 26.

⁸⁹ Tarık Ziya Tunaya, "*Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri*", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 23, Sayı: 3-4, Yıl: 1958, s. 228.

⁹⁰ Güneş, **a.g.e.**, s. 61.

⁹¹ Rıdvan Akın, **TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erklere ve İdare**, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 48.

⁹² Seçimlerin tek dereceli olması, seçmenlerin temsilcilerini doğrudan aracısız seçmeleri demektir. İki dereceli seçimlerde ise seçmenler önce delegeleri (bunlara ikinci seçmen ya da büyük seçmenler de deniyor) seçerler, bunlar da yeni bir seçimle milletvekillerini seçerler. İki dereceli seçimin amacı,

seçmenlerin oylarıyla oluşacaktı. Bu sisteme göre her sancağın seçicileri seçilecekti. Bu seçiciler de 50.000 nüfusa bir erkek mebus hesabına göre mebuslar seçeceklerdi.

Daha detalı bilgi verecek olursak, en az bir yıl o kazada oturan ve yirmi beş yaşını dolduran her dindeki vatandaş seçici olabilecekti. Onlar da ikinci seçicileri belirleyecekti. İkinci seçiciler otuz yaşını bitirmiş ve Türkçe bilen her yurttaşı mebus seçebilecekti. Fakat mebusları sadece *müntehâb-ı sani* denilen ikinci seçmenler seçmeyecekti. Heyet-i Temsiliye'nin bildirisi ile yerleşik seçim kurallarının dışına çıkılarak ikinci seçmenler ile beraber aşağıda maddede sıralanan kişiler de nihai mebus seçimine katılacaktı. Böylelikle seçmen tabanı da genişliyordu.

- a. Kazalardan çağrılacak ikinci seçmenler
- b. Liva merkezlerindeki ikinci seçmenler
- c. Liva İdare Meclisi ve Belediye Meclisi üyeleri
- d. Liva Müdafaa-yı Hukuk İdare Heyeti Üyeleri
- e. Vilayet Merkez Heyeti üyeleri, Vilayet İdare Meclisi üyeleri ve Belediye Meclisi üyeleri
- f. Vilayet, merkez kazası ve merkeze bağlı kazaların ikinci seçmenleri

Ülke 66 seçim bölgesine ayrıldı ve her bir seçim bölgesinden beş mebus seçilmesi kararlaştırıldı.⁹³ Böylelikle oluşturulacak yeni Meclis, 19 Mart tarihli genelge ile seçilen 330 yeni mebustan ve İstanbul'dan Ankara'ya gelen mebuslardan oluşacaktı. Fakat İstanbul'dan kaç mebus geleceği bilinmediği için Mecliste oluşacak mebus sayısı belli değildi.

genellikle çok önemli ve bazen yıkıcı olabilen kamuoyu hareketlerini yumuşatmaktır Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku**, Beta Yay., İstanbul, 1991, s. 246.

⁹³ I. Orta Kuzey Anadolu, Ankara, Bolu, Çankırı, Çorum, Ertuğrul, Eskişehir, Kütahya, Kırşehir, Yozgat.

II. Ege bölgesi, Aydın, Biga, Burdur, Denizli, Gelibolu, Isparta, İzmir, Karesi, Menteşe, Saruhan.

III. Marmara Bölgesi, Bursa, Edirne, İstanbul, İzmit

IV: Akdeniz Bölgesi, Adana, Antalya, Cebelibereket, Gaziantep, İçel, Kozan, Mersin, Maraş.

V. Kuzeydoğu Anadolu, Ardahan, Batum, Bayezid, Erzincan, Erzurum, Kars, Oltu.

VI. Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Bitlis, Diyarbakır, Ergani, Genç, Hakkâri, Mardin, Muş, Siirt, Siverek, Urfa,

VII. Karadeniz Bölgesi, Canik, Gümüşhane, Karahisar-ı Şarki, Kastamonu, Lazistan, Sinop, Trabzon.

VIII. Orta Doğu Anadolu, Amasya, Dersim, Elaziz, Malatya, Sivas, Tokat. Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 138.

Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart tarihinde yayınladığı seçim genelgesi ile yapılan seçimler sonucunda Kayseri, Kastamonu, Tokat, Sivas livalarında seçimler yapılarak mebuslar Ankara'ya gelmeye başladı. Fakat İstanbul'dan gelecek mebus sayısı bilinmemekle beraber 66 seçim bölgesinin her birinde seçimlerin tam anlamıyla uygulanması mümkün değildi. Heyet-i Temsiliye'nin yurdun her yerinde nüfuzlu olamaması, iletişim araçlarının noksanlığı, İstanbul'un yapılacak seçimlere karşı sert ve olumlu olmayan tutumu, İtilaf Devletlerinin seçimi engelleyici faaliyetleri, Millî Mücadele'nin başarı ile sonuçlanıp sonuçlanamayacağı bilinmemesi ve bu sebeple Ankara'da toplanacak mebusların ilerleyen zamanlarda başına bir iş geleceği korkusuyla halkın seçimlere mesafeli yaklaşmaları mebus seçimlerini olumsuz şekilde etkileyen etmenler arasında idi. Mersin, İzmit, İzmir ve Adana gibi işgale maruz kalmış yerlerin bazı bölgelerinde seçim yapılabilirdi. Seçim yapılan bazı bölgelerde ise tahsis edilen sayı miktarınca mebus çıkarılamadı.⁹⁴

Seçimlerin yapılmasından sonra oluşan Mecliste toplanan mebus sayısı ise tam belli değildi.⁹⁵ Ayrıca Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti döneminde mebus sayısında istifa, vefat, görevden uzaklaştırma ve bazı asker mebusların Kazım Karabekir örneğinde olduğu gibi Meclise ancak kurtuluştan sonra iltihak etmeleri gibi nedenlerle sürekli değişiklikler oldu. E. B. Şapolyo Meclis açıldığı tarihte ilk toplantıya katılan üye sayısını 115 olarak belirtmekte ve 1920 yılının Mayıs ayında 62, Mayıs'tan sonra 27, 1921 Ocak ayından sonra da 3 üyenin Meclise katıldığını belirtmektedir.⁹⁶

Meclis üyeleri arasında ilk defa ulusal düzeyde temsil edilecek çok sayıda yerel eşraf, şeyh ve hoca bulunmaktaydı. Bu yeni üyeler siyasi bir parti disiplini olmaksızın adeta kendi başlarına hareket ediyorlardı. Bu durum da ister istemez kesif bir bölgecilik ve hizipçilik gibi gelişmelere gebe idi. Mebusların öğretim seviyesinin de yüksek olduğu gözlenmekteydi. Mebusların dörtte üçü lise veya yüksek öğretim

⁹⁴ Güneş, a.g.e., s. 64.

⁹⁵ Mazhar Müfit Kansu'ya göre Birinci Mecliste 437 mebus vardı. Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Atatürk'le Beraber**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986, s. 574.; Tevfik Bıyıklıoğlu'na göre ise bu sayı 338 idi. Tevfik Bıyıklıoğlu, "*Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hukuki Statüsü ve İhtilalcilik Karakteri*", **Bellekten**, Cilt: XXIV, Sayı: 96, Yıl: 1960, s. 648.; Fahri Çoker ise bu sayıyı 403 olarak vermektedir. Fahri Çoker, **Türk Parlamentosu Tarihi (Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923)**, Cilt: I, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 39.

⁹⁶ Enver Behnan Şapolyo, **Mustafa Kemal ve Birinci Büyük Millet Meclisi Tarihi**, Ülkemiz Matbaası, Ankara 1969, s.25.

mezunuydu. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Vekâletlere Vekillik yapan üyelerinin de yüzde doksanı yüksek öğrenimliydi.

Yapılan seçimler sonucunda yeni mebuslarla ile kapatılan Meclis-i Mebusana dâhil olup İstanbul'dan kaçarak Ankara'ya gelenlerle beraber, 11 Nisan 1920 tarihinde gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde Meclisin 22 Nisan Perşembe günü açılmasına karar verildi. Fakat daha sonra halk üzerinde olumlu bir etki bırakması ve hasımların Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşlarını mağlup edebilmek için şer'an asi ilan etmeleri, fetvalar yayınlamaları dolayısıyla Ankara aleyhine dini çerçevede yapılan saldırıya cevap verebilmek için Meclisin Hacı Bayram camiinde kılınacak Cuma namazı müteakibi 23 Nisan'da açılması kararlaştırıldı.⁹⁷ Bu karar "*Büyük Millet Meclisi Açılıyor*" başlığı ile Hâkimiyet-i Millîye gazetesinde de halka duyuruldu.⁹⁸

Meclisin toplantı yerinin ise Ankara'daki mevcut kullanılabilir mekânlar arasından tasarım ve inşası Mimar İsmail Hasif Bey tarafından II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti Kulübü olarak inşa edilen ve bugün Ulus'ta bulunan taş bina bina seçildi.⁹⁹

⁹⁷ Yunus Nadi, **Birinci Meclisin Açılışı ve İsyancılar**, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s. 29. İhsan Güneş, "*Türkiye Büyük Millet Meclisi*", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Cilt: XXXXI, s. 594. 3 Nisan'da açılacak Büyük Millet Meclisinin tören programı Nutuk'ta da geçmektedir. 6 maddeden oluşmaktadır. Maddelerde vatanın istiklali, yüce hilafet ve saltanat makamının kurtarılması için hayati görevler yapacak olan Büyük Millet Meclisinin Cuma günü küşad edileceği, Cuma namazından sonra Sakal-ı Şerif'in ve Sancak-ı Şerif'in alınarak Meclisin toplanacağı yere gidileceği, açılış gününün kutsallığını belirtmek için vilayet merkezinde hatim indirileceği ve Buhar-ı Şerif okunacağı, Hatim-i Şerif'in uğur getirsin diye Cuma namazından sonra Meclisin toplanacağı yerin önünde tamamlanacağı, vatanın her köşesinde Hatim-i Şeriflerin indirileceği, Cuma ezanından önce minarelerde salâ verilerek bütün tebaanın kurtulması için dua edileceği, Büyük Millet Meclisinin vereceği vatani görevleri anlatan vaazların verileceğinden bahsedilmektedir. Mustafa Kemal, **a.g.e.**, s. 576.

⁹⁸ **Hâkimiyet-i Millîye**, 23 Nisan 1920

⁹⁹ Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Binası 1915 yılında, İttihat ve Terakki Fırkasınca kulüp binası olarak kullanılmak üzere, Enver Paşa'nın emriyle Evkaf mimarı Salim Bey tarafından projelendirilmiş ve projeyi yürütme görevi, dönemin İttihat ve Terakki Fırkası Ankara temsilcisi Memduh Şevket (Esental) Bey'e; proje yapım işi ise Kolorduda görevli olan askerî mimar Hasip Bey'e verilmiştir. Hasip Bey, binanın kâgır kısmını başarı ile bitirmiştir. Ancak çatı ve diğer bölümler, sürmekte olan savaş ve yaşanan malzeme sıkıntısı nedeniyle yarım kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Ankara, kısa bir süre için İngiliz ve Fransız askerleri tarafından işgal edildiğinde küçük bir Fransız müfrezesi, henüz çatısının bir bölümü örtülmemiş olan bu binaya yerleşmiş, ancak 27 Aralık 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya gelmesi üzerine binayı boşaltarak kenti terk etmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisinin 23 Nisan 1920 tarihinde açılmasına karar verildiğinde, inşası yarım kalan İttihat ve Terakki Fırkası Kulüp Binasının meclis binası olarak kullanılmasına karar verilmiştir. https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/brosurler/kurtulus_savas%C4%B1_muzesi.pdf

23 Nisan 1920 tarihinde Cuma namazı kılındıktan sonra Meclisin toplanacağı binaya gelinerek dualar okunup, kurbanlar kesildi. Mustafa Kemal Paşa tarafından yayınlanan genelgeye uyularak Meclis dini motiflere riayet edilen bir programla açıldı.¹⁰⁰

23 Nisan 1920 tarihinde saat 13.45'te 115 milletvekili ile açılan Mecliste ilk konuşmayı en yaşlı olması hasebiyle Sinop Milletvekili Şerif Bey yaptı. Fakat olağanüstü koşullarda kurulan bu Meclisin ismi hala konmamıştı. Meclisin ismi konusunda ilk öneriler 11 Nisan 1920 tarihinde gündeme geldi. Gündeme gelen isimler şunlardı: Meclis-i Kebîr, Meclis-i Kebîr-i Millî, Kurultay, Meclis-i Mebusandı.¹⁰¹ Bu isimler arasından ise Meclis-i Kebîr-i Millî benimsenerek Meclisin ismi günümüz Türkçesiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi olarak kabul edildi.¹⁰² Fransız ihtilali terminolojisi ile Türkiye Büyük Millet Meclisi adının benimsendiği görülmekteydi.¹⁰³

1.2. Müdâfaa-i Millîye Vekâletinin Kuruluşu

Türkiye Büyük Millet Meclisininin 24 Nisan 1920 tarihli oturumunda Ankara Mebusu Mustafa Kemal Paşa "*Teşkilât-ı Hükümet*" hakkında detaylı bir konuşma yaptı.¹⁰⁴ Mustafa Kemal Paşa'ya göre Meclis milletin vicdanının tezahürüydü. Bu suretle milletin vicdanından tecelli eden Mecliste, mesuliyeti yönetecek bir kuvvete ihtiyaç vardı. Bu kuvvet de hükümetti.¹⁰⁵ Hükümet teşkilatı ise icra vazifesi ile mükellef bir İcrâ Heyetinden oluşmalıydı ve üyeleri de Hükümet Reisi tarafından seçilmeliydi. İcrâ Heyeti, Meclise karşı mesul tutulacak ve üyelerinin isimleri de "*Vekil*" olacaktı.¹⁰⁶ Reis olacak zât da hem İcrâ Heyeti hem de Meclis karşısında bütün mesuliyetleri kendisinde toplayacaktı.¹⁰⁷

¹⁰⁰ Tansel, **a.g.e.**, Cilt: III, s. 86.

¹⁰¹ Yunus Nadi, **Ankara'nın İlk Günleri**, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s. 115.

¹⁰² **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Sayı: 13, Eylül 1955, Vesika No: 352

¹⁰³ Akın, **a.g.e.**, s. 49.

¹⁰⁴ Mustafa Kemal Paşa hükümet teşkilatı hakkındaki düşüncelerini beyan ettiği sırada Meclis Reisi değildi. Aynı tarihli oturumun sonlarına doğru beşinci celsede Meclis Reisi seçilmiştir. Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, Cilt: I, s. 38.

¹⁰⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, Cilt: I, s. 31-32.

¹⁰⁶ Meclisin, hükümete yani yürütmeye ait işlerin ayrıntılarıyla ilgilenmesi mümkün olmayacağından kendi içinden seçtiği kişileri "Vekil: bakan" olarak görevlendirmektedir.

¹⁰⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, Cilt: I, s. 31.

Bununla birlikte Mustafa Kemal Paşa'ya göre hilafet ve saltanat makamı “*her nevi cebir ve ikrahtan âzâde ve tamamıyla hür ve müstakil olarak kendini milletin ağuşu sadakatinde*” bulunduğu zaman, Meclisin tanzim edeceği kanunlar çerçevesinde İcrâ Heyeti ve Meclis Reisi salahiyetlerini padişaha devredecekti.¹⁰⁸ Bu sistem ittifak-ı cumhura her kuvvetten fazla yetki veren İslâmiyet'e dayanmaktaydı. Artık Meclis-i Ali'nin üstünde hiçbir kuvvet yoktu.¹⁰⁹ Bu açıklamalarıyla görüldüğü üzere Mustafa Kemal Paşa padişah vekilliğini de uygun görmemekteydi.¹¹⁰

Ankara Mebusu Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Nisan tarihinde, arzuladığı hükümet şekline ait konuşmasından sonra 25 Nisan tarihli oturumda ise Tokat Mebusu Nazım Bey ve arkadaşları tarafından “*Mecliste her kısmı idarî için birer encümen teşkili ile bu encümenlerin aksamı idareyi murakabe etmesine ve bütün mesuliyeti deruhde eylemesi*” şeklindeki idarenin encümenler tarafından yönetilmesi önerisi Meclise sunuldu.¹¹¹

Erzurum Mebusu Celâleddin Arif Bey bu teklifi gayet mühim görmekle beraber, yeni bir öneri sundu. Bu öneriye göre 16 Mart 1920 tarihinden itibaren Memalik-i Osmaniye'nin büyük bölümünün başıboştu ve yönetim için derhal on beş kişilik bir encümen teşkil edilmeliydi. Encümen, yönetimin esasları için detaylı bir çalışma yaptıktan sonra bir kanun önerisi oluşturarak Meclise sunmalıydı. Fakat sunulan kanun önerisinin müzakere edilip kabul edilmesi zaman alacaktı. Aradaki bu süreyi değerlendirmek ve işleri yürütmek için geçici bir İcrâ Heyeti oluşturulmalıydı.¹¹²

Mecliste yönetimin esasları ile ilgili görüşler öne sürülürken Afyonkarahisar Mebusu Mehmet Şükrü Bey “*Anadolu'da hakikaten fena propagandalar vardır. Bu propagandalardan birisi, Hükümeti muvakkate teşekkül edecek ve bunun riyasetine*

¹⁰⁸ Bu durum milli iradeye dayanan TBMM gayesine ters düşmekteydi. İhtilafı bu durum saltanatın ilgası ile ortadan kaldırılmıştır. Ali Fuat Başgil, **Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri**, Baha Matbaası, İstanbul 1957, s.108-109.; Rona Aybay, “*Anayasal Metinlerde Egemenlik*”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 41.

¹⁰⁹ Çoker, **a.g.e.**, Cilt: III, s. 75.

¹¹⁰ Yavuz Aslan, “*I. Dönem TBMM'de "İcrâ Vekilleri Heyeti Riyaseti (Hükümet Başkanlığı)"nın Statüsü ve TBMM Reisi'nin İcrâ ile İlgili Yetki ve Sorumluluğu*”, **Atatürk Dergisi**, Cilt: III, Sayı: 1, s. 62.

¹¹¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, Cilt: I, s. 52.

¹¹² Naim Sönmez, “*I. Meclis'te Gruplar İlişkisine Bir Örnek: İcra Vekillerinin Seçimine Dair Kanun Görüşmeleri*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 47, s. 444.

Mustafa Kemal Paşa tâyin edilecek, yok Reisicumhur olacak” sözleriyle maksadı aşan siyasi girişimlere başvurulmaması gerektiğini işaret etti.¹¹³

Yapılan müzakerelerden sonra Celaleddin Arif Bey’in önerisi kabul edildi. Buna göre iki encümen oluşturulacaktı. Bunlardan birincisi daha sonra hükümete dönüşecek İcrâ Heyetini teşkil eden ve altı kişiden oluşan Muvakkat İcrâ Encümeni, ikincisi ise İcrâ Heyeti ile Meclis arasındaki ilişkiyi düzenleyecek Lâyiha Encümeni idi.¹¹⁴

25 Nisan 1920 tarihinde yapılan altı kişiden oluşacak Muvakkat İcrâ Encümeni seçimlerinde encümenin tümü seçilemedi. Birinci oylamaya 107 kişi katıldı. Seçilmek için gerekli olan mutlak çoğunluk, 54 oyun kabul edildiği oylamada 27 müstenkif yani çekimser mebus bulunduğu için 80 oy üzerinden değerlendirme yapıldı. Bu sonuçlara göre Celaleddin Arif Bey, Cami Bey, Bekir Sami Bey salt çoğunluğun¹¹⁵ üzerinde oy alarak Muvakkat İcrâ Encümenine seçildi. İsmet Bey, Hakkı Behiç Bey, Dr. Adnan Bey, Şeyh Servet Efendi, Ferid Bey, Hamdullah Suphi Bey ise 54 oyun altında kaldıkları için ikinci tur oylamasına kaldı. Fevzi Paşa ile Hamdullah Suphi Bey aynı oyu aldıkları için aralarında kura çekildi ve kura sonucunda Hamdullah Suphi Bey ikinci tur oylamasına dâhil edildi.

Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa ikinci oylamadan önce söz alarak İsmet Bey’in hali hazırda bütün harekât-ı askeriyeyi takip ettiğini bu sebeple vazifesinin Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti Vekili olduğunu belirtti. Eğer Meclis uygun görürse kendisinin bu vazifeyle mesul tutularak Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti Vekilliği vazifesini yapmak üzere İcrâ Heyeti içinde yer almasını önerdi. Bu öneri oylamaya sunularak kabul edildi. İlk tur oylamasında kura ile kaybetmesi sonucu ikinci tura kalamayan Fevzi Paşa da İsmet Bey’den boşalan vekillikten yararlandırılarak ikinci tur oylamasına katılması sağlandı.¹¹⁶ Diğer üç üye için yapılan ikinci tur oylamasında ise 103 mebus katıldı. Fevzi Paşa ile beraber

¹¹³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, Cilt: I, s. 53.

¹¹⁴ Akın, **a.g.e.**, s. 101.; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, Cilt: I, s. 58-66.; Lâyiha Encümeni herhangi bir konuda görüşü sorulan, buna binaen konu hakkındaki düşüncelerini belirten veya kanunların hazırlanmasında, yazılmasında bilirkişi işlerini yürüten bir özelliğe sahipti.

¹¹⁵ Bu sistemle kazanabilmek için verilen oyların en az yarısından bir fazlasını almak gereklidir. Servet Armağan, “*Çoğunluk Sistemi ve Bazı Düşünceler*”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 36, Sayı: 1-4, s. 94.

¹¹⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, Cilt: I, s. 59.

Hamdullah Suphi Bey ve Hakkı Behiç Bey'in de seçilmesi ile Muvakkat İcrâ Encümeni oluşturuldu.¹¹⁷

Muvakkat İcrâ Encümeni 25 Nisan ve 3 Mayıs tarihleri arasında görev yaptı. Bu encümen 1 Mayıs 1920 tarihinde de İcrâ Vekilleri Heyetinin seçimi için bir yasa önerisi hazırladı.¹¹⁸ Temel olarak İcrâ Vekilleri Heyetinin 10 idare alanına yani 10 Vekâlete bölünmesi kararlaştırıldı.¹¹⁹ Fakat Vekâletlere Vekil seçme usulünde tartışmalar mevcuttu. Üç tane görüş bu tartışmaların esasını teşkil etti. Bunlardan birincisi Büyük Millet Meclisi Reisi'nin İcrâ Vekillerini belirlemesi, ikincisi ilgili encümenlerin Vekâletlere aday göstermesi ve Meclis Reisi'nin bu adaylar arasından seçim yapması, üçüncüsü de Meclis Reisi tarafından her Vekâlet için üç aday gösterilmesi ve bu adaylardan birinin Meclis tarafından seçilmesi idi.¹²⁰ Fakat yapılan tartışmalar sonuçsuz kaldı ve seçeneklerden hiçbirisi kabul edilmeyerek hükümet üyelerinin seçiminin Meclis tarafından yapılmasına karar verildi.¹²¹ Büyük Millet Meclisinin seçeceği İcrâ Vekillerine dair kanunun kolaylıkla tebdil ve tadil edilmemesi için de yasanın salt çoğunlukla değil, 2/3 çoğunluk ilkesi ile oylanmasını Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey talep etti ve talebi de kabul gördü.¹²² Böylece hükümetini, icra salahiyetini oluşturan Meclis daha kolay ve etkili çalışma imkânına kavuşmuş oldu.¹²³

Yeni kurulacak Vekâletler içerisinde Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin de yer alması Mecliste tartışmalara neden oldu. Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâletinin Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin mesuliyetinde yer alması, Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin tasarrufunda ordu, Kuva-yı Milliye, jandarma, polis, emniyet, posta,

¹¹⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, Cilt: I, s. 61.

¹¹⁸ Bıyıklıoğlu, **a.g.m.**, s. 654.

¹¹⁹ Sönmez, **a.g.m.**, s. 445.

¹²⁰ Akın, **a.g.e.**, s. 102.

¹²¹ 2 Mayıs'ta kabul edilen ve TBMM'nin 3 numaralı kanunu olan "*İcra Vekilleri Suret-i İntihabına Dair Kanun*" ile TBMM Reisi'ne, hükümetin oluşturulmasında herhangi bir görev ve yetki vermemiştir. Aynı zamanda bu kanun TBMM Reisi'ne hükümetin başkanı olmasına rağmen hükümet üyelerini (İcra Vekilleri) denetlemek ve aralarında çıkabilecek sorunları çözmek gibi bir yetki de tevdi etmemiştir. Meclis bu konulardaki bütün görev ve yetkiyi kendi üzerinde toplamış, hükümet üyelerinin seçiminde, onların denetlenmesi ve aralarındaki ihtilafların çözümüne kadar her türlü yetkiyi kendi elinde tutmaya özellikle itina göstermiştir. Aslan, **a.g.m.**, s. 63.

¹²² **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, Cilt: I, s. 159.

¹²³ Tunaya, **a.g.m.**, s. 236.

telgraf, telefon, demiryollarının da bulunması ve Müdâfaa-i Milliye'nin, Muavenet-i İctimaiyye ile birleşmesi ile ilgili öneriler gündeme getirildi.¹²⁴

İcrâ Vekilleri Heyeti içinde Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâletinin Müdâfaa-i Milliye Vekâletinden bağımsız şekilde yer alması ile neyin amaçlandığı cevaplanması isteğiyle mebuslar tarafından soruldu. Mustafa Kemal Paşa da bu sorulara detaylı bir cevap verdi. Mustafa Kemal Paşa'ya göre Osmanlı Devleti'ndeki Harbiye Nâzırı ordunun iaşesi ve teçhizi ile ilgilenmeliydi. Fakat Harbiye Nâzırı harekât-ı harbiyeyi ve kumandayı da üstüne vazife aldı. Bu sebeple müstakil bir Erkân-ı Harbiye Riyâseti oluşturulamadı. Oysa ikisinin arasında büyük bir fark vardı. Erkân-ı Harbiye'ye İcrâ Vekilleri Heyeti içerisinde yer vererek bu yapı müstakil hale gelecekti ve orduyu düzenleyecek, harekâtı yönetecek, memleketin müdafaasını sağlayacaktı. Bu görevi icra ederken de diğer Vekâletler gibi Büyük Millet Meclisine karşı sorumlu olacaktı.¹²⁵

İcrâ Vekilleri Heyeti içinde yer alacak Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin işlevsellik bakımından Osmanlı Devleti'ndeki Harbiye Nezâretinin devamı olarak nitelendirilmesine rağmen neden farklı bir isimle ihdas edildiği de mebuslar tarafından sorgulandı. Harbiye ve olmayan Bahriye Vekâletinin yerine ikisini birden kapsayacak şekilde Müdâfaa-i Milliye isminin verilmesini Erzurum Mebusu Celalettin Arif Bey Türkiye Büyük Milleti Meclisinin 1 Mayıs 1920 tarihli sekizinci toplantısında “*Müdâfaa-i Millîye hakkında biraz izahat vermeliğime müsaade buyurunuz. Malûmu âliniz bizdeki mevcut Nezâretlerde bir Harbiye bir de Bahriye var idi. Bugün maalesef ayrıca Bahriye için bir Vekâlet tesis edebilmek imkânı olmadığından bunun için her ikisini de birleştirerek (Müdâfaa-i Millîye) dedik. Diğer taraftan rüfekayı muhtereme tarafından ita edilmiş birtakım tavriler var ki: Bir tanesi şimdi okunacaktır. Muhteviyatı Müdâfaa-i Millîyeye ait mesaildir. Bunların hepsini bir vechile tanzim edebilmek için Harbiye ve Bahriye demekten ise: Müdâfaa-i Milliye demeyi tensib ettik.*”¹²⁶ sözleriyle açıkladı.¹²⁷

¹²⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt: I, s. 168-169.; Sönmez, *a.g.m.*, s. 448.

¹²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt: I, s. 163.

¹²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt: I, s. 158.

¹²⁷ Dünya devletlerinin çoğunluğunda Savaş Bakanlığı olarak var olan bakanlığın Ankara Hükümeti'nde “*Müdâfaa-i Milliye*” olması dikkat çekicidir. Yaptığımız incelemeler sonucunda müdâfaa isminin verilmesi ile alakalı kesin bir bilgi olmamasına rağmen yeni kurulacak devletin savaş

Mecliste mebuslar arasında Müdâfaa-i Milliye Vekâleti hakkında tartışmalar sürerken Mustafa Kemal Paşa da “*Kuva-yı Milliye, ordu, her şey, her vasıta artık doğrudan doğruya milletin tahtı emrindedir. Fakat iş memleketin müdafaası olduğuna ve bu işin ordunun da vazife-i asliye ve hakikiyesi bulunduğuna göre bütün vasıtaların aynı emir ve kumandaya tabi olması lâzımdır. Bittabi bu kumanda da şunun veya bunun elinde olmayacak, kuvanın heyeti Umûmiyesinin idaresi Meclis-i Âlinize teveccüh edecektir. İnşallah yarın bir gün İcrâ Vekilleri Heyeti intihap edilince Müdâfaa-i Milliye namı altında teşekkül edecek Vekâlet de yukarıda arz ettiğim, bazı arkadaşların zihinlerini işgal eden, iaşe, ilbas ve idare meseleleri ariz ve amik düşünülecektir. Para meselesi bittabi bütün ordu ve idare için hall olunacaktır. Bu hususta müsterih olunuz.*”¹²⁸ sözleriyle kurulacak Vekâlet hakkında malumat verdi.

Yapılan tartışmalar ve Mustafa Kemal Paşa'nın açıklamasından sonra İcrâ Vekilleri Heyeti oluşturulması çalışmaları sonuçlandırılarak 2 Mayıs 1920 tarihinde “*Büyük Millet Meclisi İcrâ Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun*” ile Müdâfaa-i Milliye Vekâleti İcrâ Vekilleri Heyeti içerisinde yerini aldı.¹²⁹ Böylelikle Osmanlı Devleti'ndeki Harbiye Nezâretinin yerini Ankara Hükümeti'nde Müdâfaa-i Milliye Vekâleti ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti aldı.¹³⁰ Müdâfaa-i Milliye Vekâleti

değil barış politikası üzerine kurulduğu ve TBMM kürsüsünde yapılan konuşmalardan atıfla Müdafaa isminin verildiği akla gelmektedir. Özcan, “*Harbiye Nezâreti*”, s. 191.

¹²⁸ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre: I, Cilt: I, s. 7.

¹²⁹ “*Madde 1. Şer'iyeye ve Evkaf, Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye, İktisat (Ticaret, Sanayi, Ziraat, Orman ve Maadin) Maarif, Adliye ve Mezahip, Maliye ve Rüşumat ve Defteri Hakani, Nafia, Dâhiliye (Emniyeti Umûmiye, Posta ve Telgraf), Müdâfaa-i Milliye, Hariciye, Erkânı Harbiye-i Umûmiye işlerini görmek üzere Büyük Millet Meclisinin on bir zattan mürekkep bir İcra Vekilleri Heyeti vardır. Madde 2. İcra Vekilleri, Büyük Millet Meclisinin ekseriyeti mutlakasıyla aralarından intihap olunur. Madde 3. Her Vekil deruhde ettiği umurun ifasında mensub olduğu encümenin rey-i istişarisini alabilir. Madde 4. İcrâ Vekilleri arasında çıkacak ihtilâfi Büyük Millet Meclisi halleder.*” **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, Cilt: I, s. 185.; **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1920.

¹³⁰ Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin adı 27 Eylül 1930 tarihinde Millî Müdâfaa olarak değiştirilmiş ve bir müddet Millî Savunma Bakanlığı ve Milli Müdâfaa adları hükümetlerin tasarruflarına göre kullanılmasından sonra 1961 Anayasası ile adı Millî Savunma Bakanlığı olarak onaylanmıştır. Bkz. İsmet Parmaksızoğlu, “*Millî Savunma Bakanlığı*”, **Türk Ansiklopedisi**, Cilt: XXIV, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1976, s. 182.; 30 Mayıs 1949 gün ve 5398 sayılı kanunla ise de Milli Müdâfaa'dan ayrı olan Genelkurmay Başkanlığı doğrudan Milli Müdâfaa Vekâletine bağlanmış ve Milli Müdâfaa Vekâleti Müsteşarlığı'na bağlı Kara, Deniz ve Hava müsteşarlıkları lağv edilerek Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlıkları kurulmuştur. Daha sonraki senelerde ise hem 1961 Anayasası'nda hem de 1982 Anayasası'nda Genelkurmay Başkanlığı doğrudan Başbakanlığa, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri komutanlıkları da Genelkurmay Başkanlığına bağlanmıştır.

ordunun idare, silah, cephane, teçhizat, ikmal ve seferberlik işleriyle ilgilenecek,¹³¹ Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti ise ordunun, eğitim, harekât ve istihbarat görevlerini üstlenecekti.¹³² Müdâfaa-i Milliye Vekâleti ordunun ihtiyaçlarını karşılarken de Erkân-ı Harbiye'nin görüşünü alarak vazifesini yapacaktı.¹³³

Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle ilga edilen Bandırma'daki 14. Kolordu karargâhı Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin şubelerini oluşturmak üzere Ankara'ya nakil edildi. Vekâletin ilk zamanlardaki teşkilatı şöyle idi:¹³⁴

a. Harbiye Dâiresi (Ordudonatım Şubesi): Her çeşit, silah, mühimmat, cephane, muharebe gereçleri, fennî malzeme, tahkimat, uçak ikmali, cansız ulaştırma araçları, akaryakıt ikmal ve dağıtım ile sorumlu olmakla beraber bu ihtiyaçların üretim ve onarımı ile de uğraşır.

b. Asker alma Dâiresi: Celp ve terhis, taşıt aracı ikmaliyle,

c. Levazım Dâiresi: Vekâletin kuruluşunda yer alan Levazımât-ı Umûmiye Reisliği (Bakanlık Levazım Daire Başkanlığı) ordunun içecek yiyecek, teçhizat, donatım, ikmal faaliyetlerini üstlenmekle beraber, bu ihtiyaçların üretimi ve onarımı ile,¹³⁵

d. Zat İşleri Dâiresi (Personel Başkanlığı): Subay ikmali ve atamalarıyla görevli idi.

¹³¹ "Ordu-yı 'Osmaniyenin emr ü idâresi için Büyük Millet Meclisinin kararıyla ve Harbiye Nezâreti makamına kâ'im olmak üzere bir Müdâfa'a-i Milliye Vekâleti bir de ayrıca Erkân-ı Harbiye-i 'Umûmiye Riyâseti teşkil olunmuştur." Bkz. **ATASE Arşivi, İSH**, Kutu No: 823, Gömlek No: 151, Belge No:1.; Müdâfaa-i Milliye Vekâletine bağlı daireler. **ATASE Arşivi, İSH**, Kutu No: 823, Gömlek No: 151, Belge No: 151AA.; Silah, cephane ve teçhizat ikmali ile Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin meşgul olduğu. Bkz. **ATASE Arşivi, İSH**, Kutu No:808, Gömlek No: 75, Belge No: 1.

¹³² Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Teşkilatı şöyle idi:

Bir Reis

Bir Reis-i Sani

Şube: (Harekât) Garp, Şark, Elcezire- Adana Cephelerine bakan üç kısma ayrılmıştı.

Şube: (İstihbarat) Birinci şube gibi üç kısma bölünmüştü, ek olarak İstanbul'daki gruplarla muhabereyi temin eden kısmı mevcuttu.

Şube: Muvasala ve Muhabere

Şube: Depolar, talimgâhlar, talim ve terbiye.

Şube: Menzil ve ikmal işleri.

Şube: Zat işleri.

Şube: Şifre ve evrak kalemi. Mazlum İskora, **Türk Ordusu Kurmaylık (Erkânıharbiye Tarihçesi)**, Harp Akademisi Matbaası, Ankara 1944, s. 68.

¹³³ **ATASE Arşivi, İSH**, Kutu No:800, Gömlek No:72, Belge No: 1.

¹³⁴ **ATASE Arşivi, İSH**, Kutu No:823, Gömlek No:151, Belge No: 151AA.

¹³⁵ **ATASE Arşivi, İSH**, Kutu No:1010, Gömlek No:93, Belge No: 1.; **ATASE Arşivi, İSH**, Kutu No:1010, Gömlek No:93, Belge No: 93AA.

e. Sağlık Şubesi: Başlangıçta sağlık şubesi dört kısımdan ibaret bir müdüriyet şeklinde teşkil edildi. Şube müdürlüğünü de Büyük Millet Meclisi üyelerinden Doktor Refik Bey getirtildi. Sağlık şubesi kurulduğunda faydalanabileceği herhangi bir doküman mevcut değildi. Bu sebeple mevcut olanakların araştırılması için dört bölüm oluşturuldu. Birinci kısım tabip mevcudunu, ikinci kısım depolardaki ecza ve malzemeleri, üçüncü kısım fenni işlere ait bilgileri, dördüncü kısım da istatistik ve istihbarata ait işleri kolordu ve kurumlardan temin etti.¹³⁶

f. Veteriner (Baytar) Şubesi: Veteriner personel ve hayvan ikmali, hayvan sağlık işleriyle meşgul olacaktı.¹³⁷ Veteriner şubesi kurulduktan sonra kadrosu yavaş yavaş tedricen genişletildi ve veteriner dairesine dönüştürüldü.¹³⁸ Bu dönüşümle beraber İstanbul'da bulunan Umur-ı Baytariye Dairesi ile benzer yapıya kavuştu ve İstanbul ile bağlantısını tamamen kopardı.¹³⁹

Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin ilk kuruluştaki şubeler kâfi görülmeyerek, Muhasebe, Mübâyaât Komisyonu, Ordu Dairesi (asker alma yerine), Umûr-ı Mahâkim Dairesi Müdüriyeti (adli işler), Piyade ve Muhafız Bölüğü oluşturuldu. İnşaat Şubesi de Levazım Dairesi'nden ayrılarak müstakil hale getirildi.

Heyet-i Teftişîye Dairesi, İmâlât-ı Harbiye Müdürlüğü, Umûr-i Bahriye ve Umûr-i Havaiye ve Harbiye Dâiresi'nin bünyesinde, İstihkâm ve Kıtaât-ı Fenniye (Teknik Birlikler) Şubelerinin eklenmesiyle Vekâletin teşkilat yapısı biraz daha genişletildi.¹⁴⁰

¹³⁶ T.C. Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Shh. D, İstiklâl Harbi Sıhî Raporu, (336, 337, 338 senesi, Mudanya Mütarekesine kadar), Matbaayı Askeriye, İstanbul 1341, s. 7-9.

¹³⁷ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:873, Gömlek No:95, Belge No: 1; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920- 29 Ekim 1923), Cilt IV, Kısım I, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1984, s. 208.

¹³⁸ 28 Ekim 1920'de kabul edilen Veteriner Dairesi kadrosu, Veteriner Dairesi Başkanı, iki yardımcı sekreter, birinci şube (Gereç şubesi), bir müdür, üç uzman üye, bir sivil memur, bir yazıcı, ikinci şube (Fen şubesi), bir müdür, üç uzman üye, bir sivil memur, bir yazıcı başçavuştan oluşmakta idi. Türk İstiklâl Harbi, İdari Faaliyetleri (15 Mayıs 1919- 2 Kasım 1923), a.g.e., s. 571.

¹³⁹ İstiklâl Harbinin Baytarî Harp Tarihi, Methal-Merkez ve Umûmi Cephe, Askeri Matbaa, İstanbul 1933, s. 6.

¹⁴⁰ Türk İstiklâl Harbi, İdari Faaliyetleri (15 Mayıs 1919- 2 Kasım 1923), a.g.e., s. 229.

İKİNCİ BÖLÜM

FEVZİ (ÇAKMAK) PAŞA DÖNEMİ MÜDÂFAA-İ MİLLİYE VEKÂLETİ

2.1. Fevzi (Çakmak) Paşa'nın Müdâfaa-i Millîye Vekâletinde İlk Dönemi

Türkiye Büyük Millet Meclisinde Birinci İcrâ Vekilleri Heyeti 3 Mayıs 1920'den 24 Ocak 1921 tarihine kadar görev yaptı. Fevzi Paşa bu dönemde Müdâfaa-i Millîye Vekâleti Vekilliği görevini sürdürdü. 9 Kasım 1920 tarihinden itibaren Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti Vekilliği görevini de vekâleten üstlendi.¹⁴¹

2.1.1. Fevzi (Çakmak) Paşa'nın Müdâfaa-i Millîye Vekâleti Vekili Olması

Müdâfaa-i Millîye Vekâletinin ilk Vekili olan Fevzi Paşa yarbay rütbesi ile Balkan Savaşlarında, miralay, mirliva ve ferik rütbeleri ile I. Dünya Savaşı'nda çeşitli görevler yaptı.¹⁴² Harbiye Nâzırı olan Cevat Paşa'nın isteği ile de Mondros Mütarekesi sonrasında Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisliğine tayin edildi.

Fevzi Paşa görevi süresince milli faaliyetlere önem verdi. Görevde kaldığı süre boyunca mütareke hükümlerini icrâ eder gibi görünerek mühim miktarda cephane ve silahın düşman kuvvetlerinin eline geçmesini önledi. Muhtelif yollarla

¹⁴¹ Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin daha önce verdiği ordu birliği kurulması kararını gerçekleştirmek için toplanan İcrâ Heyeti, 9 Kasım 1920'de şu emir ve komuta değişikliği kararını verdi. Albay İsmet Bey'in Kuzey Cephesi'nde görevlendirilmesi sebebiyle uhdesindeki Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti görevini de vekâleten Fevzi Paşa üstlendi. **Türk İstiklâl Harbi, II nci Cilt Batı Cephesi 3 ncü Kısım Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999, s. 38.

¹⁴² Fevzi Paşa Balkanlarda isyanların yoğun olduğu bir dönemde on dört yıl Rumeli'de görev almıştır. Burada gösterdiği başarılar ile 1901'de kolağası, 1902'de binbaşı, 1902 yılında da 37 yaşında iken miralay rütbesini almaya hak kazanmıştır. 1909 yılında Osmanlı ordusunda rütbelerin yeniden tanzim edilmesiyle rütbesi tekrar binbaşılığa inmiş, 1910 yılında da yarbaylık rütbesini almıştır. Balkan Savaşı'nda Yakova'da XXI. Tümenin kumandan vekilliği, akabinde Vardar Ordusu Kumandanlığı Harekât Şubesi müdürlüğüne getirilmiştir. Balkan Savaşı sona erince Ankara'da görev yapmış, miralay rütbesi ile Beşinci Kolordu Kumandanlığını üstlenmiştir. 2 Mart 1915'te mirlivâ rütbesine terfi eden Fevzi Paşa, kolordusuyla I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale muharebelerinde görev almıştır. Aralık 1915'te Anafartalar Grup Komutanı Mustafa Kemal'in hastalığı sebebiyle çekilmesi sonrasında Anafartalar grup kumandanı vekili olmuştur. 7 Eylül 1916'da İkinci Kafkas Kolordusu Kumandanlığına, 5 Temmuz 1917'de Diyarbakır'da yer alan İkinci Ordu Kumandanlığına atanmıştır. Ekim 1917 tarihinde ise Mustafa Kemal'den sonra münhal kalan Halep'te yer alan Yedinci Ordu Kumandanlığı görevini yapmıştır. Filistin ve Şeria'da İngilizlere karşı başarıları nedeniyle de rütbesi ferikliğe yükseltilmiştir. Ömer Urhal, **Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 1997.; Nilüfer Hatemi, **Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri**, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1999.; Ayfer Özçelik, "Fevzi Çakmak", **DİA**, Cilt: XVIII.

gerekli malzemelerin İstanbul'dan Anadolu'ya sevkini sağladı. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliği vazifesiyle ve geniş yetkilerle Anadolu'ya gönderilmesinde Fevzi Paşa'nın gayretli çabaları oldu.¹⁴³

Yunan işgallerine karşı çıkması üzerine İtilaf Devletleri hükümete baskı uygulayarak Fevzi Paşa'yı görevinden aldırdı.¹⁴⁴ Görevden alındıktan sonra 14 Mayıs 1919 tarihinde Birinci Ordu Kıtaatı Müfettişliği görevine tayin edildi.¹⁴⁵

Fevzi Paşa halefi Cevat Paşa'ya Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisliği görevini teslim ederken, Mustafa Kemal Paşa da hazır idi.¹⁴⁶ Görevde kaldığı beş ay müddetince icra edilen gizli işleri ve tasarıları anlattı. Üç kumandan vatani işgalden kurtarmak için birlikte çalışacaklarına dair kendi aralarında söz verdi ve bir yol haritası hazırladı.¹⁴⁷

Ali İhsan Sabis hatıralarında konu ile alakalı şunları belirtmektedir: “*Mustafa Kemal, Cevat, Fevzi, Mersinli Cemal Paşa'lar vesaire gibi birçok ordu kumandanları, ordularının lağvı üzerine İstanbul'a dönmüşlerdi ve orada hiçbir şahsi tazyike uğramadan vakit geçirmekte idiler; bir kısmı Genelkurmay Başkanlığı ve Birinci Ordu Müfettişliği gibi vazifeler bile deruhte etmişlerdi. Onlara ilişmeyen*

¹⁴³ Fevzi Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesinden önce Yunan işgallerine karşı açıkça tavır aldı. 14 Nisan 1919 tarihinde Yunan zırhlı kruvazörü Averoff'daki askerlerin İzmir'de Kordon'a çıkmalarını Fevzi Paşa şiddetle kınadı “...Çıkarılan devriyelerin peyderpey miktarlarının artırılarak Yunanlıların İzmir'i işgal etmeleri bir oldubitti ihdas eylemeleri muhtemeldir” sözleriyle olayın gidişatı hakkında öngöründe bulundu. Bir daha tekrarlanması durumunda ise Türk birlikleri tarafından silahla karşı konulacağını Averoff süvari ve kumandanına tebliğ edilmesini istedi. Süleyman Külçe, **Mareşal Fevzi Çakmak**, İstanbul 1953, s. 87; İtilaf Devletleri daha önce kendi aralarında anlaşarak kararlaştırdıkları planları uygulamaya koymaya başlamışlardı. 14 Mayıs tarihinde Yunan birlikleri İzmir'e geldi. Amiral Calthorpe Mondros Mütarekesi gereğince İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceğini duyurdu. Kararın Osmanlı makamlarına iletildiğini, asker çıkarmanın 15 Mayıs'ta yapılacağını ve Türk askerlerin kışlalarından çıkmamalarını nota ile bildirdi. Rahmi Apak, **Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s. 4.; Tansel, **a.g.e.**, Cilt: I, s.183.

¹⁴⁴ Falih Rıfkı Atay, **Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri ve 19 Mayıs**, Cumhuriyet Ankara 1999, s. 152.

¹⁴⁵ **Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Genelkurmay. Basımevi, Ankara 1989, s.57.

¹⁴⁶ Cevat Paşa 3 Kasım 1918'de Erkân-ı Harbiye Reisliğine atanarak İstanbul'a gelmiş, 19 Aralık 1918'de Harbiye Nâzırı olmuştur. 14 Mayıs 1919'da ise ikinci kez Erkân-ı Harbiye Reisliğine atanmıştır. Nusret Baycan, “*Orgeneral Cevat Çobanlı*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 20, Cilt: VII, Ankara 1991, s. 370.

¹⁴⁷ Külçe, **a.g.e.**, s. 86; Atay, **Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri ve 19 Mayıs**, s.152.; Salim Koca-Semih Yalçın, “*Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine Tayininde Osmanlı Genelkurmayının Rolü*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: X, Sayı: 29, Temmuz 1994, s. 414.; Hayrullah Gök, **Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri**, Genelkurmay Yayinevi, Ankara 1997, s. 28.

müfettişlerin İstanbul'da bana ilişeceklerini pek zayıf bir ihtimal gibi görmüştük. İstanbul'da diğer ordu kumandaları ile gizli, aşikâr temaslar ve görüşmeler yaparak icabına göre hükümete yardım etmek veya icabına göre tekrar Anadolu'ya geçerek bazı mukavemet teşkilatı vücuda getirmeye çalışmak cihetini daha münasip görmüştük."¹⁴⁸

Fevzi Paşa yeni görevi Birinci Ordu Müfettişliğine başlamadan önce Heyet-i Nasiha'da görev aldı.¹⁴⁹ Bu görevde iken 13 Kasım 1920 tarihinde Sivas'a gönderildi.¹⁵⁰ Fevzi Paşa'nın Sivas'ta Millî Mücadele hareketini dağıtarak, Mustafa Kemal'i tutuklayacağı ileri sürülüyordu. Bu sebeple Sivas'a ulaşması beklenen Fevzi Paşa hakkında Heyet-i Temsiliye'de tartışmalar vuku buldu. Tartışmalar sırasında Kâzım Karabekir söz alarak, Fevzi Paşa hakkındaki iddialara katılmadığını ve ne maksatla geldiğini öğreneceğini bildirdi. Bu doğrultuda Fevzi Paşa ile Sivas dışında bir görüşme gerçekleştirdi. Görüşme sonrasında Kâzım Karabekir, Fevzi Paşa'nın hakkındaki iddiaların yersiz olduğunu anlayarak, 26 Kasım 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesini sağladı. Görüşme olumlu samimi bir ortamda geçti.¹⁵¹ Bu olaydan önce de Mustafa Kemal Paşa, Ali Rıza Paşa mahiyetinde kurulan yeni kabinede, Erkan-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine Fevzi Paşa'nın atanması için kolorduların İstanbul'a telgraf göndermeleri konusunda emir vermişti.¹⁵²

Fevzi Paşa Sivas'tan döndükten sonra 31 Aralık 1919'da Askeri Şura üyeliğine tayin edildi. Ali Rıza Paşa kabinesinde Harbiye Nâzırı olan Cemal Paşa'nın işgal güçlerin taleplerini yerine getirmeyerek azledilmesi sonucunda ise 3 Şubat 1920'de Harbiye Nâzırlığına atandı.¹⁵³ Fevzi Paşa Harbiye Nâzırlığı döneminde

¹⁴⁸ Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri**, Cilt: V, Nehir Yayınları, İstanbul 1993, s. 44.

¹⁴⁹ Nasihat heyetleri, Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'da başlayan haksız işgaller ülkeyi kargaşaya sürüklemişti ve asayişin bozulmasına neden olmuştu. Bu kargaşa ortamını bitirmek ve asayişini yeniden tesis etmek için Anadolu ve Trakya'ya Nasihat heyetleri gönderilmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. İsmail Efe, "*Mütareke Dönemi Asayiş Sorunları ve Çare Olarak Düşünülen Nasihat Heyetleri*", **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, No: 6 s. 230-247.

¹⁵⁰ Bu tarihlerde Sivas'ta Komutanlar Toplantısı (16-29 Kasım 1920) gerçekleştiriliyordu. Toplantıya Erzurum'dan 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa, Ankara'dan 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, Konya'dan 12. Kolordu Komutanını temsilen Kurmay Başkanı Şemsettin Bey, Sivas'tan 3. Kolordu Komutanı Selahaddin Bey katılmışlardı. Sebhattin Selek, **Millî Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı**, Cilt: I, Örgün Yayınevi, İstanbul 1982, s. 560.

¹⁵¹ Kâzım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1960, s. 389-392.

¹⁵² Mustafa Kemal, **a.g.e.**, s. 266.

¹⁵³ Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, **a.g.e.**, s.57.

İstanbul'dan Ankara'ya askeri araç gereçlerin nakli ve insan kaçırma faaliyetlerini arttırdı. Birçok siyasetçi ve subayın Anadolu'ya geçerek Millî Mücadele'de görev almalarını sağladı.

Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ile müşterek halde 1920'nin başlarında karşılıklı olarak faaliyetlerini arttırdı. Bu dönemde Yunanlılar umumi bir saldırı hazırlığındaydı. Buna karşın Mustafa Kemal ve Fevzi Paşa da eldeki mevcut kuvvetleri hazırlayarak düzenli bir savaşa girişmeyi uygun bulmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa bu durumu Nutuk'ta şöyle anlatmaktadır:

*“Mühim olarak mütalaa ettiğimiz, şu idi: Yunanlılar taarruza hazırlanıyorlar. Buna karşı makul olan, bütün kuvvetleri seferber ederek muntazam bir harbe girmektir. Bahusus, Fevzi Paşa Hazretleri, bu lüzum ve ıztırarı takdir etmekte idi.”*¹⁵⁴

Fevzi Paşa İstanbul'da görev yaptığı sürece İngilizlerin kendi kuvvetleriyle Anadolu'da bağımsızlık savaşı veren Türk birlikleri ile çarpışmak istemediğini anlamıştı. İngilizlerin Millî Mücadele'ye karşı amiller yaratarak ve bu güçlere para, cephane yardımı yaparak “*Vekâlet Savaşı*” üzerinden Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni yıkmak istediğini biliyordu.¹⁵⁵

Fevzi Paşa'nın Harbiye Nâzırlığı ile İstanbul'da milliyetçi hava artarak devam etti. Fevzi Paşa'nın bu görevi sırasında İngilizler İstanbul'u müttefikleriyle beraber 16 Mart 1920 tarihinde işgal etti. İngiliz askerleri İstanbul'un önemli noktalarına el koydu. Caddeleri kapattı ve meydanlara toplar konuşlandırdı. Harbiye Nezâreti de İngiliz subayları tarafından işgal edildi.¹⁵⁶ Bu sırada Fevzi Paşa göğsüne süngü dayanarak odasından çıkarıldı.¹⁵⁷ Bu olaydan sonra Fevzi Paşa, 8 Nisan 1920 tarihinde Harbiye Nâzırlığı görevinden istifa etti. İstanbul'da faydalı işler yapamayacağı kanaatine vararak Ankara'ya gitmeye karar verdi. Anadolu'ya

¹⁵⁴ Mustafa Kemal, **a.g.e.**, s. 526.

¹⁵⁵ “ ... Bu ne demektir, efendiler! Birbirinizle boğazlasınız, kuvvetsiz kalınız, zebun kalınız, biz bir İngiliz'in burnu kanamadan Anadolu'yu istilâ edelim, sizi esir edelim demektir...” **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, Cilt: I, s. 92.

¹⁵⁶ **TİTE Arşivi**, Kutu No: 20, Gömlek No:46, Belge: 2-1.

¹⁵⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, Cilt: I, s. 90.

geçişleri düzenleyen Üsküdar Jandarma Kumandanı Jandarma Teğmeni Salih Efendi ile birlikte 17 Nisan 1920’de Ankara’ya hareket etti.¹⁵⁸

Bazı kaynaklar Fevzi Paşa’nın Mustafa Kemal tarafından affedilmeyerek Ankara’ya gelmesini istemediğini yazmasına¹⁵⁹ rağmen Mustafa Kemal Paşa’nın 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa’ya gönderdiği 20 Nisan 1920 tarihli şifreli telgrafa göre Fevzi Paşa bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından Ankara’ya davet edildi ve Müdâfaa-i Milliye Vekilliğine uygun görüldü.¹⁶⁰ Bununla birlikte aynı tarihte Mustafa Kemal Paşa “*Gelişinize bizi şerefliendireceğiniz, millete güven ve bahtiyarlık bahşedeceğiniz için hepimiz çok mesuduz...*”¹⁶¹ şeklinde çektiği telgrafla Fevzi Paşa’nın Ankara’ya gelmesi ile ilgili memnuniyetini belirtti.

Fevzi Paşa on dokuz gün süren ve çoğunluğu at üstünde geçen zorlu bir yolculuktan sonra 27 Nisan’da Ankara’ya ulaşabildi. O sırada Mecliste Mustafa Kemal Paşa “*Harbiye Nâzırı sabıkı Fevzi Paşa Hazretleri aramızdan ve Heyeti İcrâiye âzasındandır. Şimdi buraya dâhil olmak üzeredirler. Eğer tensip buyurursanız hem arkadaşımız bulunmalarından, hem de bin türlü mihen ve meşak içinde ihtiyarı sefer ettiğinden dolayı Heyeti Aliyeniz tarafından bâzı arkadaşlar kendisini istikbale gitsinler*” sözleriyle Fevzi Paşa’yı istasyonda karşılamayı önerdi.¹⁶² Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa’nın bu önerisi kabul gördü ve oturum tatil edilerek tren istasyonunda karşılamaya gidildi.¹⁶³ Fevzi Paşa karşılandıktan sonra İstanbul’un ahvalinden ve padişahın çevresinden malumat vermek üzere kürsüye davet edildi.¹⁶⁴

Kürsüdeki açıklamalardan sonra Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa’nın Mecliste mebus olarak yer almasını “*Fevzi Paşa Hazretleri Gebze kazasınca intihab olundular. Fakat kazanın işgal altında bulunması hasebiyle mazbatanın tanzim ve*

¹⁵⁸ Özçelik, **a.g.e.**, s.191.

¹⁵⁹ Sebahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, Cilt: I, Kaştaş Yayınları, İstanbul 1987, s.164-165; Aydemir, **a.g.e.**, Cilt: II, s.42; Tansel, **a.g.e.**, Cilt: III, İstanbul 1991, s. 100.

¹⁶⁰ Fevzi Paşanın Müdâfaa-i Milliye Vekâletine tayinine uygun görüldüğüne dair şifre. Bkz. **Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Cilt: IV, s. 314.

¹⁶¹ **HTVD**, Sayı: 75, Belge No: 1616

¹⁶² **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, Cilt: I, s. 89.

¹⁶³ Utkan Kocatürk, **Doğumdan Ölümüne Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara 1999, s. 146.

¹⁶⁴ **TİTE Arşivi**, Kutu No: 28, Gömlek No:76, Belge: 2-1.; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, Cilt I, s. 90.; Fevzi Paşa’nın kürsüdeki beyanatını Mustafa Kemal Paşa çok önemsemi ve bastırarak memleketin çeşitli yerlerine gönderdi. **HTVD**, Sayı: 14, Belge No: 367.

irsali mümkün olmadığından mazbata makamına kaim olmak üzere bir tahrirat gönderiliyor. Bu tahrirat kabul edildiği takdirde mebusluğu tasdik olunacaktır” sözleriyle oylamaya sundu ve oy birliğiyle kabul edilerek Gebze Kazası’ndan mebusluğu kabul edildi.¹⁶⁵

Mustafa Kemal Paşa tarafından çok güvenilen Fevzi Paşa, 3 Mayıs 1920’de İcrâ Vekilleri için yapılan seçimde de 137 oyun 118’ini alarak Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekilliğine seçildi.¹⁶⁶

Müdâfaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa’nın, Gebze Kazası’ndan mebusluğu kabul edilmesine rağmen Kozan’dan mebus olarak seçildiğine dair Kilikya Kuva-yı Milliye Komutanı Kozanoğlu Doğan tarafından gönderilen telgraf 9 Mayıs 1920 tarihinde Meclise sunuldu.¹⁶⁷ Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa Gebze’den mazbatasının gönderildiğini belirttikten sonra, nereden mebus olmak istediğine dair kararı Fevzi Paşa’ya bıraktı. Fevzi Paşa ise Kozan mebusluğunu tercih etti.¹⁶⁸

Türkiye Büyük Millet Meclisinin 24 Nisan 1920 tarihli gizli oturumunda ise Mustafa Kemal Paşa mevcut durum hakkındaki beyanat verirken *“Bu kabineden evvel Harbiye Nâzırı Fevzi Paşa Hazretleri namus ve haysiyet ve şerefi itibar ile kendisini yakından tanıyan arkadaşlarımızın tahtı tasdikinde olduğu üzere şüphe ve tereddüt edilmeyecek evsafi güzideye maliktir”*¹⁶⁹ sözleriyle Fevzi Paşa’ya olan güvenini belirtti.

¹⁶⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, Cilt I, s. 98; Tezimiz ile ilgili yaptığımız araştırmada Fevzi Paşa’yı anlatan Süleyman Külçe, Hayrullah Gök, Ayfer Özçelik’in çalışmalarında Paşa’nın ilk olarak Gebze Kazası’ndan seçildiği bahsedilmemiştir. Adı geçen çalışmalarda Gebze’den mebus seçilmesi atlanarak, Kozan mebusluğu teyit edilmiştir. Oysa Fevzi Paşa’nın ilk olarak Gebze’den mebusluğu mecliste oy birliği ile kabul edilmişti.

¹⁶⁶ **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1920; Ali Fuat Paşa ise Milli Mücadele Hatıraları adlı eserinde Müdâfaa-i Milliye Vekâletine Mustafa Kemal Paşa’nın kendisini getirmek istediğini fakat cepheden ayrılmayı doğru bulmayarak kabul etmediğini, Fevzi Paşa’yı bu göreve önerdiğini ve kabul edildiğini aktarmaktadır. Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyat, İstanbul 1953, s. 379-380.; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, Cilt: I, s. 202.

¹⁶⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, Cilt: I, s. 238.

¹⁶⁸ https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d01/SM_290_1_1.pdf; **TİTE Arşivi**, Kutu No: 101, Gömlek No:48, Belge: 1.

¹⁶⁹ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre I, Cilt: I, s. 9.

2.1.2. Yunan İleri Harekâtı ve Düzenli Ordu'ya Geçiş Sürecinde Müdâfaa-i Millîye Vekâleti

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti kurulduktan sonra Meclisin ana gailisi isyanları bastırarak iç güvenliği sağlamak ve cepheleri bir düzene bağlamaktı. Kolordular Kuva-yı Milliye'ye yardımda bulunuyor ve güçleri gün geçtikçe azalıyordu. Problemlerin giderilmesi için düzenli ordunun kurulması şarttı. Kuva-yı Milliye'nin kötü imajının silinmesi, uzun süren savaşlar boyunca bıkkın haldeki insanların tekrar silahaltına alınması, bu kişilere gerekli eğitimin verilmesi, kullanacağı silah ile mühimmatın temini, subay ihtiyacının giderilmesi ve eğitimi, en nihayetinde Kuva-yı Milliye'nin "*teşkilât-ı muntazamaya ilhâk edilmesine*" dayanan bir plan düşünüldü.¹⁷⁰

Meclisin açılmasının ardından Batı Cephesi'nin düzenli ordu birliklerinin emri altına girmesi konusunda Mustafa Kemal Paşa'ya mesajlar iletiliyordu.¹⁷¹ 1 Mayıs 1920 tarihli Meclisin gizli oturumunda Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa "... *Kuva-yı milliye, ordu, her şey, her vasıta artık doğrudan doğruya milletin tahtı emrindedir. Fakat iş memleketin müdafaası olduğuna ve bu işin ordunun da vazife-i asliye ve hakikiyesi bulunduğuna göre bütün vasıtaların aynı emir ve kumandaya tabi olması lâzımdır...*"¹⁷² sözleriyle bütün güçlerin tek elden yönetilmesine ve düzenli orduya duyulan gereksinime dair işaretler verdi.

Meclisin 9 Mayıs 1920 tarihli on üçüncü oturumunda Rıza Nur Bey'in okuduğu aşağıda yer alan İcrâ Vekilleri Heyeti programında da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti bu konuda kararlılığını belli etti.

*"...Gerek siyaseti hariciye ve gerek vaziyeti dâhiliyemizin istilzam edeceği tedabiri askeriye bir mecrayı salimde cereyan edebilmek için Kuva-yı Milliye teşkilâtı muntazamaya ilhak edilerek resmî bir mahiyete konmak üzere tedabiri muktaziyeye tevessül edilmiştir..."*¹⁷³

Sonuçta hükümet, düzenli orduya duyulan gereksinim arttıkça Kuva-yı Milliye'nin, Müdâfaa-i Millîye Vekâletine bağlanması, bütçe, iaşe, mühimmat ve her

¹⁷⁰ Güneş, a.g.e., s. 307.

¹⁷¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, Cilt: I, s. 70.

¹⁷² TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, Cilt: I, s.7.

¹⁷³ TBMM Zabıt Cerideleri, Devre: I, Cilt: I, s. 241.

türlü giderinin Vekâlet tarafından karşılanmasını Meclis gündemine getirdi. Bunun sonucunda 16 Mayıs 1920 tarihinde “*Kuvâ-yı Milliye'nin umûmiyetle Müdâfaa-i Milliye teşkilatına rabtı sûretiyle tevhidî*” ve iaşe ve tüm ihtiyaçlarının “*emvâl-i umûmiyeden*” temin edilmesi kararlaştırıldı.¹⁷⁴ Kararın tatbiki için de Müdâfaa-i Milliye Vekâleti ile beraber Maliye Vekâleti de görevli kılındı.¹⁷⁵ 22 Haziran'da ise Müdâfaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa kolordulara telgraf çekerek Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin göreve başladığını bildirdi ve kumandanların Ankara Hükümeti kararlarına göre hareket etmeleri emrini verdi.¹⁷⁶

Kuvâ-yı Milliye'nin Müdâfaa-i Milliye Vekâletine bağlanarak ihtiyaçlarının karşılanması kararı alındıktan sonra Mecliste bedel-i nakdî uygulaması ile alakalı bir kanun çıkarıldı. Bu kanuna göre:

“1- Seferberlik müddetine münhasır olmak üzere emsali silahaltına celb edilmiş ve edilecek olan hizmet-i fi'liye ve ihtiyat ve müstahfiz sınıflarında bulunan müsellaah ve gayr-ı müsellaah efraddan yalnız altı ay için bedel-i nakdî kabul edilecektir.

2- Altı ay için bedel-i nakdîsi alınıp da seferberlik hitam bulmadığı takdirde altı ay müddetle ikinci defa olarak bedel-i nakdî alınacak ve yine hitam bulmadığı takdirde müte'akiben her altı ay için bedel-i nakdî kabul edilecektir.

3- Altı ay için verilecek bedel miktarı birinci defada 200 lira ile orduda istimâl edilen bir tüfek ve yüz fişekden ibâretidir. Bu suretle bedel verenler altı ay sonra bedellerini tecdîd ettirdikleri takdirde her altı ay için yalnız 250 lira te'diye edeceklerdir.

4- İşbu kanun her tarafda târih-i neşrinden 15 güne kadar mürâcaat edecek firârî ve bakaya efraddan dahi işbu kanun ahkâmına tevfikân efrâd-ı sâ'ire misüllü bedel-i nakdî kabul edilecektir.

¹⁷⁴ **BCA**, Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 30-18-1-1, 1-1-8.; **ATASE Arşivi**, **İSH**, Kutu No:680, Gömlek No:170. Belge No: 1.

¹⁷⁵ **HTVD**, Sayı: 54, Belge No: 1235.

¹⁷⁶ **ATASE Arşivi**, **İSH**, Kutu No:870, Gömlek No:88, Belge No: 1.

5- *Kıta'atda bulunup da terhislerinde bir mahzur mutasavver olmadığı kıt'aları kumandanlıklarında tasvib edilenlerin de bedel-i nakdîleri kabul edilecektir.*

6- *Bedel-i nakdî i'tâsından sonra seferberlik hitâm bulduğu takdirde alınan bedelât-ı nakdiye i'âde olunmaz.*"¹⁷⁷ Böylece bedel-i nakdî uygulaması düzenli orduya geçiş sürecinde bir kanuna bağlandı.

Mustafa Kemal Paşa'nın prestijini yıkmak, barış anlaşmasının imzalanmasına zemin hazırlamak için Yunan birliklerinin 22 Haziran'da Milne hattını aşip Anadolu içlerine taarruz yapması sonucu Kuva-yı Milliye ve güçsüz düzenli ordu kuvvetleri başarısız oldu. 2 Temmuz'da Mustafakemalpaşa, 8 Temmuz'da da Bursa Yunanlıların eline geçti ve Mecliste tartışmalar yaşandı. Müdâfaa-i Milliye Vekâleti ise bu olaylar yaşanırken ağırlığını hissettirmeye başladı. Memur ve tüm halktan azami şekilde yardımda bulunmalarını istedi.¹⁷⁸

Yunanlıların geniş çaplı bir taarruzuna karşı Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa, Eskişehir'de bulunan Batı Cephesi Karargâhı'na giderek Ali Fuat Paşa ile görüştü. Ali Fuat Paşa'ya Doğu ve Batı Cephesi'nin oluşturulacağını, Batı Cephesi'ne kendisini, Doğu Cephesi'ne de Kâzım Karabekir Paşa'yı atamak istediklerini bildirdi.¹⁷⁹ Bu doğrultuda Batı Cephesi Komutanlığı'na 26 Haziran 1920 tarihinde Ali Fuat Paşa, 20. Kolordu Komutanlığına Albay Bekir Sami Bey, İzmir Kuzey Kolordu Komutanlığına Albay Kâzım Bey, 56. Fırka Komutanlığına da Kemal Bey atandı. Kuva-yı Milliye birlikleri içerisinde en güçlü olan Çerkez Ethem güçlerine de "*Umûm Kuva-yı Seyyare Komutanı*" unvanı verildi.¹⁸⁰

Cephelere komutanlar atamak problemlere çözüm getirmiyordu. Muharebe meydanlarında mücadele için asker, silah, mühimmat gerekti. Mustafa Kemal Paşa da "*...Umûmî seferberlik yaparak ordular vücuda getirmek bir şeye mütevakkıftır; o da silâh ve silâhı idame edecek cephane ve para... Yoksa birbirimizi aldatmak için hiçbir mecburiyetimiz yoktur*"¹⁸¹ sözleriyle belirttiği üzere silah ve cephane

¹⁷⁷ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 30-18-1-1, 1-6-6.

¹⁷⁸ HTVD, Sayı: 14, Belge No: 378.

¹⁷⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre I, Cilt: I, s. 274.

¹⁸⁰ Turan, *Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, s. 231.

¹⁸¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre I, Cilt: I, s. 70.

konusunu çok önemsiyordu. Anadolu'nun muhtelif yerlerinde silah ve mühimmatlar mevcuttu. Bu cephanenin toplattırılması ve tek merkezden idare edilmesi elzemdi.

Türk ordusunda yeterli düzeyde subay da eksikti. İhtiyacı hemen gidermek için subay adayları askerî kışlalarda toplatılıp gereken eğitimi almadan cephelere sevk ediliyordu.¹⁸² Eğitimli asker problemine çözüm bulmak amacıyla Harp Okulu ve Kuleli Askerî Lisesi'nden Millî Mücadele'ye katılmak için Anadolu'ya gelen öğrencilerden istifade edildi. Harp Okulu öğrencileri Kuva-yı Milliye'ye veya askeri birliklere sevk edildi. Kuleli Askerî Lise öğrencileri de Ankara'da bulunan Abidin Paşa Köşkü mahallindeki barakalarda yetiştirilmek üzere eğitime alındı. "*Sunuf-ı Muhtelif Namzetleri Talimğâhı*" ismi ile 1 Temmuz 1920 açılan mektepte günde sekiz saat ve dört ay süren eğitimin ardından mezunları asteğmen rütbesi ile düzenli ordu birliklerine sevk edildi.¹⁸³ Mezunlar için Müdâfaa-i Milliye Vekâleti bütçesinden teçhizat ve levazımat ihtiyacı için 150'şer lira verildi.¹⁸⁴ Müdâfaa-i Milliye Vekâleti 11 Temmuz tarihinde Milli Mücadele'ye katılan herkesin canla başla mücadele etmesi hakkında tamim yayınladı.¹⁸⁵ Tüm bu adımlar Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin düzenli orduya aşama aşama gittiğini göstermekteydi.

31 Temmuz 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetlerini bölgenin en yüksek mülki idare amirinin emrine tahsis etti. İç güvenlikten ise jandarmayı mesul tuttu. Kuva-yı Milliye birlikleri de jandarma komutanının emri altına girdi. Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri de kendi komutaları altında silahlı kuvvet bulundurmuyacaktı.¹⁸⁶ Ayrıca bu tarihte ise daha önce kararı alınan "*Kuva-yı Milliye'nin Umûmiyetle Müdâfaa-i Milliye Teşkilatına Raptı*" şeklindeki kanun lâyihası İcrâ Vekilleri Heyetince benimsendi.¹⁸⁷

9 Ağustos 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde mebuslar Kuva-yı Milliye hakkında düşüncelerini dile getirdi. Bu hususta Konya mebusu Refik Bey

¹⁸² **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre I, Cilt: I, s. 45.

¹⁸³ İsrâfil Kurtcebe ilk mezunların 42 kişi olduğu notunu düşerken bkz. **Kara Harp Okulu Tarihi**, Ankara 1992, s.72. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi'nde ise 102 kişinin mezun olduğu belirtilmektedir. Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, Cilt: VI. s. 300.

¹⁸⁴ Talimğâhtan Neşet Eden Efendilere Yüz ellışer Lira İtasına Dair 76 Nolu Kanun. **Kanunlar Dergisi**, Cilt: I, s. 80.

¹⁸⁵ **ATASE Arşivi**, İSH, Kutu No:827, Gömlek No:41, Belge No: 1.

¹⁸⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 1, Cilt: III, s.31.

¹⁸⁷ **BCA**, Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 30-18-1-1, 1-1-18.

“...Kuva-yı milliye ki, biz onu her manasıyla kendi ruhumuzdan doğan bir kuvvet olmak üzere alkışlamış ve bu suretle beslemiştik...” beyanıyla konuşmasına başladı. Refik Bey’e göre Kuva-yı Milliye, karşısında bulunan muntazam ve teçhizatlı kuvvetlerle mücadelede zorluk çekmekteydi. Bir an önce “*Kuva-yı Muntazama*” ya geçilmeliydi.¹⁸⁸ Antalya Mebusu Rasih Bey de “...*Memleket her halde muntazam ve kumanda altında hareket eden bir kuvvetle müdafaa edilebilir kanaati hâsıl olmağa başladı...*” sözleriyle düzenli orduya geçilmesi zaruretini öne sürdü.¹⁸⁹ Karahisarısahip Mebusu Hulusi Bey ise Konya Mebusu Refik Bey ve Antalya Mebusu Rasih Efendi’yi destekler mahiyette “... *Bütün rüfeka namına teklifim; teşkilât tesri edilsin, ordu yapılsın, memleketi muhafaza edecek ordu yapılsın, zira memlekette baştan aşağı ordu için lâzım olan seciye var ve millet ruhiyle hazırlığa amade, ondan bahis icap bile etmez. İşe başlayalım, iş yapalım.*” beyanıyla düzenli ordu fikrini dile getirdi.¹⁹⁰

16 Ağustos 1920 tarihinde Erkan-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti Vekili İsmet Bey düzenli orduya geçiş sürecini destekler mahiyette, gönüllü teşkilatından istenilen ölçüde faydalanılmadığını işaret etti. Gönüllü birliklerin oluşturulmasına son verilerek geri kalanlarında düzenli askeri birliklere dönüştürülmesi lüzumunu Müdâfaa-i Milliye Vekâletine yazı ile bildirdi.¹⁹¹ Bu talep üzerine cephe komutanlıklarına da 21 Ağustos tarihinde gönüllü teşkilatlardan vazgeçildiği tebliğ edildi.¹⁹²

Kuva-yı Milliye’den düzenli orduya geçilmesi fikri kabul görmeye başlamıştı; fakat ülkenin en önemli sanayi ve ekonomi merkezi olan Ege, Marmara, Akdeniz, Karadeniz’in ve önemli bir miktarda cephane bulunan İstanbul işgal altında olması Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin kaynak bulmasını zorlaştırıyordu.¹⁹³ Ayaklanmaları bastırmak, düşman istilasına karşı koymak için düzenli birliklerin tesis edilmesi ve sürekli olarak ihtiyaçların sağlanması gerekiyordu. Önemli lojistik

¹⁸⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: III, s. 150-151.

¹⁸⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: III, s.156.

¹⁹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: III, s. 161.

¹⁹¹ Ahmet Emin Yaman, “*Milli Ordudan Düzenli Orduya*”, *Atatürk Yolu Dergisi*, No:2, Yıl: 1990, s. 391.

¹⁹² *A.g.m.*, s. 392.

¹⁹³ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları*, Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, Ankara 1974, s. 61.

destek ve kaynakları ise şunlardan ibaretti: Anadolu'nun iç kısımlarında kalmış askeri mühimmatlar, işgal altında bulunan İstanbul ve civarında bulunan askeri malzeme, Elcezire Cephesi'ndeki ihtiyaç fazlası harp silahları, Sovyet Rusya'dan temin edilecek para, altın, cephane ianeleriydi. Bu kıt kaynaklara, birçok bölgede gelir temin etmek için konulmuş olan vergilere ve toplanan ianeye rağmen Müdafaa-i Milliye Vekâleti harcamaların sistemsiz şekilde yapılması sebebiyle yeterli kaynağın bulunamadığını tespit etti. Vekâlet, Mudanya'da yüksek oranda okturva vergisi tahsil edilmesine rağmen, bölgede bulunan askerin acil olan elbise ihtiyacı için yeterli paranın bulunamamasından şikâyet etmekteydi.¹⁹⁴ Bundan dolayı Müdafaa-i Milliye Vekâleti, kurban derilerinin askerin “*ilbas ve iksâ'ına sarf edilmek üzere*” toplatılmasını kararlaştırdı.¹⁹⁵ Ekonomik olarak bu olumsuz şartlarda Kuvâ-yı Milliye'nin her türlü ihtiyacının Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından karşılanmasına çalışıldı. Buna bağlı olarak maaşlarının da Müdafaa-i Milliye tarafından ödeneceği Batı Cephesi Komutanı tarafından kumandanlıklara bildirildi.¹⁹⁶

Bu arada Ağustos 1920'de Müdâfaa-i Milliye Vekâletine bağlı Sağlık Şubesi, Sağlık Dairesi Başkanlığına dönüştürüldü ve mevcut sağlık teşkilatı yeniden oluşturuldu. Malzeme, sıhî araç gereç ve tabip eksikliğine rağmen ordu sağlık hizmetlerinin temini için kolordu ve bağımsız başkomutanlık baştabiplerinden sağlık işleri için görüşleri soruldu. Ordu birliklerindeki tabip ve memur sayılarındaki eksiklikler olduğu öğrenildi. Tabip noksanlığının giderilmesi için eldeki tabiplerin en iyi şekilde kullanılması ve ihtiyaca göre görevlendirilmesi ilgili birimlere bildirildi. Sıhî olaylar ile istatistiki raporlar şeklinde hastanede yatan yaralı veya ölüm miktarlarının her ayın sonunda gönderilmesi istendi.¹⁹⁷

Erkan-ı Harbiye'nin istememesine rağmen Ethem Bey'in etkisiyle Gediz mahallinde bulunan Yunan birliklerine taarruz teşebbüsü ise düzenli orduya geçiş

¹⁹⁴ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 30-18-1-1, 1-6-16.

¹⁹⁵ BCA, Muamelât Genel Müdürlüğü, 30-10-0-0, 46-320-5.

¹⁹⁶ Garp Cephesi Kumandanlığından Muğla Mıntıkası Kumandanlığına gönderilen 7 Teşrin-i Evvel 1336/7 Ekim 1920 tarihli şifreli telgrafta Yörük Ali Efe ile irtibat kurularak kendi maaşı da dâhil olmak üzere aylık kaç kuruşa ihtiyacı olduğu sorulmuştur. ATBD, Sayı:13, Belge No: 4192.

¹⁹⁷ T.C. Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Shh. D, İstiklâl Harbi Sıhî Raporu, (336, 337, 338 senesi, Mudanya Mütarekesine kadar), a.g.e., s. 7-9.

aşamasında dönüm noktası oldu.¹⁹⁸ 24 Ekim’de başlayan taarruz başarısızlıkla sonuçlandı. Yenilginin mesuliyetini Kuva-yı Milliyeciler ve düzenli ordu birlikleri birbirlerine yükledi.¹⁹⁹ Bu olay üzerine düzenli ordu birliklerine geçilmesi fikri daha da kuvvetlendi.

Bu gelişmeler yaşanırken 8 Kasım 1920 tarihinde Meclis tarafından, izinsiz halktan “*Aynî ve Nakdî Tebburu*” toplanmasını men eden bir kararname yayınlandı. Bu suretle Kuva-yı Milliye’nin halktan özel mali kaynak elde etmesinin önüne geçildi.²⁰⁰ Mustafa Kemal Paşa aynı tarihte İsmet Bey ve Refet Bey’e “...*Cephelerin başına geçecek olan arkadaşlardan da gayet mühim bir vazife talep ettim. Orada bize iki ordu vücuda getirmek. Garpte ve cenupta tabî muntakalarını ayırdık. Seri bir surette, emin bir surette ilkbahara kadar şayanı istinat iki ordu vücuda getirilmesini şiddetle talep ettim*”²⁰¹ beyanatıyla düzenli orduya geçiş emrini verdi.

Bu minvalde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti 9 Kasım 1920’de Batı Cephesi’ni, Güney ve Batı Cephesi Komutanlığı altında yeniden teşkilatlandırdı. Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa görevinden alındı. Kuzey bölgesi İzmit, Ertuğrul, Eskişehir ve Kütahya bölgelerini kapsıyordu ve bu bölgeye İsmet Bey atandı. Afyonkarahisar, Konya, Silifke, Niğde, Adana, Isparta, Burdur, Denizli, Aydın, Manisa, Antalya, Afyonkarahisar, Isparta, Burdur, Denizli, Aydın, Menteşe, Antalya bölgeleri de Güney Cephesi’ni oluşturdu. Güney Cephesi komutanlığına da Refet Bey getirtilirdi.²⁰² Bu iki cephenin emir komutası da Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâletine bağlandı. Batı Cephesi Komutanlığına atanan İsmet Paşa aynı zamanda Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti Vekili idi. İsmet Paşa Ankara’da sürekli mesai yapamadığı için Fevzi Paşa, Müdâfaa-i Milliye Vekilliği yanında Erkân-ı Harbiye Umûmiye Vekilliğini de üstlendi.²⁰³ Böylelikle Fevzi Paşa iki Vekâleti birden yürütmeye başladı.

¹⁹⁸ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 583, Gömlek No: 57, Belge No:1

¹⁹⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre I, Cilt: I, s. 276.

²⁰⁰ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 305.

²⁰¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre I, Cilt: I, s. 276.

²⁰² MSB A., Refet Bele Dosyası.

²⁰³ Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, a.g.e., s. 57.; Nilüfer Hatemi, Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri, Cilt: II, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1999, s. 751.

Kuva-yı Milliye'den düzenli orduya geçiş aşamasında Çerkes Ethem'in faaliyetleri TBMM Hükümeti'ni zor durumda bırakıyordu. Ethem ve kardeşlerinin cephe komutanını tanımamaları, düzenli orduya cephe almaları akabinde Heyet-i Vekile 27 Aralık 1920'de Ethem ve ekibinin derdest edilmesine karar verdi. İsmet Bey tarafından İcrâ Vekillerinin aldığı karar üzerine Kütahya'ya girildi. Çerkez Ethem ve kuvvetleri de dağıtıldı. Böylelikle Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve kanunlarına karşı gelen Çerkez Ethem ve kuvvetleri bertaraf edildi.²⁰⁴

Bu gelişmeler sonucunda Kuva-yı Milliye birlikleri ortadan kaldırıldı ve her türlü gereksinimi Müdâfaa-i Milliye Vekâletince karşılanacak düzenli ordu birlikleri tesis edildi.²⁰⁵

2.1.3. Birinci İnönü Muharebesi ve Müdâfaa-i Milliye Vekâleti

Birinci İnönü Muharebesi, Gediz mntkasında Kuva-yı Seyyare'nin bertaraf edilmesi için verilen mücadele sırasında vuku buldu.²⁰⁶ Çerkez Ethem meselesi için bazı Türk kuvvetlerinin cepheyi boşaltmasını değerlendiren Yunanlılar Bursa ve Uşak bölgesinden 6 Ocak 1921 tarihinde Eskişehir, Afyon yönüne doğru harekete geçti.²⁰⁷ Bu durum karşısında Türk komuta heyeti kendisinden araç, gereç ve insan gücü bakımından daha iyi olan Yunan kuvvetleriyle İnönü mahallinde harp etmeyi planladı. Türk komuta heyetinin hazırladığı harp planının bir parçası da Yunan birliklerinin mümkün olduğu kadar ileri tarihte İnönü'ye gelmeleri idi. Bu sebeple kademe kademe çekilen Türk kuvvetleri, Yunan kuvvetlerini oyaladı. Nafiz Paşa bölgesinde ağır kayıplar verdirdikten sonra İnönü bölgesinin kuzeyine konuşlanarak, Yunanlıların on iki saat gibi kısa bir süreyle Eskişehir'e ulaşma arzularını önledi.²⁰⁸

²⁰⁴ **Türk İstiklâl Harbi, VI ncı Cilt İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1922)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1974, s. 255.; Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş ve Sonrası**, İnsel Yayınları, İstanbul 1970, s. 284.

²⁰⁵ Müdâfaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa, 9 Aralık 1920 Meclisin kapalı oturumunda cepheledeki askeri vaziyet, bazı milis kuvvetlerinin tasfiyesi hakkında verilen gensoruya "...öyle çetelerle hareket ederek, meselâ bir çete Konya'ya gitsin, bir çete Yozgat'a gitsin, oradan cepheye gitsin şeklinde müdâfaa olamazdı...Efendiler galeyani millî, muntazam çerçeveler ve usuller dahiline alınmazsa çarçabuk söner." sözleriyle verdiği cevapla düzenli orduya geçilmesinin nedenlerini açıklıyordu. **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre I, Cilt: I, s. 253.

²⁰⁶ Türk İstiklâl Harbi, II nci Cilt Batı Cephesi 3 ncü Kısım Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921, **a.g.e.**, s. 145.

²⁰⁷ Tansel, **a.g.e.**, Cilt: IV, s. 22.

²⁰⁸ **A.g.e.**, s. 23.

İnönü bölgesinde gerçekleşen asıl muharebe 10 Ocak Pazartesi günü sabaha karşı Yunanlıların karşı taarruza geçmeleri ile gerçekleşti. 11 Ocak 1921 tarihinde ise o zamana kadar kayıplar veren ve hırpalanan Yunan kuvvetleri daha ileri gitme kuvvetini kendisinde görmeyerek, önceki mevzileri olan Bursa mıntikasına geri dönmek mecburiyetinde kaldı.²⁰⁹

1 Ocak ve 31 Ocak 1921 tarihleri arasındaki Müdâfaa-i Milliye Vekâletine ait mesai istatistik raporlarına göre Birinci İnönü Muharebesi boyunca cephelere Vekâlet tarafından 282 zabıt tayin edildi. 5.974 tüfek, 62 ağır makineli tüfek, 18 hafif makineli tüfek, 1.633 sandık piyade cephanesi, 15 seri cebel topu, 747 kuvvetli cebel mermisi, 176 seri sahra mermisi, 2.846 seri cebel mermisi Harbiye Dairesi tarafından cepheye gönderildi.²¹⁰ Levazımat-ı Umûmiye Dairesince de cephedeki askerlere 18.207 kaput, 12.131 elbise, 16.234 çamaşır, 4.258 pamuklu, 22.909 ayakkabı, 24.513 ekmek torbası, 9.477 çorap hazırlanarak iletildi.²¹¹

Birinci İnönü muharebesi ile beraber cephe sevkiyatlarının artmasıyla Müdâfaa-i Milliye Vekâletine bağlı olarak oluşturulan menzil teşkilatı ihtiyaçları karşılayamamaktaydı. Doğu Cephesi, Elcezire ve İstanbul'dan gelen mühimmatı Batı Cephesi'ne nakletmek, nakilleri düzene sokmak, menzil karayollarını daha verimli kullanmak için 10 Ocak 1921 tarihinde Müdâfaa-i Milliye Vekâletine bağlı Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğü kuruldu.²¹²

Yine aynı tarihte, Harbiye Dairesi tarafından Eskişehir ve Ankara'da silah fabrikaları²¹³ tesis edilerek yürütülmekte olan imâlat-ı harbiye işlerinin ihtiyaçlara cevap verememesi nedeniyle Müdâfaa-i Milliye Vekâleti'ne bağlı İmâlat-ı Harbiye Genel Müdürlüğü teşkil edilerek bu görev Harbiye Dairesi'nden bu yeni müdürlüğe

²⁰⁹ Celal Erikan, **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, Haz: Rıdvan Akın, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2018, s. 179.; Hüsnü Özlü, “*Harp Raporlarına Göre Birinci İnönü Muharebesi'nin Analizi*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 28, Sayı: 82, Yıl: 2012, s. 38.

²¹⁰ **ATASE Arşivi, İSH**, Kutu No:599, Gömlek No:4, Belge No: 1.

²¹¹ **ATASE Arşivi, İSH**, Kutu No:599, Gömlek No:4, Belge No: 4AA.

²¹² Mehmet Evsile, **Kurtuluş Savaşında Askeri Nakliye Hizmetleri**, Cem Ofset Yayınları, Amasya 1997, s. 1.

²¹³ Balkan Harpleri esnasında Bulgarların Edirne'yi alması ve Çatalca sınırına dayanması ile beraber Harbiye Nezâreti Orta Anadolu'da Harp sanayi tesislerin kurulması için bir komisyon oluşturmuştur. Komisyon Kızılırmak civarında incelemeler yaparak rapor hazırlamıştır. Bu rapor Harbiye Nezâretine sunulmuş fakat Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bu proje uygulanamamıştır. Eyüp Durukan, **Askeri Fabrikalar Tarihçesi**, Askeri Fabrikalar Basımevi, Ankara 1940, s. 75.

verildi.²¹⁴ Başına da Topçu Miralay Asım Bey getirildi.²¹⁵ Ayrıca bu müdürlükle beraber İstanbul'daki harp sanayi tesislerinden kaçırılan malzemelerle kurulan Kayseri, Konya, Erzurum gibi Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bulunan imalathaneler de tek çatı altında toplandı.²¹⁶ Cepheler, yapım ve onarım bakımından ihtiyaç duydukları noksanlıkları Müdâfaa-i Milliye Vekâleti'ne iletcekti, Vekâlet de bu ihtiyaçları İmâlat-ı Harbiye Genel Müdürlüğü vasıtasıyla giderecekti.²¹⁷

Birinci İnönü Muharebesi sonunda, Türk birlikleri 4 Subay, 117 er şehit; 12 subay, 85 er yaralı; 5 subay, 29 esir olmak üzere toplam 252 kayıp verdi. Yunan tarafının zayıyatı ise 8 subay, 49 er ölü; 9 subay, 145 er yaralı olmak üzere toplam 211'di.²¹⁸

Bu başarı Büyük Millet Meclisi ve yurdun her tarafında sevinçle kutlandı. Zafer dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa, Meclisin 13 Ocak 1921 tarihli oturumunda *"Efendiler vaziyeti harbiyenin safahatı muhtelifesi ve sureti inkişafı hakkında Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi ve Müdâfaa-i Milliye Vekili Paşa Hazretleri Heyeti Âliyenize daha mufassal malûmat arz edecektir. Fakat kendileri henüz harekâtı idare etmekle meşgul olduklarından biraz tevhür edecektir. Onun için bendeniz, sizce lâzım olan ve bu anda bilinmesi mucibi memnuniyet olabilen hususatı hulasaten arz edeceğim..."*²¹⁹ sözleriyle konuşmasına başlayarak muharebe hakkında malumat verdi ve emeği geçenleri tebrik etti.

Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekili Fevzi Paşa da Mecliste İnönü Muharebesi hakkında bilgi verdi. Yunanlıların kolaylıkla Anadolu'yu istila edeceklerini sandıklarını fakat geçen iki sene zarfında askerlerinin harpten bıkkın vaziyete geldiklerini ve hala Anadolu'nun onda birini istila etmeden önemli ölçüde zayıyat

²¹⁴ Mehmet Evsile, **Atatürk Devri Harp Sanayi (1920-1938)**, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elâzığ 1992, s. 45-46.

²¹⁵ Hüsnü Özlü, **II. Dünya Savaşından Günümüze Türkiye'de Savunma Sanayii'nin Gelişimi (1939-1990)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 2006, s. 34.

²¹⁶ Ersoy Zengin, **Tophane-i Amire'den İmalat-ı Harbiye'ye Osmanlı Devleti'nde Harp Sanayi (1861-1923)**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2015, s. 167.

²¹⁷ Genel Müdürlük teşkilatı başlangıçta gayet mütevazı bir şekilde oluşturulmuştur. Teşkilat kademe kademe genişletilerek 1922 yılında Fen Heyeti, İdare Heyeti, Zat İşleri, İnşaat, Muhasebe, Mübayaa, Yollama şubeleriyle Teftiş Heyeti ve Tecrübe Muayene Heyetinden meydana gelmiştir. Evsile, **Atatürk Devri Harp Sanayi (1920-1938)**, s. 47.

²¹⁸ Türk İstiklâl Harbi, II nci Cilt Batı Cephesi 3 ncü Kısım Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921, **a.g.e.**, s. 246.

²¹⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, Cilt: VII, s. 278.

verdiklerini belirtti. Fevzi Paşa konuşmasının devamında muharebenin safhalarını anlattı. Verdiği malumata göre Yunan ordusu Gediz ve Uşak doğusunda toplandı. Bir haftalık mesafe uzağında bir fikra da Bursa cephesinde yer aldı. Düşman doğrudan Eskişehir'e girmeye karar verdi. Uşak'ta Türk birliklerinin mevcudiyetinden ve Ethem kuvvetlerinin bulunmasından dolayı bu karar Yunanlılarca mantıklıydı. Yunanlılar, Menderes'in güneyinden Çivril'e geçti ve orada birkaç nümayiş hareketinde bulundu. Düşman bir süvari alayı ile bir süvari livasını Mezit ovasından ileriye doğru sürerek Eskişehir'i istila etmek istedi. Eskişehir alındıktan sonra Yunan kolordusu iki gün içinde bölgeye gelerek Türk birliklerinin arkasını kesecekti. Bu suretle Anadolu Yunanlıların istedikleri şekle girecek ve teslim olacaktı. Anadolu içlerine akıncı kolları sevk ederek, Türk ordusunu perişan edeceklerdi.²²⁰

Fevzi Paşa'nın beyanatına göre Nazif Paşa'da bulunan bir Türk kıtası kendisinden on beş kat büyük bir düşmanla mücadele etti ve kendilerine bir gün kazandırdı. Aynı şekilde Pazarcık'ta birer hücum taburu ve depo taburu da kendinden yirmi misli düşman kuvvetine karşı mücadele etti. Köprühisar'da ve Bilecik'te de yapılan muharebeler sonucunda düşmanın on iki saatte Eskişehir'e varmak hususundaki amacı üç gün gecikti. Bu süre zarfında lazım olan birlikler bölgeye intikal ettirildi.²²¹ Düşmanın muharebe sahasındaki mevcut kuvveti on beş bin kişiydi. Buna karşılık toplanabilen Türk kuvvetleri ise düşman kuvvetlerinin üçte biriydi. Fakat iki gün süreyle yapılan muharebeler sonucunda Yunan birlikleri ricate mecbur oldu. Eskişehir önlerinde esir olma ihtimali belirlediğinde ise bütün levazimatlarını döküp saçarak kaçtı. Söğüt, Bilecik, İnegöl istikametinden çoğu eşya ve malzemelerini Yunan kuvvetleri terk ederek ivedi şekilde geri çekildi.

Fevzi Paşa Birinci İnönü Muharebesi'nin safhaları hakkında verdiği ayrıntılı bilgilerden sonra Çerkez Ethem ve düşmanlarının politikalarına da değindi. Ethem düşmanla beraber hareket etti ve Kütahya üzerinden taarruz yaptı. Fakat birlikleri yenildi ve yenilen birlikler takip edildi.²²²

Karahisarısahip Mebusu Mehmet Şükrü Bey'in Çivril mevkiinde bulunan askerlerin durumu ile ilgili soruya da tertibat-ı askeriye'nin durumunu açıklayarak

²²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt: VII, s. 280.

²²¹ Hatemi, a.g.e., s.763.

²²² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt: VII, s. 281.

ifşa etmenin sakıncalı olduğunu belirten Fevzi Paşa, devamında düşmanın kendilerini tüketmek istedikleri üç dayanak noktasının olduğunu belirtti. Birincisi “*müşkülât-ı fenniye*”, ikincisi “*onların tarifince rüşdü siyasiye henüz mazhar olunamayışı*”, üçüncüsü de “*cephanenin mahdudiyeti*” idi. “*Müşkülât-ı fenniye*” meselesini açıklayan Fevzi Paşa’ya göre muharebeler sınaî mücadele şeklinde devam etmekteydi ve Avrupa’nın sanatı, medeniyetine karşın kendileri böyle vesaitlerinden yoksundu. Fakat bu eksiklikleri yaptıkları işler ile kapatmışlardı. Evvela düşman tarafından alınan top kamalarının yerine Türk ustalarla beraber bir orduya kâfi gelecek kadar top kaması üretildi. Bununla birlikte yine Türk ustalarla ordunun ihtiyaçlarını karşılayacak kadar mühimmat imal edildi. Bunun dışında şimdiye kadar harcanan cephanenin beş on misli Ermenilerden alındı. İngilizlerin kendilerini cephanesiz görmelerine rağmen on sene daha harp edilebilecek cephane mevcuttu. Vesait-i medeniyetten sayılan yol ve otomobilin olmadığını kendilerine düşmanları tarafından söylenmesine rağmen, otomobiller işler vaziyete getirildi. Şimendiferlerde kömür olmamasına rağmen odun kullanıldı. Kendilerini vasıtasızlıkla itham eden Fransızlar duçar hale düşmüşlerdi ve Fransız ordusu erzakını ve mühimmatını develerle taşımaktaydı.²²³

Bu sırada İzmit Mebusu Sırrı Bey de “*Ordumuzun neferinden kumandanına kadar ihtiyar ettikleri fedakârlığa mukabil şükran ve tazimatımızı tamamiyle arzettik. Yalnız bendenize kalırsa bir şeyde zühul ettik. O da bu ordunun kabiliyeti harbiyesini derecei kemale getiren muhterem Vekilimiz Müdafai Milliye Vekili Fevzi Paşa Hazretlerine lâzım geldiği veçhile bir teşekkür; ben kendi namıma teşekkür ederim*”²²⁴ diyerek memnuniyetini dile getirdi.

Birinci TBMM Hükümeti’nin oluşturduğu düzenli ordunun Birinci İnönü Muharebelerinde gösterdiği başarı hem alınan kararın doğruluğunu sağladı hem de ordunun kendine olan özgüvenini arttırdı. Halkın düzenli orduya karşı şüpheleri ortadan kalktı, başarı ile Meclisin otoritesi sağlandı. TBMM Hükümeti’nin yurt içinde ve yurt dışında da itibar ve önemini yükseldi. Ayrıca Çerkez Ethem ayaklanması ve Yunanlıların başlattığı genel taarruzla sıkışık bir duruma sokulmak istenen Ankara kendini ispatlayarak darboğazdan çıktı. Birinci İnönü

²²³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt: VII, s. 282.

²²⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt: VII, s. 287.

Muharebesi'nde sağlanan başarı cumhuriyet ordusunun temelini oluşturdu.²²⁵ İtilaf Devletleri Londra Konferansı'na Ankara Hükümetini de çağırarak resmen Türkiye Büyük Millet Meclisini tanıdı.²²⁶ İnönü'de alınan başarı Anadolu'da ve İstanbul'da basılan gazetelerde de geniş yer buldu.²²⁷

2.2. Fevzi (Çakmak) Paşa'nın Müdâfaa-i Millîye Vekâletinde İkinci Dönemi

Türkiye Büyük Millet Meclisinde Birinci İcrâ Vekilleri Heyeti 3 Mayıs 1920 tarihinden 24 Ocak 1921 tarihine kadar görev yaptı. 24 Ocak 1921 tarihinde Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun kabul edilmesi ile beraber İkinci İcrâ Vekilleri Heyeti oluşturuldu. Bu İcrâ Heyeti'nde, Fevzi Paşa hem Müdâfaa-i Millîye Vekâleti Vekilliği hem de İcrâ Vekilleri Heyeti Reisi görevini üstlendi.²²⁸ Aynı zamanda Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti Vekili İsmet Paşa'nın, sürekli Batı Cephesi'nde bulunmasından dolayı Fevzi Paşa, Erkân-ı Harbiye Vekâleti Vekilliğini de vekâleten yürütmeye devam etti.

2.2.1. İkinci İnönü Muharebesi ve Müdâfaa-i Millîye Vekâleti

Birinci İnönü Muharebesi ile İkinci İnönü Muharebesi arasındaki süre zarfında cephelerde kayda değer bir harekât yaşanmadı. Bu süreden faydalanan Müdafâa-i Millîye Vekâleti Türk ordusunun teşkilat, eğitim ve lojistik eksiklerini tamamlamaya çalıştı. İsmet Paşa'nın hatıratında belirttiği şekilde iki muharebe arasındaki bu dönem Türk ordusu açısından teşkilatlanma dönemi oldu.²²⁹ Şubat ayı içerisinde Vekâlet Trabzon limanından Bayburt'a buradan da Kars, Sarıkamış,

²²⁵ M. Şevki Yazman, **Anadolu'nun İşgali**, Kemer Yayınları, İstanbul 1999, s. 125.

²²⁶ İsmet İnönü, **Hatıralar**, Yay Haz: Sebahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara 2009, s. 236.

²²⁷ Hâkimiyet-i Millîye gazetesinin 15 Ocak 1921 tarihli neşrinde I. İnönü Muharebesi'nde elde edilen başarıyı iki zafer olarak nitelendirmiştir. Zaferlerden birisi Yunanlıların yenilmesi ikincisi de Ethem'in hıyanetine karşı elde edilen başarıdır. **Hâkimiyet-i Millîye**, 15 Ocak 1921.; 17 Ocak 1921 tarihinde ise Açığsöz gazetesinde bu başarı "*ayın dokuzuncu ve onuncu günleri İnönü civarında Yunan Ordusu ile cereyan eden meydan muharebesinde düşmana büyük kayıplar verdirildiği 11 Ocak 1921 itibarıyla düşman ordusu muharebeye devam edemeyerek geriye çekildiği, ordunun ise düşmanitakibe başladığı*" şeklinde belirtilmiştir. **Açıksöz**, 17 Ocak 1921.; İstanbul basını içinde yer alan İkdâm gazetesine ise zaferi "*Yunan Ordusu, İnönü Meydan Muharebesi'nde mağlup olmuş ve ricate mecbur olmuştur*" başlığı ile yayınlamıştır. **İkdâm**, 17 Ocak 1921.; Yenigün ise "*Yunanlar ricata mecbur edilmiştir*" şeklinde haber yapmıştır. **Yenigün**, 12 Ocak 1921.; Muhalif bir yayın yürüten Peyam-ı Sabah gazetesi muharebe hakkında "*Yunan Hezimetini*" olarak haber yapmıştır. **Peyam-ı Sabah**, 18 Ocak 1921.

²²⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, Cilt: VII, s. 372-373.

²²⁹ İnönü, **a.g.e.**, s. 235.

Hasankale, Erzincan, Sivas'a piyade, makineli tüfek ve topçu cephanesi sevk etti.²³⁰ Aynı ayda muhtelif cephelere Harbiye Dairesi tarafından 23 top, 8.376 top mermisi, 1.1157 tüfek, 400 sandık mermi, 60 bomba, 70 kılıç, 816 eğer takımı gönderildi.²³¹ Levazımât-ı Umûmiye Dairesince de muhtelif cephelere 10.799 adet kaput, 5.967 adet don, 9.467 adet gömlek, 5.405 çift çarık, 4.350 ekmek torbası iletildi.²³²

12 Ocak tarihinde Müdâfaa-i Milliye Vekâleti ve Erkân-ı Harbiye'nin birlikte verdikleri karar neticesinde piyade tümenleri; üçer taburlu ve üç piyade alayı, bir hücum taburu, tümen topçusu (ikişer toplu iki bataryadan kurulu bir sahra topçu taburu), bir süvari, bir istihkâm bölüğü, bir muhabere takımı ve bir sıhhiye bölüğü şeklinde düzenlendi. Her piyade taburunda, 450 tüfek ve dört makineli tüfek, hücum taburunda dört makineli tüfek, süvari bölüklerinde 120 tüfek bulundurulması planlandı. Süvari tümenleri ise ikişer tugaylı olup, her tugay iki alaydan ve her alay dört bölükten kurulu hale getirildi. Her süvari bölümünde iki hafif makineli tüfek, her tümende toplam 32 makineli tüfek ile dört toplu bir batarya, bir muhabere takımı ayrıca her tugayda bir muharebe kıtası, bir istihkâm bölüğü, bir sıhhiye müfrezesi bulunması kararlaştırıldı. Bu teşkilâta göre birliklerin eksik olan ağır ve hafif makineli tüfekleri Doğu Cephesi'nden temin edilecek ve makineli tüfeklerin kapak takımları da Ankara'da değiştirilecekti. Verilen emre göre teşkilatlanma en geç Mart 1921 sonuna kadar hazır hale gelecekti.²³³

Müdâfaa-i Milliye Vekâletine bağlı olan Umûr-ı Bahriye Müdiriyesi ise mesuliyetindeki işleri düzenli ve eksiksiz yapabilmek amacıyla emri altındaki teşkilat ve deniz müfrezeleri için "*Deniz Ulaştırma Müfrezesinin Yönetim Sureti*" adlı 12 maddelik bir yönerge hazırlayarak uygulamaya koydu. Umûr-ı Bahriye Müdiriyesi işlerin artması ile beraber 1 Mart 1921 tarihinde Bahriye Dairesi Reisliğine dönüştürüldü. Kurumun başına da Yüzbaşı Şevket getirildi. Şevket Bey daha sonra

²³⁰ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:565, Gömlek No:77, Belge No: 77AH.

²³¹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:599, Gömlek No:6, Belge No: 1.

²³² ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:599, Gömlek No:6, Belge No: 6AA. Umûr-ı Sıhhiye Dairesi de 29 tabip tayin ederken Umûr-ı Baytariye Dairesi cephelere 22 baytar subay gönderdi. ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:599, Gömlek No:6, Belge No: 6AC.

²³³ Türk İstiklâl Harbi, II nci Cilt Batı Cephesi 3 ncü Kısım Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921), a.g.e., s. 270.

yarbaylığa kadar yükseldi ve Lozan Barış Konferansı'nın delegasyonunda deniz müşaviri olarak yer aldı.²³⁴

Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin 14 Haziran 1920 tarihli emri ile Vekâletin bünyesinde kurulan Kuvâ-yı Havaiye Şubesi, 1 Şubat 1921 tarihinden itibaren "*Kuvâyı Havâiye Müdüriyeti Umûmiyesi*" adını aldı. Yeni kurulan müdüriyet Tayyare Okulu, Tayyare Onarım Fabrikası, 1. ve 2. Tayyare Bölükleri halinde teşkilatlandırıldı. Kuvâ-yı Havaiye Umum Müdürlüğü karargâhında; fen, istihbarat, personel, muhabere, evrak, depo kısımları vardı.²³⁵

Birinci İnönü Muharebesi'nden sonra gelişen olaylardan birisi de Londra Barış Konferansı idi. 21 Şubat 1921 tarihinde Sevr Anlaşması'nı temel alan Londra Konferansı düzenlendi. Konferansa Yunanlılar ile İstanbul ve TBMM Hükümetleri davet edildi. Bu konferansta Yunan heyeti Sevr'i temel alarak öne sürdüğü görüşlerle İngiltere'nin kendisine olan desteğini devam ettirmek istedi. Türk heyeti ise Yunanistan'ın bu tutumuna karşı Misâk-ı Millî'yi ön planda tuttu. TBMM Hükümeti'nin Sevr Anlaşması'na şiddetle karşı çıkması sonucu konferans İtilaf Devletleri açısından umdukları gibi bir netice vermedi.²³⁶ TBMM Hükümeti batı bloğu ile anlaşamamıştı. Fakat bu dönemde Sovyetler ile olan ilişkilere önem verildi.

16 Mart 1921 tarihinde Moskova ile TBMM Hükümeti arasında "*Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması*" imzalandı.²³⁷ Ankara'nın, Sovyetler ile ilişkileri yeni bir boyut kazandı.²³⁸

²³⁴ **Türk İstiklâl Harbi, V nci Cilt Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964, s. 29.

²³⁵ 1. Tayyare Bölüğü, Eskişehir'de Batı Cephesi Komutanlığı emrinde; 2. Tayyare Bölüğü de Afyon'da 12. Kolordu emrinde idi. 5 Mayıs 1921'de Güney Cephesi Komutanlığının lağvedilmesiyle 2. Bölük de Batı Cephesi emrine girdi. Bölükte; beş pilot, yedi rasıt, iki makinist, bir tabip subay, iki muharip kıta subayı, bir askerî memur, iki stajyer pilot, 66 er vardı. Bu isim değişikliği ile beraber ikmal ve idari işler bakımından Müdâfaa-i Milliye Vekâletine eğitim ve harekât bakımından da Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâsetine bağlandı. Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920- 29 Ekim 1923), **a.g.e.**, s. 381-382.

²³⁶ Konferansta gerçekleşen görüşmeler ve öne sürülen tezler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çağla D. Tağmat, "*1921 Lonfra Barış Konferansı'nda Yunan Heyeti ve Tezleri*", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 9, Sayı: 18, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2013, s. 29-54.

²³⁷ Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hâtıraları**, Temel Yayınları, İstanbul 2002, s. 153.

²³⁸ Bir önsöz, on altı madde ve üç zeylden oluşan antlaşmanın girişinde; "*Ulusların kardeşliği ilkesini ve kavimlerin kendi geleceklerini özgürce saptamak hakkını tanımakta birleşmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Rusya Sovyetleri Sosyalist Federal Cumhuriyeti Hükümeti, genişleme ve istila siyasetine karşı olan savaşımındaki dayanışmalarını ve iki ulustan birinin karşılaşacağı*

Bu durum İtilaf Devletlerinin hoşuna gitmedi. Yunan birlikleri Birinci İnönü Muharebesi'nden aldıkları başarısızlığı örtmek ve Sevr Anlaşması ile elde ettikleri konumu korumak için geniş çapta taarruz hazırlıklarına başladı. Önceki muharebeden çıkarılan dersle birlikte Türk birliklerinin takviye yapmasına zaman tanımayarak doğrudan taarruzu düşünüyorlardı. Bu amaçla İzmir'e yeni asker takviyesi yapıldı.²³⁹ Trakya bölgesindeki bazı birlikler Anadolu'ya sevk edildi.

Yunan ordusu Genelkurmayı'na göre Anadolu'daki İkinci İnönü Muharebesi'nden önce Yunan kuvvetlerinin miktarı ve askeri mühimmatı şöyle idi: Yunanlıların İzmit'te 5.130 piyade, 66 süvari, 72 makine tüfek ve 72 tüfek; Eskişehir'de 18.890 piyade, 911 süvari, 252 makineli tüfek, 104 tüfek; Afyonkarahisar bölgesinde 15.450 piyade 290 süvari, 192 makineli tüfek, 104 tüfek asker ve mühimmat mevcudu vardı. Bu cephele dışında muhtelif yerlerde de 12.665 piyade, 450 süvari, 120 makineli tüfek, 36 tüfek mevcuttu. Yine Yunan Genelkurmayı'na göre Türk birliklerinin asker ve mühimmat mevcudu ise şöyle idi: İzmit'te 4.126 piyade, 16 makineli tüfek ve 4 tüfek; Eskişehir bölgesinde 12.341 piyade, 1.377 süvari, 98 makineli tüfek, 39 tüfek; Afyonkarahisar bölgesinde 19.285 piyade, 3.405 süvari, 143 makineli tüfek ve 69 tüfek; bu bölgeler dışında muhtelif yerlerde ise 6.000 piyade, 450 süvari, 39 makineli tüfek, 40 tüfek mevcuttu.²⁴⁰

Birinci İnönü Muharebesi'nde alınan başarı Türk ordusu üzerinde moral açısından yapıcı bir etkiye sahipti. Fakat hala subay eksikliği tamamlanamamıştı. Kıtalarda eksik olan er ikmalini gidermek için de çalışılıyordu. Şubat ayında Batı Cephesi Komutanlığı tarafından Müdâfaa-i Milliye Vekâletinden 3.894 tüfek, 51

zorlukların ötekini durumunu da ağırlaştıracağını bilerek, aralarında her zaman dostluk ilişkilerinin ve her iki ulusun karşılıklı çıkarlarına dayanan sürekli dostluk bağlarının yerleşmiş olmasını görmek özlemiyle bir Dostluk ve Kardeşlik Andlaşması yapmağa karar vermişler” ibaresi mevcuttur. Bu ibare ile her iki tarafın birbirlerine atfettikleri önem görülmektedir. Anlaşma ile beraber Sovyetler, TBMM Hükümeti'nin tanımadığı bir uluslararası bağıtı tanınamayı taahhüt eder. İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2020, s. 32.

²³⁹ İbrahim Tavukçu, **Millî Mücadele'de İnönü Muharebeleri**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2019, s. 196.

²⁴⁰ Hellenic Army General Staff, Army History Directorate, **A Concise History Of Campaign In Asia Minor 1919-1922**, Second Edition, An Army History Directorate Publication, Athens 2003, s. 108.; Türk Genelkurmayı'na göre ise Yunanların Batı Anadolu'daki genel silah mevcudu 41.550 tüfek, 3.134 otomatik tüfek, 720 ağır makineli tüfek, 148 cebel topu ve 82 cebel ve ağır toptan oluşmaktadır. Tavukçu, **a.g.t.**, s. 193.

hafif makineli tüfek, 35 ağır makineli tüfek, 19 adet de top, silah ve cephane istenmekteydi.

Müdâfaa-i Milliye Vekâleti tarafından piyade alaylarında er başına 100, makineli tüfek başına 1500-3000 mermi, top başına da 100 atım topçu mermisi tahsis edildi. Piyade cephanesi depolardan mümkün olduğunca sağlanmaktaydı. Fakat topçu mermisi temininde sıkıntılar yaşanmaktaydı. 15 Şubat 1921 tarihinde Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Eskişehir'e 1.700 adet top mermisi gönderdi. Bu mermiler 20. Kolordu tarafından İtilaf Devletlerine verilmeyen mühimmattı. Top mermisi sevkiyatı 27 Şubat ve 28 tarihlerinde de devam etti ve Vekâlet tarafından 2.133 mermi daha gönderildi.²⁴¹

Mart ayı boyunca da Müdâfaa-i Milliye Vekâleti cepheye sevkiyat yaparken bir yandan yoğun şekilde muhtelif şehirlerden Ankara'ya esliha ve cephane nakliyatı gerçekleştiriyordu. Bu ay içinde İnebolu, Samsun, Kayseri'den Ankara'ya 144,5 ton nakliyat gerçekleştirildi. Ankara'dan da Eskişehir, Karaköy, Afyon'a 202 ton esliha ve cephane sevk edildi.²⁴²

Harbiye Dairesi tarafından da Mart ayı boyunca cephelere 4.256 adet tüfek, 3.567 sandık tüfek cephanesi, 96 sandık bomba, 9 adet ağır makineli tüfek, 24 adet hafif makineli tüfek, 11 adet top, 16.468 adet top cephanesi, 146 adet tayyare bombası, 17.600 adet dinamit gönderildi.²⁴³

Ordunun sıhhiye hizmetleri için de Müdâfaa-i Milliye Vekâleti takviyeler yapıyordu. Sıhhiye müfrezeleri kadrolarına birer doktor, sağlık çalışanı, 15 sedyeli 2 arabalı sıhhiye bölüğü eklendi. Her tümen için birer sıhhiye bölüğü tahsis edildi. 1, 2, 3, 4, 10, 11, 12, 13, 14, 15 numaraları ile harp hastaneleri oluşturuldu ve kısım kısım Batı Cephesi'ne sevk edildi.²⁴⁴ Mart ayı içinde Sıhhiye Dairesi tarafından muhtelif

²⁴¹ Türk İstiklâl Harbi, II nci Cilt Batı Cephesi 3 ncü Kısım Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921), **a.g.e.**, s. 272-273.

²⁴² **ATASE Arşivi, İSH**, Kutu No:599, Gömlek No:10, Belge No: 10AJ.

²⁴³ **ATASE Arşivi, İSH**, Kutu No:599, Gömlek No:10, Belge No: 10AA.

²⁴⁴ 1,2,3,4 numaralı harp hastaneleri Garp Cephesi'nde, 5,11,12,13,14 numaralı hastanelerde Cenup Cephesi'nde konuşlandırılmıştır. Ankara'da bulunan 10 numaralı harp hastanesinin ihtiyaçlarının sağlanmasından sonra Garp Cephesi'ne gönderilmiştir. 9 numaralı seyyar hastane Kocaeli'de, 6 ve 7 numaralı hastaneler doğuda, 8 numaralı hastane El Cezire'de 5 numaralı hastane Adana'da, ikinci kolordu emrine verilmiştir. Her fırka için 200 yataklı birer hastane ile 5.400 yataklı sabit hastanelerin kurulması kararlaştırılmıştır. T.C. Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Shh. D, İstiklâl Harbi Sıhhi Raporu, (336, 337, 338 senesi, Mudanya Mütarekesine kadar), **a.g.e.**, s.13-15.

cephelere 19 doktor ve eczacı tayin edildi. Cephelere 898 kısım eczacı malzemesi ve 39 da baytar gönderildi.²⁴⁵

Muharebe için hazırlıklar devam ederken Mustafa Kemal Paşa, 21 Mart'ta yanında Müdafaa-i Milliye Vekâleti Vekili Fevzi Paşa ve 20 mebus ile birlikte Eskişehir'e giderek yapılan bütün bu hazırlıkları yerinde gördü ve cepheyi teftiş etti.²⁴⁶ Yunan komuta heyeti de Bursa ve Uşak bölgelerindeki birliklerini 23 Mart 1921'de yeni bir taarruz için harekete geçirerek 24 Mart'ta da Bilecik'i işgal etti.²⁴⁷ 26 Mart tarihinde Yunan birlikleri İnönü mevziilerine geldi ve muharebe şiddetlendi. Metristepe Yunanlılar tarafından alındı ve Türk birlikleri karşısında üstünlük kuruldu. Bu sırada TBMM Muhafız Taburu'nun cepheye yardım için gönderilmesiyle beraber 31 Mart 1921'de başlayan taarruzla Yunanlılar kayıplar vererek İnönü mahallinden geri çekildi ve İkinci İnönü Muharebesi Türk kuvvetlerinin zaferi ile sonuçlandı.²⁴⁸

Muharebe esnasında ise Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekili Fevzi Paşa 1 Nisan 1921 tarihli Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya çektiği şifreli telgraf ile "... yenilgiye uğrayan düşmanda 31.03.1337 öğleden itibaren geri çekilme alametleri görüldüğünü, Garp Cephesi kotalarının süvariyle ve yüklü hafif bölüklerle düşmanı takip etmesini..." yönünde talimat verdi.²⁴⁹ Sonrasında düşmanın geri çekilişini Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa Metris Tepe'den TBMM'ye ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâletine bildirdi.²⁵⁰

Kazanılan bu zafer nedeniyle Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa da "... Bütün tarih-i alemde sizin, İnönü meydan muharebelerinde deruhde ettiğiniz vazife kadar ağır bir vazife deruhde etmiş kumandanlar enderdir. Miletimizin istiklâli ve hayatı, dâyihane idareniz altında şerefle vazifelerini gören kumanda ve silah arkadaşlarınızın kalb ve hamiyetine büyük emniyetle istinat

²⁴⁵ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 565, Gömlek No: 84, Belge No: 84AD.

²⁴⁶ Peyam-ı Sabah, 27 Mart 1921.

²⁴⁷ Nilüfer Erdem, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)**, Derlem Yayınları, İstanbul 2010, s. 343.

²⁴⁸ Salâhi R. Sonyel, **Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2010, s.133.

²⁴⁹ ATBD, Sayı: 92, Kasım 1991, Belge No: 2646.

²⁵⁰ Külçe, a.g.e., Cilt: II, s.186.; Mustafa Kemal, a.g.e., Cilt: II, s.774, Türk İstiklâl Harbi, II nci Cilt Batı Cephesi 3 ncü Kısım Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921), a.g.e., s.444.

ediyordu. Siz orada yalnız düşmanı değil milletin makûs tarihini de yendiniz. İstilâ altındaki bedbaht topraklarımızla beraber bütün vatan, bugün müntehalarına kadar zaferinizi te'yit ediyor. Düşmanın hırs-ı istilâsı azim ve hamiyetinizin yalçın kayalarına başını çarparak hurdeâş oldu” sözleriyle İsmet Paşa'yı tebrik etti.²⁵¹

Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekili ve Erkân-ı Harbiye Umûmiye Vekâleti Vekili Fevzi Paşa da Batı Cephesi Komutanı'na İkinci İnönü Muharebesi'nde kazanılan zafer dolayısıyla tebriklerini sundu.²⁵²

Anadolu halkı neticeyi büyük bir merakla bekliyordu. 2 Nisan tarihinde Ankara halkı Türkiye Büyük Millet Meclisi binasının önünde toplanarak zafer haberini öğrendi. Zaferle alakalı yapılacak Meclis toplantısına Fevzi Paşa alkışlarla karşılandı ve Meclis oturumuna başkanlık eden Doktor Adnan Beyefendi'nin “*Söz Müdâfaa-i Milliye Vekili ve Erkan-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Fevzi Paşa hazretlerininindir”* sözleriyle kürsüye davet edildi.²⁵³

Fevzi Paşa'nın kürsüde verdiği malumata göre Yunanlılar Londra Konferansı'ndaki başarısızlıklarını telafi etmek için Sakarya ağzından Menderes vadisi mahalline kadar takriben 400 kilometrelik bir sahada yüz bin kişilik bir kuvvetle askerî harekâta girişti. Yunanlılar muharebeyi mevki olarak nerede kabul edeceklerini bilmemekteydi ve muharebe hattının seyyal bir şekilde olmasından dolayı tereddüt içindeydi. Fakat Yunanlılar 4-5 gün süre zarfında kendilerini mağlup edip Sevr Anlaşması'nı veya daha ağır şartları içeren bir anlaşmayı cebren kabul ettirmek amacındaydı. Türk kuvvetlerini çember içine alarak Anadolu'nun iç kısmıyla bağlantısını keserek garba doğru çekmek suretiyle orduyu tamamen mahvetmek ve neticesinde müdafaasız kalacak Anadolu'yu kolaylıkla işgal etmeyi planlamaktaydı. Bu durum karşısında kumandanlık gerekli tertibatı aldı. Çevirme harekâtına karşı büyük süvari kıtalarıyla karşı konuldu. Düşmanın harekât planı akamete uğratıldı ve İnönü mevziinde yedi gün yedi gece süren savaştan sonra düşman mağlup oldu.²⁵⁴

²⁵¹ Mustafa Kemal, **a.g.e.**, Cilt: II, s. 776.

²⁵² Türk İstiklâl Harbi, II nci Cilt Batı Cephesi 3 ncü Kısım Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921), **a.g.e.**, s. 445.

²⁵³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, Cilt: IX, s. 321.

²⁵⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, Cilt: IX, s. 321.

Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekili Fevzi Paşa'nın beyanatından sonra ise Erzurum Mebusu Celalettin Arif Bey "...*Bu dakikada muhterem Müdâfaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa Hazretlerine bir hitapta bulunacağım. Kendilerine, gerek kendi namına ve eğer münasip görürseniz Meclisi Âli namına: Paşa Hazretleri! Sarsılmak bilmeyen imanınız, bugün Âlemi İslâm'ı kurtaran şu muazzam orduyu teşkil eylemiştir...*"²⁵⁵ sözleriyle, Fevzi Paşa'ya teşekkürlerini bildirdi.

Bu sözler akabinde İstanbul Mebusu Neşet Bey ve arkadaşlarının "*İstiklâl ve istihlâsı millîmizin temini yolunda bilhassa bu defa müşahede olunan hidematı vatanperveranesinden dolayı Müdâfaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa Hazretlerinin bir derece terfii rütbelerinin icrası*" önerisiyle 2 Nisan 1921 tarihinde Fevzi Paşa'nın rütbesi Birinci Ferikliğe yükseltildi.²⁵⁶

İkinci İnönü Muharebesi'nin kazanılması Millî Mücadelenin dönüm noktalarından biri oldu. Fransızlar işgal ettikleri Zonguldak'tan, İtalyanlar ise Anadolu'da işgal ettikleri bölgelerden çekilmeye başladı. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin saygınlığı ve etkinliği arttı. Yunanlılarda ise Birinci İnönü Muharebesi ile maruz kaldığı moral bozuntusu daha da arttı.²⁵⁷

2.2.2. Aslıhanlar- Dumlupınar Muharebesi ve Müdâfaa-i Millîye Vekâleti

Yunanlıların Bursa bölgesindeki birlikleri İnönü'ye doğru hareket ederken, Uşak'taki kuvvetleri de güneye doğru yönelmişlerdi. Güney Cephesi Komutanı Refet Paşa'nın vazifesi Uşak'tan gelen düşman kuvvetlerini Dumlupınar'da durdurmaktı. Fakat Yunanlılar 28 Mart tarihinde Afyon'u işgal etti ve Konya'ya doğru ilerleyerek Çay-Bolvadin sınırına kadar ulaştı. Bunun üzerine İnönü'de Yunanlıları mağlup eden Türk birliklerinin bir kısmı Altıntaş mahalline gönderildi. Böylelikle Yunan kuvvetlerinin yan ve geri tarafları tehdit edilir vaziyete getirildi. Bu şartlar üzerine Yunanlılar 7 Nisan 1921'de Afyon'u terk etti ve Aslıhanlar'da beş gün süren

²⁵⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt: IX, s. 323-324.

²⁵⁶ Hatemi, a.g.e., Cilt: II, s. 780.; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 9, s. 329.; **Peyam-ı Sabah**, 7 Nisan 1921.

²⁵⁷ Türk İstiklâl Harbi, II nci Cilt Batı Cephesi 3 ncü Kısım Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921), a.g.e., s. 513.

muharebe neticesinde yenildi. Fakat bu esnada Uşak'tan takviye güç almaları nedeniyle Dumlupınar'dan atılamadı.²⁵⁸

Refet Paşa ise Yunanlıların Dumlupınar'da yenildiği yönünde Ankara'ya telgraflar çekiyordu ama durumu üstlerine yanlış bilgilendirdiği ortaya çıktı. Emri altındaki birlikler üzerinde nüfuzunun ve askerlerinin ona karşı güveninin azaldığının anlaşılması üzerine de Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekili Fevzi Paşa, İsmet Paşa ve Mustafa Kemal Paşa, Refet Paşa ile Dumlupınar yakınındaki karargâhında görüştü.²⁵⁹ Yapılan görüşmeden sonra Refet Paşa'nın komutasındaki Güney Cephesi, Batı Cephesi'ne bağlandı ve İsmet Paşa komutasına verildi. Refet Paşa'nın da Ankara'ya dönmesi gerektiği bildirildi.

Mustafa Kemal Paşa ise bundan sonra, İsmet Paşa'nın Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti Vekilliğini bırakarak tamamen Batı Cephesi ile ilgilenmesini Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekili olan Fevzi Paşa'nın vekâleten yürütmekte olduğu Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti Vekilliğini asil olarak üstüne almasını düşündü. Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncesine göre boşalan Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekilliği vazifesine de Refet Paşa gelecekti.

Fakat Mustafa Kemal Paşa'ya göre Refet Paşa yine askerî bir görev almak temennisindeydi ve Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekili olan Fevzi Paşa'nın yerinde kalmasını, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti Vekilli İsmet Paşa'nın da istifasını istiyordu. Erkan-ı Harbiye Vekilliğine Refet Paşa kendisini düşünüyordu. Bu durum üzerine Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa, Refet Paşa'ya "*Erkân-ı Harbiye Umûmiye Riyâseti, bizim teşkilâtımıza göre, bugün fiilen Başkomutanlık makamıdır. Siz, henüz Türk ordusuna Başkomutan olacak evsafı ihraz etmiş değilsiniz. Bunu şimdilik hatırlınızdan çıkarınız.*" cevabını verdi. Refet Paşa da "*Öyle ise ben de Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekilliğini kabul etmem*"²⁶⁰ diyerek Kastamonu'da inzivaya çekildi.

²⁵⁸ Tansel, **a.g.e.**, Cilt: IV, s. 93.

²⁵⁹ "... Efendiler, durumda sükûnet meydana geldikten sonra, Refet Paşa'nın komuta ettiği orduda, kendisine karşı itibarın kalmadığı anlaşıldı. Durumu yeniden incelemek üzere, Fevzi Paşa Hazretleri, Ankara'dan ve İsmet Paşa da Batı Cephesi'nden bizzat Refet Paşa'nın karargâhına gittiler. Refet Paşa'nın komuta durumunun bir müddet daha devamı hususu tercih edilmekte olduğundan, meseleyi ona göre hal ve tespite çalıştılar. Fakat zaman geçmeden, bu durumun devamının mümkün ve doğru olmadığı kanaati belirdi. Bu sebeple, ben, bizzat Fevzi ve İsmet Paşaları alarak Refet Paşa'nın yanına gittim." Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Kemal, **a.g.e.**, Cilt: II. s. 782-783.

²⁶⁰ **A.g.e.**, s. 784.

2.2.3 Kütahya-Eskişehir Muharebeleri ve Müdâfaa-i Milliye Vekâleti

Birinci ve İkinci İnönü Muharebelerinden mağlup olan Yunanlılar, birliklerini takviye ederek cephedeki kuvvetlerini güçlendirdi. Müdâfaa-i Milliye Vekâleti ise henüz tam manasıyla hazırlıklarını tamamlayıp gerekli cephane ve iaşeyi temin edip, birliklere ulaştıramadı.²⁶¹ 1921 yılı Nisan ayında Vekâlet cephelere 3.700 tüfek, 11.706 kasatura, 1.808 sandık piyade cephanesi, cephelere 500 kuvvetli cebel mermisi, 20 sandık Osmanlı piyade fişeği, 20 sandık Alman fişeği, 4 sahra topu, 29.511 topçu cephanesi, 23 eğer takımı gönderdi.²⁶² Bunu mayıs ayında 43 adet makineli tüfek, 1.844 sandık piyade cephanesi, 12.343 adet top mermisi, 334 adet tüfek, 33 adet makineli tüfek nakliyatı izledi.²⁶³ Mayıs ayı içinde aynı zamanda muhtelif cephelere ve kıtaata 68 tabip, 11 eczacı da tayin edildi.²⁶⁴ Mühimmat nakliyatı ile beraber Haziran ayında Batı Cephesi için er sevkiyatı da yapıldı. Ankara'dan 667, Kastamonu'dan 774, Çorum'dan 685, Yozgat'tan 667, Kayseri'den 364 er cepheye sevk edildi.²⁶⁵

10 Temmuz 1921 tarihinde başlayan taarruzla Yunan birlikleri Bursa'dan İnegöl'e ulaşırken, Uşak'taki birlikleri de Dumlupınar'a doğru harekete geçti. Türk birliklerinin merkez ve soluna doğru taarruza geçen Yunanlılar Yumruçal ile Çatal Tepe'de meydana gelen muharebelerden sonra Kütahya'yı ele geçirdi. Türk birlikleri ise Eskişehir-Seyitgazi mevziine çekildi ve sol cenahtaki Türk müdafaası çok zayıfladığından bütün ordu büyük bir tehlike durumuyla karşı karşıya kaldı. Bu durum üzerine 18 Temmuz tarihinde Karacahisar'da bulunan karargâha ulaşan Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi komutanı İsmet Paşa ile yaptığı görüşmeden sonra "*Orduyu Eskişehir'in kuzey ve güneyinde toplandıktan sonra düşman ordusu ile büyük bir mesafe koymak lazımdır ki, orduyu derleyip toparlamak güçlendirmek mümkün olabilsin. Bunun için Sakarya doğusuna çekilmekte mahsur yoktur...*"²⁶⁶ şeklinde direktif verdi.

²⁶¹ **Türk İstiklâl Harbi, II. Cilt Batı Cephesi, 4 ncü Kısım, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-5 Temmuz 1921)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1974, s. 91.

²⁶² **ATASE Arşivi, İSH**, Kutu No:1179, Gömlek No:105, Belge No: 1.

²⁶³ **ATASE Arşivi, İSH**, Kutu No:1179, Gömlek No:116, Belge No: 116AA.

²⁶⁴ **ATASE Arşivi, İSH**, Kutu No:1133, Gömlek No:1, Belge No: 1AH.

²⁶⁵ **ATASE Arşivi, İSH**, Kutu No:1179, Gömlek No:121, Belge No: 121Aİ.

²⁶⁶ Mustafa Kemal, **a.g.e.**, Cilt: II, s. 812.

Mustafa Kemal Paşa bu strateji ile Yunan kuvvetlerini Anadolu içlerine merkez üssünden uzağa çekerek, ikmal ve iaşe olarak zor duruma düşürmek istiyordu. Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekili Fevzi Paşa'nın “*ordunun sol cenahı zayıftır... behemehal takviyesini lüzumlu görmekteyim...*”²⁶⁷ ikaz ve önerilerine rağmen 21/22 Temmuz tarihinde Yunan kuvvetleri karşısında zayıflar verildi. Türk ordusunun aleyhine gelişen durum üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ve 12'nci Grup Komutanı Halit Paşa'ya “*...Düşmanın bütün orduyu tehlikeye düşürmesinin muhtemel olduğunu, ordunun çekilmesinin icap edebileceğini Fevzi Paşa'nın da kendisi ile aynı kanaatte olduğu...*”²⁶⁸ yönünde şifreli telgraf gönderdi.

Fevzi Paşa'nın da ordunun Pomaklar, Alpu, Mahmudiye, Çifteler hattında uygun bir yerde örtme birliği bırakarak büyük bir kısmının kademe kademe Sakarya gerisine alınmasını uygun görmesi²⁶⁹ ile Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa 12'nci Grup Komutanlığına Sivrihisar'a doğru çekilmesi talimatını verdi.²⁷⁰ Bu geriye doğru çekilişi Yunanlılar abartılı şekilde duyurdu ve halkta da tedirginlik oluştu. 22 Temmuz tarihinde Fevzi Paşa'nın “*ilerleyen Yunan ordusu mezara yaklaşıyor*” demesi de tedirginliğin önüne geçemedi.²⁷¹

Türk kuvvetlerinin Sakarya nehrinin doğusuna çekilmesi ordunun ve Türk halkının moralini bozdu. Bu muharebede Türk birlikleri 121 subay ve 1.522 er şehit; 267 subay ve 4714 er yaralı; 54 subay ve 320 er esir olmak üzere toplam 6.978 kayıp verdi.²⁷² Ayrıca asker kaçakları sayısında artış görüldü ve elverişli toprak sahası yitirildi.²⁷³

Halide Edip Adıvar'ın aktardığına göre bu durum karşısında Mustafa Kemal Paşa'nın ruh halinin çok gergindi ve karargâhta tek umutlu kişi ise Fevzi Paşa'ydı.²⁷⁴

²⁶⁷ HTVD, Sayı 56, Belge No:1293.

²⁶⁸ HTVD, Sayı 56, Belge No:1295.

²⁶⁹ HTVD, sayı 95 belge No:2513.

²⁷⁰ ATBD, Sayı 95, Belge: 2516.

²⁷¹ Tansel, a.g.e., Cilt: IV, s.103.

²⁷² Türk İstiklâl Harbi, II. Cilt Batı Cephesi, 4 ncü Kısım, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-5 Temmuz 192, a.g.e., s. 537.

²⁷³ A.g.e., s. 550.

²⁷⁴ “Paşanın, yüzü sapsarı idi. İç ayaklanmaların en kötü günlerindeki kadar endişe içinde idi. Evet, Türk Milletinin bütün acısı o yüzde toplanmış gibi idi. İçeri girdim, el sıkıştıktan sonra bu durumdan ne kadar müteessir olduğunu söyledim. Bana, bir fincan kahve içip, Eskişehir'de dövüşen İsmet

23 Temmuz 1921 tarihinde Mecliste “Yunan taarruzu üzerine vaziyeti harbiye hakkında müzakerat ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin Kayseri’ye nakli” meselesi üzerine yapılan gizli oturumunda Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekili Fevzi Paşa’nın kürsüdeki konuşması, heyecan ve tedirginliği daha da arttırdı. Bu tarihte Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Müsteşarlığınca merkezi hükümetin Kayseri’ye taşınması için Nakliye Komisyonu kararı da Büyük Millet Meclisine sunuldu.²⁷⁵

Meclisin 23 Temmuz tarihli gizli oturumunda Fevzi Paşa Yunan taarruzunun bir kısmının Uşak yönünden, bir kısmının da kuzey ve batıdan başladığını, 150 kilometrelik bir cephe mesafesinin olduğunu belirttikten sonra düşmanın çeşitli istila kanallarının kapatacak yolların tahsis edildiğini beyan etti. Konuşmasının devamında Fevzi Paşa, Seyitgazi, Afyon bölgesindeki Yunan taarruzu ve Türk birliklerinin durumunu anlattıktan sonra Yunan birliklerinin vaziyetinin kendilerini tehdit eder hale geldiğini, korkulan şeyin Türk birliklerinin geri cephesinin düşman kuvvetleri tarafından istila edilmesi olduğunu belirtti. “Esasen efendiler böyle hayat memat mücadelesine girişmiş olan milletin ordusunun hayatı her şeyden akdemdir. Çünkü ordumuz maazallah elden çıkacak olursa yeniden bir ordu tedarik etmek, yeniden mukavemet esbabını ihzar etmek biliyoruz ki lâakal beş altı aya mütevakkıftır. Ordumuzu altı ay mesai ile meydana çıkardık ve o mesainin de ne kadar büyük olduğunu bütün cihan takdir etmiştir, hatta cihanı hayrete düşürmüştür. Yine aynı mesaiyi sarf ederek aynı orduyu ihzar imkânı vardır. Fakat zaman meselesidir. Hatta altı ayda çıkardığımız orduyu üç ayda çıkaracağımızı tasavvur etsek dahi Anadolu boş kalacak, düşman istediği yeri istilâ edecekti.”²⁷⁶ sözleriyle beyanatlarını sürdürdü.

Fevzi Paşa devamında düşmanın yapılan muharebeler neticesinde üç günde gelmesi düşünülen Seyitgazi’ye on günde geldiğini bu suretle bütün malzeme ve

Paşa’dan gelecek haberleri beklememi söyledi. Oturdum. Nihayet neticeyi öğrendik. Yakup Kadri de bizimle beraber karargâhta durdu. Mustafa Kemal Paşa’nın yaveri durmadan haber getirirken, Mustafa Kemal Paşa, İsmet Eskişehir savaşını kaybetti haydi bir fincan kahve daha içelim dedi. Dr. Adanan biraz odadan kaybolduktan sonra geri döndüğü zaman, daima kötümser görünen yüzü gülüyor ve sevinçli görünüyordu. Mustafa Kemal Paşa: Nerede idin Adnan diye sordu? O da Fevzi Paşa ile konuştuğunu onun çok iyimser olduğunu, Yunanlıları yeneceğimizi söylediğini ifade etti. Mustafa Kemal Paşa güldü ve Fevzi Paşa ile iyice alay etti. Ama yine de memnun görünmüyordu. Çünkü böyle anlarda o da fala rüyaya çok inanırdı.” Ayrıntılı bilgi için Bkz. Halide Edip Adıvar, **Türk’ün Ateşle İmtihanı**, Cilt: III, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, Ankara 1988, s. 9-10.

²⁷⁵ **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS No: 01001072, Ek No:9, Belge Kayıt No: 530687

²⁷⁶ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre I, Cilt: II, s. 100.

kuvvetleri muntazam olarak Eskişehir hattına çektiklerinin altını çizdi. Cereyan eden muharebeleri “*muzaffer olamadık fakat muvaffak olduk*” diyerek betimledi ve muvaffakiyeti de düşman güçlerinin Türk ordusunun arkasını keserek imha etmek gayesinde olduklarını ve bunu başaramamalarına yordu. Fevzi Paşa, kurtarılan mühimmat ve eslihayı ek takviye kuvvetlerle geriye doğru taşıyarak, Yunan birliklerinin daha ileriye gitmesini hedeflediklerini, böylece daha fazla yorulmasına dayalı bir plan uyguladıklarını da belirtti.²⁷⁷

Fevzi Paşa mühimmat meselesinde ise top zayıtının az olduğunu bunun delili olarak da muharebelerde geri çekilirken düşmanın geri püskürtüldüğüne yordu. Ayrıca cephane ve mühimmatın işgal bölgesi dışında Diyarbakır, Samsun, Erzurum ve İnebolu yoluyla tedarik edildiğini ve yeterli miktarda cephane bulunduğunu Yunanlıların cephane sıkıntısı çektikleri yönündeki söylemlerini abarttıklarını öne sürdü.²⁷⁸

Fevzi Paşa’ya göre Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden sonra ordunun emniyetli şekilde askerî harekâta bulunabilmesi için de Meclis Kayseri’ye taşınmalıydı. Çünkü Meclis Ankara’da bulunduğu müddetçe ordu Ankara’yı göz önünde bulunduracak ve düşman da manevrasını Ankara’ya göre yapacaktı. Bu suretle sağlıklı bir askerî harekât gerçekleştirilemeyecekti. Anadolu’nun ortasında yer alması, Konya’ya ve Adana’ya yakınlığı, otomobil güzergâhları üzerinde olması da Kayseri’yi mantıklı kılan sebepler arasındaydı. Fevzi Paşa ayrıca düşmanın ilerlemesine binaen fesatçıların ortaya çıkma ihtimaline karşı bazı yerlere İstiklal Mahkemesi bulundurulması gerektiğine dair fikirlerini de dile getirdi.²⁷⁹

Türkiye Büyük Millet Meclisinde Kayseri’ye taşınması konuları görüşülürken Müdâfaa-i Milliye Vekâletine yönelik sert eleştiriler oldu. Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey “*Ankara’da gölgede, şurada, burada yatan efendilerin Temmuz maaşı veriliyor, onların kunduraları vesaireleri veriliyor da asker olanlara ne için maaş ve kundura verilmiyor? Bu tercih nereden geliyor? Yoksa burada gölgede yatmak ayrıca bir meziyet olduğundan mıdır? Rahat yatanların maaşı verilsin de cepheye kan ile can ile çalışanların maaşı verilmesin. Emirber vesaire gibi boş gezen neferle*

²⁷⁷ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre I, Cilt: II, s. 101.

²⁷⁸ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre I, Cilt: II, s. 102.

²⁷⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre I, Cilt: II, s. 103.

hal ile harp eden asker arasında fark vardır. Niçin buradan sekiz elbise, dört ayakkabı gidiyor? Öte yanına geçme, cepheye geçme. İşte bunu Müdâfaa-i Milliye Vekâletlinden ve Heyeti Vekileden soruyorum.” sözleriyle sorularını yöneltti.²⁸⁰

Bu konuşmalar sırasında Mecliste bir mebus da²⁸¹ “...Mekkâre hayvanile beraber semer lâzımdır. En ziyade pantolon lazımdır. Kış hulul edinceye kadar, acilen, zabıt başına iki battaniye ile birde lâzımdır. Birini altına sersin, birini üstüne. Bir de birkaç terzi ile kumaş göndersinler. Sol cenahtaki kıtaatın bulunduğu yerlerde bir dikili ağaç yoktur. Yemek pişirmek için odun lâzımdır, iki de çeşme vardır. Biri gayet çok akıyor, biri gayet az. İdame-i hayat için efradın bunlara ihtiyacı vardır ve yemek için biraz odun göndermek lazımdır. Uzaklardan çöp toplayıp yakıyorlar. Bir de zabitan meselesinde not ettim. Bafra’daki arkadaşlar maaşlarını almamışlar...” sözleriyle askerlerin iâşesi konusunda şikâyetleri dile getirdi.²⁸²

Son olarak muhalefetteki İkinci Grup içerisinde bulunan ve grubun önde gelen simaları arasında yer alan Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey²⁸³ “...şimdi levazımat işini şahsi takip ile yapmak mümkün değildir. Yapacağı tavlardan ibarettir. Bunu yapacak olanlar ikinci... Fevzi Paşa Hazretleri iş görmemişlerdir ve çalışmamışlardır.”²⁸⁴ sözleriyle konuyu daha da şiddetlendirdi.

Fevzi Paşa da kürsüde Müdâfaa-i Milliye Vekâletine ve şahsına yöneltilen soruları cevaplandırdı. Yunanlıların arkasında büyük desteği parası olduğunu, çok sayıda şimendiferlere sahip olduğunu kendilerinin ise kaçakçılık ile ikmal yaptıklarının altını çizdi. Eldeki bütün çalışacak insanlardan yararlandıklarını ve zabitanın eksikliğinden dem vurdu. Zabitan eksikliği için zabitan mektebi açtıklarını belirtti. “... Buyurdıkları gibi eğer Müdafaa- Milliye uyumuş olsaydı bugün Birinci ve İkinci İnönü Muharebelerinde muvaffakiyet olmazdı...” sözleriyle Vekâleti savundu.²⁸⁵

²⁸⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, Cilt: II, s. 108.

²⁸¹ Gizli celse zabıtlarında adı zikr edilmemiştir.

²⁸² TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, Cilt: II, s. 108.

²⁸³ İsmail Akbal, Taner Aslan, “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey Muhalefeti”, Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, Sayı: 58, Yıl: 10, s. 54.

²⁸⁴ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, Cilt: II, s. 109.

²⁸⁵ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, Cilt: II, s. 110.

Devamında Fevzi Paşa çarık ve ekmek meselesine de değindi. Çarıkların kıtalara tevzi edildiğini ve ekmek meselesinde de cephenin otuz kilometre seyyal bir hattan oluştuğunu, menzil noktasının Sarayköy'e kadar uzadığını ve kıtaatın geri çekilmesinden dolayı Sarayköy'e gönderilen ekmeklerin çürüdüğünden bahsetti. Ayrıca ordunun sağlam olduğunu söyledikten sonra muharebede yüzde elli kazanma ihtimalinden dolayı eldeki silah ve cephaneyle geri çekildiğini açıkladı.²⁸⁶

Mebusların mağlubiyete neden olanların cezalandırılması talebine karşılık da Fevzi Paşa "...stratejik komuta hatalarına gelince Erkan-ı Harbiye Umûmiye Riyaseti Reisi olarak olanlardan ben sorumluyum. Vereceğiniz cezayı şimdiden kabul ediyorum ve ben ölümden korkmam, millet uğruna seve seve ölmesini bilirim" şeklinde cevap verdi.²⁸⁷

Müdâfaa-i Milliye ve Erkan-ı Harbiye Vekâleti Vekili Fevzi Paşa 30 Temmuz 1921 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde verdiği nutukta ise "...Düşmanlarımız bize arzu ettikleri yerde muharebeyi kabul ettirmek istiyorlardı. Ordumuzun mahirane harekâtı askeriye ile tamamıyla düşmanın bu harekâtını boşa çıkarmıştır. Ve ordumuz düşmanın arzu ettiği yerde değil, bizim arzu ettiğimiz yerde düşmanı kati muharebeye çekecek ve arada darbeci katîyeyi vuracaktır." beyanatıyla Meclisi yatıştırmak istedi.²⁸⁸

Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden sonra Türk kuvvetlerinin Sakarya nehrinin doğusuna çekilmesi üzerine bu görüşmeler sırasında Meclis teyakkuz halinde idi. Durumu tetkik etmek üzere Sinop Mebusu Rıza Nur, Karesi Mebusu Vehbi ve İzmir Mebusu Esat Beyler cepheye gönderildi. Bu mebuslar karargâh ve

²⁸⁶ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre: I, Cilt: II, s. 111.

²⁸⁷ Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Cilt: III, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, 1993, s.93; Tansel, **a.g.e.**, Cilt: IV, s.106.; Fevzi Paşa bu konuda şunları da söylemektedir. "*Gerektiği takdirde Eskişehir'de düşmanı terk edecektik. Öte yandan Cenup'ta taarruza geçen ordumuz tahmin ettiğimiz gibi kapana düşmüş büyük kayıplara uğrayarak çekilmek zorunda kalmış birçok yerleri de düşmana bırakmak zorunda kalmıştır. Sonradan Büyük Millet Meclisinde yapılan konuşmada bu hatalı davranışlarından dolayı İsmet Paşa'yı yüce divana vermeye hatta idama mahkûm ettirmeye kalkıştılar. Hemen müdahale ederek bu kararı benim de tasvip etmediğimi, aynı cezanın bana da verilmesinin gerektiğini söyledim. Kendi şahsımı ileri sürünce muhalifler seslerini kestiler. Böylece onu kötü bir akıbetten kurtarmış oldum. Sadece hala üzerinde bulunan Erkân-ı Harbiye Umûmiye Vekâleti Vekilliği görevini aldık o kadar.*" Ayrıntılı bilgi için bkz. "*Mareşal Fevzi Çakmak'ın Hatıraları*", **Hürriyet**, 10 Nisan 1971.

²⁸⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, Cilt: XI, s. 368.

kıtaları tek tek dolaştı, bizzat subay ve erlerle görüştü.²⁸⁹ Yaptıkları tetkik sonucunda muharebenin kaybedilmesinin nedeni Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin ihmallerine dayandırıldı.

Adı geçen mebuslar hazırladıkları raporu ise sırayla söz alarak Meclise sundu. İlk önce Rıza Nur Bey söz aldı. Rıza Nur'un beyan ettiği rapora göre ordu mükemmel haldeydi ve emir komuta zinciri silsile şeklinde son nefere kadar ulaşmaktaydı. Subay ve erlerin maneviyatı da pek yüksekti. Fakat eksiklikler vardı. Piyadelerin atı çarık olmasına ve iyi bir çarık ve kundura istemesine rağmen askerlerin ayağında çarık yoktu. Cephe bölgesi de bozkırdı. Asker sürekli güneşin altında kavrulmaktaydı. Geceleri soğuk başlamaktaydı ve askerin kaputu eksikti. Askerler su sıkıntısı da çekmekteydi. Kurba ve mataraları noksandı. Ordunun yüzde yirmisinin de süngüsü yoktu. Süvarinin de kılıç eksikliği vardı.²⁹⁰

Subay noksanlığı barizdi. Ordu gerisinde bile bu eksiklik hissedilmekteydi. Bu durumdan da Müdâfaa-i Milliye mesuldü. Görevini hakkıyla yapamamıştı. Bunun nedeni de Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekilinin aynı zamanda Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti Vekilliği ve İcra Vekilleri Riyasetini de üstüne almasıydı. Bir milletin hayat ve memadının mevzu bahis olduğu günlerde, üç makamın bir kişide toplanmasına anlam verilememekteydi. Müdâfaa-i Milliye azami tedbirler almamıştı. Bütün Avrupa basınının “*kral geliyor, hücum edecek*” matbuatına rağmen gerekli tedbirler alınmamıştı. Rapora göre muharebenin şiddetli geçtiği bölgede iki fıkra daha bulunsaydı, harpte galip gelinecek ve Türkiye’de düğün bayram olabilecekti. On beş gündür Müdâfaa-i Milliye hiçbir şey yapmamıştı. İstanbul’da birçok subay mevcuttu. Onların Ankara’ya getirilmesinden sakınılmaktaydı. Fakat İstanbul’dan şu ana kadar getirilen 3500 subay pekiyi muharebe etmişti ve sadece yirmi beşi mahkemeye sevk edilmişti. Bunu Müdâfaa-i Milliye’nin bilmesi gerekliliğine karşı bilmemekteydi.²⁹¹

Rıza Nur Bey “*Sonra efendim Müdâfaa-i Milliye’nin kusurlarından bir şey arz edeyim, son zamanlarda buradan cepheye ekmeğe yollanmıştır. Bu ekmeği alan almış, üç binini alan olmamış. İntizamsızlığa bakınız, alan almış, üç binini alacak*

²⁸⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, Cilt: II, s. 132.

²⁹⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, Cilt: II, s. 133.

²⁹¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, Cilt: II, s. 134.

adam bulamamışlar. Bir hafta orada bekledikten sonra tekrar buraya gelmiştir ve küflenmiştir. İş görünüz, nasıl gidiyor."²⁹² sözleriyle Müdâfaa-i Milliye'ye yönelik eleştirilerini daha da şiddetlendirdi. Müdâfaa-i Milliye merkezinde lüzumsuz çok sayıda genç subay çalıştığını belirtti. Oysa bunların yeri cepheydi. Silah alımında da sorunlar mevcuttu. Bir mitralyözün yüz nefere denk gelmesine rağmen yeterli miktarda mitralyöz alımı da yapılamamıştı.

Rıza Nur Bey'e göre bütün eksikliklere rağmen orduya taarruz kabiliyeti verilmeliydi. Aksi takdirde dünya ve ahirette kaybedilecekti. Ankara terk edilirse Konya ile irtibat kesilecekti. Ruslarla da ilişkiler genişletilmeliydi. Çünkü onlar Batı Cephesi'ni kendi Batı Cephesi olarak görmekteydi. Müdâfaa-i Milliye'yi uyandırmak lazımdı. Fevzi Paşa, Erkân-ı Harbiye'yi yönetirken, Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekilliğini de Refet Paşa pek ala yapabiliyordu.²⁹³

Rıza Nur Bey'in konuşması bittikten sonra, cepheye durumu tetkik etmek için gönderilen diğer mebus Vehbi Bey söz aldı. Vehbi Bey'e göre cephedeki askerler dört aydır maaş alamamaktaydı. Ayrıca tütün noksanlığı da çekilmekteydi. Alay kumandanlarının tabakasında tütün yoktu. Neferler ot içmekteydi. Tütünü olan ise sigara kâğıdı bulamamaktaydı. Askerlerin yüzde sekseninin de elbisesi yoktu. Elbisesi olan da kendi elbiseleri ile cepheyleydi. Acilen Amerikan bezinden, yelken bezinden, öküz bezinden elbiseler üretilip, askerlere dağıtılmalıydı. Yemiş ve sebze seyyar bakkalarda askerlerin ihtiyaçları için ordu içinde tesis edilmeliydi.²⁹⁴

2.3. Fevzi (Çakmak) Paşa Dönemi Müdâfaa-i Millîye Vekâleti Bütçeleri

Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı'nı kaybeden Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumu pek parlak değildi. Mondros Mütarekesi'nden sonra da elde kalan topraklardan ekonomik değeri yüksek olanlar düşman işgalindeydi. Bu şartlar üzerine kurulan ve bağımsızlık mücadelesi veren TBMM Hükümeti ekonomik olarak darboğazdaydı. Mali durum çok önemliydi. Mücadelenin en etkin ve verimli biçimde sürdürülmesi görevini üstlenen Müdâfaa-i Milliye Vekâletine de sürekli para akışı

²⁹² TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, Cilt: II, s. 135.

²⁹³ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, Cilt: II, s. 137.

²⁹⁴ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, Cilt: II, s. 140.

lazımdı. Elde umumi bir bütçe de olmadığından Avans Kanunları ile durum edilmeye çalışılmaktaydı.²⁹⁵

2.3.1. 1920 Yılı Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Bütçesi

Anadolu'da yeni bir hükümet teşkil edildikten sonra devlet hazinesinin yönetimi Maliye Vekâleti tarafından devralınmıştı.²⁹⁶ Fakat hükümet yeni teşkil edildiğinden dolayı bir bütçe mevcut değildi. Bundan dolayı yapılacak harcamalar ve ödenecek maaşlarda ise bir önceki yılın esas alınması kararlaştırıldı. Koşulların her an değişerek yeni harcamaların ortaya çıkması, gerekli verilerin İstanbul'da bulunması Maliye Vekâletinin bütçe hazırlamasını güç kılıyordu.²⁹⁷ Bu nedenle 1920 yılı *Umûmi Bütçe Kanunu* olmaksızın hükümet adına gelirlerin toplandığı ve masrafların yapıldığı bir dönem olma özelliği göstermekte idi.²⁹⁸ Bu durumun hukuki zorluklarını gidermek ve harcamaları bir yasaya dayandırmak için beş ayla sınırlandırılan “*1 Mayıs 1336 tarihinden 1 Eylül 1336 Tarihine Kadar Varidat-ı Umûmiye-i Devletin Cibayetine Mahsus Beş Aylık Muvakkat Bütçe*” adlı kanun tasarısı 8 Eylül 1920 tarihinde Meclise sunuldu.²⁹⁹ Bu taslağa göre yapılacak harcamaların miktarı 27.195.935 lira idi. Müdâfaa-i Milliye Vekâletine ayrılan tahsisat ise 10.775.303 lira ile bütçedeki en yüksek giderdi.

Bu kanun tasarısı ile ilgili Mecliste yapılan müzakereler sırasında Çorum Mebusu İsmet Bey söz alarak Ekim ayı başına kadar kapsayan bu bütçenin Ekim ayı sonuna kadar kapsamasını ve altı aylık zaman diliminde her aya 5.000.000 lira denk gelmesi için bütçenin 30.000.000 liraya yükselmesini önerdi.³⁰⁰ İsmet Bey'in bu önerisi kabul gördü. *Altı Aylık Muvakkat Bütçe Kanunu* 9 Eylül 1920 tarihinde ilk üç maddesi ve 11 Eylül 1920 tarihinde ise dördüncü maddesi kabul edilerek kanunlaştı.³⁰¹

²⁹⁵ Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 263.

²⁹⁶ Rıdvan Akın, “*TBMM'nin İlk Bütçe Yasası: 1336 Muvazene-i Umûmiye Kanunu*”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Sayı: 2, s. 1.

²⁹⁷ İhsan Güneş, “*Millî Mücadele Dönemi Bütçeleri*”, **Atatürk Araştırmaları Dergisi**, Cilt: IV, Sayı: 12, s. 766.

²⁹⁸ Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 263.

²⁹⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, Cilt: IV, s. 12.

³⁰⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, Cilt: IV, s. 65.

³⁰¹ **Kanunlar Dergisi**, Cilt: I, s.21. Kanun No: 20.

Bu bütçe Avans Kanunu mahiyetindeydi. Bütçenin kabul edildiği tarih olan 11 Eylül tarihi ile kapsadığı tarih olan 31 Ekim'e kadar iki aylık bir süre söz konusuydu. Ekim ayının sonuna gelindiğinde kabul edilen bütçe kanununun sonuna gelinmiş oluyordu ve "Tediye"nin durdurulması anlamına geliyordu. Fakat "Tediye" durdurulamazdı. Çünkü ordu savaş halindeydi ve sürekli para akışı sağlanması lazımdı. Ödemelerin bir gün bile aksamaması elzemdi. Kuva-yı Milliye de Müdâfaa-i Milliye Vekâletine bağlanmıştı. İaşesi, maaşı Vekâlet tarafından karşılanıyordu.³⁰² Bu sebeple Maliye Vekâleti tarafından 21 Ekim 1920 tarihinde düzenlenen "Teşrinisani ve Kânunuevvel 1336 Aylarına Mahsus Muvakkat Bütçe" adlı yeni bir kanun lâyihası Meclise sunuldu.³⁰³ Bu kanun lâyihasında, 1920 yılının Kasım ve Aralık ayını kapsayacak geçici bütçe için her ay beşer milyonluk avans düşünüldü. Yapılan müzakerelerden sonra 11.923.400 lira ile Kasım ve Aralık aylarına mahsus *İkinci Avans Kanunu* kabul edildi.³⁰⁴

Bu avans olarak verilen bütçe içinde Müdâfaa-i Milliye Vekâletine ayrılan meblağ ise 4.765.313 liraydı. Yani avansın yüzde kırkına yakın bir oran Müdâfaa-i Milliye Vekâletine tahsis edilmiş oluyordu. Fakat Kuva-yı Milliye'den düzenli orduya geçilmesi ve ordu teşkilatının genişlemesi sonucu Müdâfaa-i Milliye Vekâletine verilen meblağlar da yetersiz kaldı. Geçici bütçelere ilave yapılması zarureti ortaya çıktı. 20 Kasım 1920 tarihinde Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin melbusat, teçhizat ve nakliyat masrafları için 3.000.000 lira daha ilave meblağ talebine dair kanun lâyihası Mustafa Kemal Paşa tarafından Meclise sunuldu.³⁰⁵ Yapılan müzakerelerden sonra 4 Aralık 1920 tarihinde ise *İkinci Avans Kanunu'na* ek olmak üzere Müdâfaa-i Milliye'nin melbusat, teçhizat gereksinimi için 2.000.000 lira, nakliye giderleri için de 1.000.000 olmak üzere toplam 3.000.000 lira ek tahsisat kabul edildi.³⁰⁶

Öte yandan Kasım ve Aralık aylarını kapsayan *İkinci Avans Kanunu'nun* da süresi dolmaktaydı. Fakat Müdâfaa-i Milliye makinası işliyordu, makinanın dişlerinin durmaması lazımdı. Bunun üzerine "1 Kânunusaniden Şubat 1337

³⁰² ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:680, Gömlek No:170, Belge No: 1.

³⁰³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cilt: V, s. 130.

³⁰⁴ Kanunlar Dergisi, Cilt: I, s. 49. Kanun No: 45.

³⁰⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cilt: V, s. 447.

³⁰⁶ Kanunlar Dergisi, Cilt: I, s.71. Kanun No: 67.

Gayesine Kadar 11 Milyon Liranın Avans Olarak İtasına Dair" kanun lâyihası 29 Aralık 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa tarafından Meclise sunuldu.³⁰⁷ Sunulan öneride geçici bütçe tahsisatı 11.813.400 liraydı. Diğer bütçelerde olduğu gibi en yüksek tahsisatı 6.249.945 lira ile yine Müdâfaa-i Milliye Vekâleti alıyordu. Yapılan görüşmelerden sonra Ocak ve Şubat aylarını içeren 300.000 lirası "*muhtacin-i züraa*" ait olmak üzere 10.300.000 liralık *Avans Kanunu* kabul edildi.³⁰⁸

Verilen ek avanslarla tahsisat yapılıyordu. Fakat Umûmi Bütçe hala mevcut değildi. 1920 senesinin *Umûmi Bütçe Kanunu* tasarısı ise 30 Eylül 1920 tarihinde Maliye Vekili Ferit Bey tarafından Meclise sunuldu. Sunulan tasarıda gelirler 51.388.650 lira iken, giderler ise 55.000.000 liraydı. Müdâfaa-i Milliye Vekâletine ayrılan meblağ da 21.000.000 lira idi.³⁰⁹ Maliye Vekâleti tarafından oluşturulan bu bütçe ise tetkik edilmek üzere Muvazene-i Maliye Encümeni'ne gönderildi. 3 Ocak 1921 tarihinde de Meclise geldi.

Maliye Vekili Ferit Bey'in "...bütçemizi zaif ve karanlık addetmek de hiçbir zaman caiz değildir. Basit ve sade, fakat yine evvelce tekrar ettiğim veçhile, kavi ve tamüssihhâ denebilecek bir bütçe ile huzurunuzda çıkıyoruz" demeciyle bütçenin müzakeresine başlandı. Ferit Bey 1919 senesi varidatı 22.000.000 iken 1920 senesi varidatının 48.000.000'a ulaştığını da konuşmasının başlangıcında belirtti.³¹⁰

8 Şubat 1921 tarihinde başlayan 1920 senesi Umûmi Bütçe görüşmelerinde en çok Müdâfaa-i Milliye'nin bütçesi tartışıldı. Bu tartışmaların ilk konusu, Üsküdar Mebusu Selahattin Bey tarafından dile getirilen Kafkasya'da ve Sarıkamış Muharebesi'nde Ruslara esir düşen Osmanlı askerleriydi. Selahattin Bey'in iddiasına göre bu esirlerin bir bölümü Vladivostak'a, Türkistan'a ve Avrupa taraflarına gönderilmişlerdi. Avrupa taraflarına gönderilen esirlerden fırsat bulanlar ise Almanya'ya iltica etmişti. Fakat Almanya'da tahsisat olmadığı için Osmanlı esirleri Danimarka hududunda Selzvig-Hollstein kampında barındırılmaktaydı. Selahattin Bey bu esirlerin anavatana dönmesi için tahsisat talep etmekteydi. Yapılan uzun

³⁰⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cilt: VIII, s. 71.

³⁰⁸ Kanunlar Dergisi, Cilt I, s. 85. Kanun No: 81.

³⁰⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cilt: IV, s. 452-453.

³¹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cilt: VII, s.129.

müzakereler sonucunda bu esirlere vatanlarına dönmesini sağlayacak bir çalışma yapılacaktı.

Vekâlete yöneltilen eleştirilerden biri ise silahaltına alınan erlere kötü muamele yapıldığıydı. Vekâlet bu konularda pek çok kez soru ile sıkıştırılmaya çalışıldı. Örnek vermek gerekirse Aydın Mebusu Tahsin Bey'in memleketin bütün imkânlarının Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin emrine verilmesine rağmen Kütahya cephesinde on yedi neferin soğuktan hayatını kaybettiği iddiasıydı. İlâveten Ankara İstasyonu'nda vatandaşın arabalarının zorla çevrilerek nakliyat işlerinde istihdam edildiği hatta Meclisin önünde arabacıların yumruklandığı da Meclise taşınarak tartışıldı. Askerin kıtaya teslim olmasından sonra sevk esnasında sorunlarla karşılaştığı da gündeme getirildi.³¹¹

Umûmi Bütçe görüşmelerinde her yerde menzil teşkilatı kurmaya tahsisat el vermediğinden konak yerlerinin mümkün olduğu kadar uzak yerlere kurulduğu Fevzi Paşa tarafından ifade edildi.³¹² Ayrıca Fevzi Paşa mebuslar tarafından yöneltilen suçlamalardan olan nakliye işlerinin köylülere ücretsiz yaptırıldığı iddiasını da kabul etti. Fevzi Paşa'ya göre bu ilk dönemlere özgün bir uygulamaydı. Artık men edilmişti ve köylülere nakliye ücreti verilmeye başlanmıştı.

Vekâletin bütçe tartışmalarında Kuva-yı Milliye bütçesine de değinildi ve halka uyguladıkları ekonomik baskılar da eleştiri konusu oldu. Fevzi Paşa, Büyük Millet Meclisi açıldığı sırada Maliye Vekâletinin ordunun ihtiyacını sağlayacak kapasitede olmadığını ve Kuva-yı Milliye ihtiyaçlarının Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri ve halk eliyle karşılandığı hususunda Meclisi bilgilendirdi. Fakat Kuva-yı Milliye'nin zamanla bu durumu müsaderelere dönüştürdüğünü de ekledi.

Adana Cephesi ile ilgili şikâyetler de gündeme geldi. Adana Cephesi'nde Meclisin yüzünü ağartan pek çok başarılar elde edilmesine rağmen gerekli yardımların hükümet tarafından ulaştırılmadığı öne sürüldü. Fevzi Paşa da bu şikâyetlerin doğruluğunu teyit etti "*ehemm-i mühimme*" tatbik edildiğini soğuk bölgelerde görev yapan askerlere öncelik verildiğini, Adana ve Antep gibi sıcak

³¹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cilt: VIII, s.134.

³¹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cilt: VIII, s.135.

iklim bölgelerinin ikinci derecede değerdendiklerini belirtti. İhmal edilmesinin sebebi zarurettiler.

Sonrasında fasıllara ayrılan Müdâfaa-i Milliye Vekâleti tahsisatı görüşülmeye ve oylanmaya başlandı.³¹³ Maddelerin görüşülmesinde Ahz-ı Asker Heyetleri ile ilgili şikâyetler de ele alındı. Buna göre Ahz-ı Asker Heyetleri rüşvetle bazı mükellefleri askerlikten muaf tutmaktaydı. Bu konuda ise vali ve mutasarrıflar vasıtasıyla Müdâfaa-i Milliye Vekâletine pek çok itiraz iletilmekteydi. İzmit Mebusu Hamdi Namık Bey'e göre Ahz-ı Asker şubeleri *“bir suiistimal ocağı olmaktan başka bir şey değildi. Memleketi ahlâksızlığa ve irtikâba sevk eden yegâne bir daire”* idi ve kapatılması gerekmektedir.³¹⁴ Bu sayede bütçe tasarruf yapılabilecekti. Namık Bey kapatılan şubelerinin yaptığı işlerin de nüfus dairelerine ikişer kâtip ilavesiyle halledilebileceğini önerdi. Bu hususta verdiği taktir ise ret edildi.

8 Şubat'ta başlayan 1920 yılı umumi Müdâfaa-i Milliye Vekâleti bütçe görüşmeleri 15 Şubat'taki oturumda da devam etti. Eskişehir Mebusu Emin Bey *“Bizim Devlet teşkilâtının içinde az çok tesirini gösteren bir daire varsa o da Müdâfaa-i Milliye dairesi. Ondan başka ne kadar müessesat varsa hepsi gayri müsmirdir, müstehliktiler. Çünkü asker gidiyor, düşmanla çarpışıyor, harp ediyor, ölüyor...Müdâfaa-i Milliye demek Türkiye Devleti demektir. Bizim Müdâfaa-i*

³¹³ Toplam on bir fasıl bulunmaktadır. Bu fasıllar şunlardır: **316.** Fasılda İdare-i Merkeziye tahsisatı ele alınmıştır. Hükümetçe Teklif olunan meblağ 50.701 lira, Encümenle kabul edilen meblağ ise 29.356 liradır. **317.** Fasılda Heyet-i Teftişiyeye kolordular ve fırkalar maaşatı ele alınmıştır. Hükümetçe teklif olunan meblağ 591.422 lira, Encümenle kabul edilen meblağ 563.319 liradır. **318.** Fasılda müessesat maaşatı görüşülmüştür. Hükümetçe teklif olunan meblağ 136.529 lira, Encümenle kabul edilen meblağ 136.530 liradır. **321.** Fasılda Ahz-ı Asker Heyetleri tahsisatı görüşülmüştür. Hükümetçe teklif olunan meblağ 252.600 lira, Encümenle kabul edilen ise 136.820 liradır. **322.** Fasılda Muayyenat başlığı altında tayinat, ot, saman, tenvirat yani aydınlatma giderleri görüşülmüştür. Hükümetçe teklif olunan meblağ 11.983.623 lira, Encümenle kabul edilen rakam ise 10.622.000 liradır. Ayrıntılı bilgi için bakınız. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, Cilt: VIII, s. 147-153.; **323.** Fasılda Ecza-yı Tıbbiye masrafları ele alınmıştır. Hükümetçe teklif olunan meblağ 284.298 lira, Encümenle kabul edilen meblağ ise 168.000 liradır. Ayrıntılı bilgi için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, Cilt: VIII, 15.02.1337, s. 256.; **325.** Fasılda Tamirat ve İnşaat masrafları için Hükümetçe teklif olunan meblağ 120.000 lira, encümenle kabul edilen meblağ 100.000 liradır. **326.** Fasılda nakliyat, harcırah ve saire masraflar için Hükümetçe teklif olunan meblağ 1.363.267 lira, Encümenle kabul edilen meblağ ise 1.118.267 liradır. **329.** Fasılda Masarif-i mesture için Hükümet tarafından teklif olunan ve Encümen tarafından kabul olunan meblağ 200.000 liradır. **329 A** Fasılda Tahsisat-ı Fevkalade için Hükümetçe teklif olunan 265.384 lira Encümenle Kabul Edilen 2.208.000 liradır. **329 B** Fasılda Cephe ve Seferi zammı, Seyyar Jandarma Birinci ve İkinci Kuva-yı Seyyare, P Teşkilatı, Telsiz Telgraf Ecnebi Memurların Muhassasat ve Sairesi için Hükümetçe teklif olunan 544.282 lira Encümenle kabul edilen meblağ 3.543.512 liradır. Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, Cilt: VIII, s. 291-294.

³¹⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, Cilt: VIII, s. 135.

Milliyeden başka bir şeyimiz yoktur.” sözleriyle Vekâletin önemini anlattı. Fakat bütçesinden dört beş milyonun artarak 1921 senesi Mart ayına devrettiğini iddia etti.³¹⁵ Maliye Vekili Ferit Bey ise bunun mümkün olmadığını belirtti.

15 Şubat'ta gerçekleşen görüşmelerde Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekili Fevzi Paşa Mecliste bulunmuyordu. Fevzi Paşa'yı, Vekâletin muhasebe işlerine bakan İsmail Hakkı Bey temsil ediyordu. Bu durum çok eleştirildi. Eleştiriler üzerine Maliye Vekâleti Vekili Ferit Bey de Fevzi Paşa'nın Gürcü Heyeti'ni karşılamak üzere Meclisten ayrıldığını ve kendisinin idare etmesini rica ettiğini açıkladı. Bunun üzerine eleştiriler daha da şiddetlendi. Karesi Mebusu Hasan Basri Bey *“İdare ediver efendiler; bu kelime, bu söz o kadar ağır ki, bu sözü yutmak imkânı yoktur. Meclis sürü değildir.”* sözleriyle Ferit Bey'e karşılık verdi ve bu hususa dair Meclise bir önerge sundu.³¹⁶ Verilen önergede bütçelerin en önemlisinin Müdâfaa-i Milliye bütçesi olduğu öne sürülerek, Vekâletin bütçe müzakerelerinde Fevzi Paşa'nın da olması istendi. Bu önergeyle beraber Vekâletin bütçe görüşmelerinde Fevzi Paşa hazır bulundu.

Görüşmelerde umumi Müdâfaa-i Milliye Vekâleti bütçesi toplam on fasılda ele alındı. Görüşülen fasıllar neticesinde 1920 yılı Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin bütçesi 27.576.039 lira olarak kararlaştırıldı. Bu bütçedeki en yüksek giderler ise şunlardı:

322. Fasılda ele alınan muayyenat başlığı altında tayinat, ot, saman, tenvirat giderleri için 10.622.000 lira,

326. Fasılda ele alınan nakliyat, harcırah ve saire masraflar için 1.118.267 lira,

329. A Fasılda ele alınan tahsisat-ı fevkalade için 2.208.000 lira,

329. B Fasılda ele alınan cephe ve seferi zammı, seyyar jandarma birinci ve ikinci kuva-yı seyyare, P Teşkilatı, telsiz telgraf ecnebi memurların muhassasat ve sairesi 3.543.512 lira.

³¹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cilt: VIII, s. 253.

³¹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cilt: VIII, s. 257.

“28 Şubat 1921 gün ve 103 sayılı 1336 Senesi Muvazene-i Umûmiye Kanunu” ile bütün Vekâletler ve gider kalemleri içi ayrılan tahsisat 63.018.354 liraydı.³¹⁷ Müdâfaa-i Milliye Vekâleti ise 27.569.039 liralık tahsisatla umûmi bütçe giderlerinin %43,75’ini teşkil etti. Kendisine bağlı İmalât-ı Harbiye’ye 752.969 lira, Bahriye’ye de 269.548 lira tahsisat ayrıldı. Bu giderlerin de eklenmesiyle genel gider bütçesindeki yüzdesi %45,37 oldu.

2.3.2. 1921 Yılı Müdâfaa-i Millîye Vekâleti Bütçesi

1920 yılı bütçesi mali yılın son günü 28 Şubat 1921 tarihinde kanunlaştı. Fakat bu tarih geçmiş yılın değil gelecek mali yılın bütçesinin kabul edileceği son gündü. Olağanüstü koşullar nedeniyle 1921 yılı mali bütçesi de yetiştirilememişti. 28 Şubat gece yarısından itibaren Maliye Vekâleti bütün hizmeti kesmek mecburiyetindeydi ve elinde tasdik edilmiş bir bütçe yoktu. Bu hal üzerine Mart ayı başından itibaren başlayacak yeni yıl için Maliye Vekâletine harcama yetkisi veren Avans Kanunu Meclise sunuldu. Yapılan müzakerelerden sonra Mart ve Nisan ayları için Maliye Vekâletine 2.000.000 lira harcama yetkisi veren Avans Kanunu 18 rette karşı 75 oyla kabul edildi.³¹⁸

Ancak bu miktar da kâfi gelmemişti. Muvazene-i Maliye Encümeni'nin, kabul edilen 2.000.000 liralık Avans Kanuna ek olarak Mart ve Nisan ayları için 8.000.000 liralık ikinci avans teklifi 21 Mart tarihinde Meclise sunuldu.³¹⁹ Sunulan Avans Kanunu teklifinin ikinci maddesine göre “*Sarfına mezuniyet verilen tahsisat 1336 bütçesinin füsul ve mevaddına dâhil masarîf ve hidemata hasır*” edilecekti. Yani yapılacak masraflarda kıstas 1920 senesi için verilen tahsisata göre idi. Fakat şöyle bir sorun vardı. Bu tarihlerde Birinci İnönü Muharebesi kazanılmıştı.³²⁰ Yunanlılar yeni bir taarruz hazırlığında idi. Bu suretle Müdâfaa-i Milliye’ye geçen seneye oranla daha fazla tahsisat lazımdı. Bu sorunu çözmek için de Muvazene-i Maliye Encümeni kanun teklifine dördüncü maddeyi ekledi.³²¹ Dördüncü maddeye göre Müdâfaa-i

³¹⁷ **Kanunlar Dergisi**, Cilt I, s. 109. Kanun No: 103.

³¹⁸ **Kanunlar Dergisi**, Cilt: I, s.112. Kanun No: 104.

³¹⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, Cilt: IX, s. 171.

³²⁰ Selek, **Millî Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı**, s. 1006.

³²¹ Muvazene-i Maliye Encümeninin sekiz milyon liralık ikinci avans kanun teklifi yedi maddeden oluşmakta idi. Fakat “*İşbu tahsisattan 1337 senesinde tevsiyan veya tecdiden ifa edilecek hidemat ve memuriyetler merbut cetvellerde gösterilenlerden ibarettir.*” adlı ikinci maddesi müzakerelerden sonra bir karara bağlanamadığı için kanun metninde yer almamıştır. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I,

Milliye Vekâletinin 1921 yılı harcamaları Muvazene Encümenince belirlenecekti. Yani Müdâfaa-i Milliye Vekâleti, Maliyeden alacağı tahsisatı "*muvakkat bütçe ile verilmiş olan salahiyet mucibince değil, musaddak umûmi bütçe füsul ve mevaddına istinaden*" isteyecekti.

Bu doğrultuda Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin "*1921 yılı umumi bütçesinin görüşülmesine dair*" kanun lâyihası 31 Mart 1920 tarihinde Meclise sunuldu.³²² 2 Nisan 1921 tarihinde de görüşülmeye başlandı. 1920 yılı Umûmi bütçe tartışmalarının aksine, Müfit Bey'in "*...zaferi temin eden ve bize meserretli haberlerini pek müstacel bir surette yetiştirip bizleri de meserretlere gark eyleyen; Müdâfaa-i Milliye Vekâleti, bütçesini verdi... Müdâfaa-i Milliye; zaten bizim merdüme ki aynımız olmak itibariyle ve bütün mevcudumuzu da kendisine vermek suretiyle de müftehir bulunacağımızdan, Müdâfaa-i Milliye Bütçesinin bilâmünakaşa kabulünü teklif ederim*"³²³ adlı önerisi kabul gördü ve Vekâletin bütçesi müzakere edilmeden kabul edildi. Kabul edilen Müdâfaa-i Milliye Vekâleti bütçesi 20 fasıldan oluşmaktaydı.³²⁴ Bu fasıllarda hükümetçe teklif edilen meblağ 54.797.489 lira iken Encümenince kabul edilen meblağ ise 39.472.130 liraydı. Bu bütçe içinde en fazla giderler ise şunlardı:

322. Fasılda ele alınan muayyenat, ot, saman, yem, mahrukat ve tenvirat giderleri için 18.245.600 lira.

329, 329 A, 329 B Fasıllarında ele alınan tahsisatı mesture, tahsisatı fevkalâde, cephe ve seferberlik zammı, istihbarat teşkilât masarifi, hasbelicap verilecek mükâfat ve muaveneti nakdiye giderleri için 6.079.520 lira.

324. Fasılda ele alınan melbusat ve teşhizat giderleri için 4.886.500 lira.

326. Fasılda ele alınan nakliyat, harcırah ve saire giderleri için 1.759.840 lira.

Fakat Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin 1921 bütçesi bundan ibaret değildi. Askeri Fabrikalar Müdüriyeti ve Bahriye Şubesi de Müdâfaa-i Milliye'nin uhdesinde

Cilt: IX, s.202. Bu minvalde ikinci maddeden sonra yer alan maddeler birer sıra öne kaymıştır ve kabul edilen kanunda Müdâfaa-i Milliye harcamalarını ilgilendiren dördüncü madde üçüncü sırada gösterilmiştir. Bkz. **Kanunlar Dergisi**, Cilt: I, s. 116. Kanun No: 108.

³²² **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, Cilt: IX, s. 290-291.

³²³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, Cilt: IX, s. 307.

³²⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, Cilt: IX, s. 307-318.

idi. Bu iki kuruma da tahsisat ayrılmıştı. 8 Fasıldan müteteşekkil Askeri Fabrikalar Müdüriyeti bütçesi için 3.764.595 lira, 11 Fasıldan oluşan Bahriye Şubesi için de 418.333 lira tahsisat ayrıldı. Bu rakamlarında eklenmesiyle 1921 yılı umumi Müdâfaa-i Milliye bütçesi 44.160.058 lira olarak kabul edildi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

REFET (BELE) PAŞA DÖNEMİ MÜDÂFAA-İ MİLLÎYE VEKÂLETİ

3.1. Refet (Bele) Paşa'nın Müdâfaa-i Millîye Vekâleti Vekili Olması

Millî Mücadele'nin başlangıcında “*Nazilli Mevki Komutanı Servet Bey*” kod adı ile Soma, Alaşehir, Akhisar bölgelerinde Heyet-i Temsiliye adına çalışmalar yapan³²⁵ ve kapatılan Osmanlı Meclis-i Mebusanında İzmir Mebusu olarak yer alan Refet Bey³²⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi mebus seçimlerinde de İzmir'den seçildi.³²⁷ 4 Eylül 1920 tarihinde gerçekleşen Dâhiliye Vekâleti Vekilliği seçimlerinde İzmir Mebusu Refet Bey de adaylar arasındaydı. Dâhiliye Vekâleti Vekilliği için yapılan seçimde birinci oylamada oyların yarısından çoğunu kimse alamadığı için ikinci oylama yapıldı. Bu oylamada Refet Bey 65, Tokat Mebusu

³²⁵ Şefik Aker, **57'nci Tümen ve Aydın Millî Mücadelesi (1918-1920)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006, s. 303.

³²⁶ Refet Bey Millî Mücadele'de önemli rol oynayan çoğu üst düzey komutanla birlikte eğitim almıştır. Suriye-Filistin Cephesi'nde Birinci Kanal Seferi, İkinci Kanal Seferi, Birinci ve İkinci Gazze Muharebeleri, Birüssebi Muharebelerinde görev almış, başarılarından dolayı pek çok madalya ile ödüllendirilmiştir. **MSB Arşivi**, Refet Bele Askerî Safahat Dosyası.; **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi IV ncü Cilt 1 nci Kısım Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1979, s. 134.; Bu başarılarının ardından Refet Bey Talat Paşa Hükümeti döneminde ise Dâhiliye Vekili Fethi Bey'in teklifi ile 31 Temmuz 1918 tarihinde Jandarma Genel Komutanlığına tayin edilmiştir. Refet Bey Jandarma Genel Komutanlığı görevinde iken İstanbul'dan Anadolu'ya silah gönderme teşebbüsleri ve Millî Mücadele yanlısı fiiliyatları nedeniyle 19 Ocak 1919'da görevinden el çektirilmiştir. Asım Gündüz, **Hatıratım**, Hazırlayan: İhsan Ilgar, Kervan Yayınları, İstanbul 1973, s. 50.; Amasya Tamimi'nin imzalanmasında Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey ile birlikte Refet Bey de bulunmuştur. Rauf Orbay, **Siyasi Hatıralar**, Hazırlayan: Jale Erdoğan, Örgün Yayınevi, İstanbul 2003, s. 312.; Ali Fuat Çebesoy, **a.g.e.**, s. 76., Atay, **Çankaya**, s. 103.; İngilizler tarafından Batum'dan getirilen 150 askerin Samsun'a çıkarılması üzerine 3'üncü Kolordu Komutanı olan Refet Bey bu duruma şiddetle karşı çıkmış, askerlerin iç bölgelere sevk edilmesine kesinlikle izin verilmeyeceğini açıklamıştır. Bunun üzerine İngilizlerin baskısıyla Refet Bey görevinden azledilerek, yerine Albay Selahattin Bey atanmıştır. **HTVD**, Sayı: 7, Belge No: 155.; Görevden alınmadan önce durumu kestirmiş ve 12 Temmuz 1919 tarihinde istifasını Harbiye Nezâretine ilemiştir. **HTVD**, Sayı: 7, Belge No: 154.; Kendi deyişiyle “*apoletlerini omzundan atan*” Refet Bey, Sivas Kongresi'nde Amerikan mandasını savunan bir tutum sergilemiştir. Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Atatürk'le Beraber**, s.244. “*Rauf Orbay Anlatıyor*”, **Yakın Tarihimiz**, Cilt 3, sayı: 31, s.146.; Atay, **Çankaya**, s.110.; Aynı zamanda Refet Bey Düzce ve Bolu Ayaklanmaları, Yozgat Ayaklanması gibi olaylarda asayişli sağlamak için aktif görev almıştır. **Türk İstiklâl Harbi, VI ncü Cilt İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1922)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1974, s. 112.; İbrahim Çolak, **Millî Mücadele Esnasında Kuvâ-yı Seyyare Kumandanlığına Ait Hâtıratım**, Emre Yayınları, İstanbul 199, s. 61,71,97,112.

³²⁷ https://www.tbmm.gov.tr/evayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d02/SM_226_1_2.pdf; Çoker, **a.g.e.**, Cilt: III, s. 520.

Nazım Bey ise 98 oy ile en yüksek oyu aldı.³²⁸ Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın yabancılara casusluk yaptığı gerekçesiyle Meclis Reisi sıfatıyla Nazım Bey'i kabul etmemesi sonucu Refet Bey Dâhiliye Vekâleti Vekilliğine seçildi.³²⁹

9 Kasım 1920 tarihinde Batı Cephesi kuzey ve güney olarak iki kısma ayrıldı. Kuzey Cephesi'ne Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti Vekili Albay İsmet Bey atanırken, Güney Cephesi'ne ise Refet Bey atandı.³³⁰ Birinci İnönü Muharebelerinde ise Kütahya ve İnönü bölgesinde göstermiş olduğu başarılarından dolayı Refet Bey'in rütbesi 10 Ocak 1921 tarihinde Tümgeneralliğe yükseltildi.³³¹ 21 Mart 1921 tarihinde de Dâhiliye Vekâleti Vekilliği görevini vekâleten idaresi mümkün olmadığı için Refet Paşa bu görevinden istifa etti.³³² Bu makama da Niğde mebusu Ata Bey seçildi.³³³

Birinci bölümde bahsettiğimiz Aslıhanlar-Dumlupınar Muharebelerindeki hadiselerden sonra Refet Paşa, Kastamonu'da tebdil-i hava için inzivaya çekildi.³³⁴ Refet Paşa'nın idaresindeki Güney Cephesi de kaldırılarak Batı Cephesi'ne bağlandı.³³⁵ Refet Paşa komutanı olduğu Güney Cephesi'nin lağvedilmesinde İsmet Paşa'nın rolü olduğuna inanmaktaydı. Refet Paşa'ya göre İsmet Paşa komutanı olduğu Kuzey Cephesi ile Güney Cephesi'nin karşılaştırılmasına cesaret edememekteydi. Bu yüzden de araya girerek Güney Cephesi'ni Mustafa Kemal Paşa'ya ilga ettirdi.³³⁶ Lord Kinross'a göre ise Mustafa Kemal Paşa'nın bu kararı almasının nedeni Refet Paşa'nın savaş alanında sorumsuzca başına buyruk hareket

³²⁸ Birinci oylamaya 182 oy kullanılmış, Refet Bey 65, Nâzım Bey 66, Sırrı Bey 31, Hamid Bey 16, Hacı Şükrü Bey 3, Zekâi Bey 1, Ömer Mümtaz Bey 1, Ömer Lûtfî Bey 1, Hakkı Behiç Bey 1 oy almıştır. Beş de çekimser oy vardır. İkinci oylamaya ise 187 mebus katılmış, Nazım Bey 98, Refet Bey 65, Hamit Bey 6, Sırrı Bey iki oy almıştır. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dere: I, Cilt: III, s. 514,518.

³²⁹ Mustafa Kemal Paşa, Nazım Paşa'nın Dâhiliye Vekilliğine uygun olmadığını açıklarken ikinci oylamada Refet Paşa'nın 89 oy aldığını belirtmektedir. Bkz. Mustafa Kemal, **a.g.e.**, s. 670.; Oysa Refet Paşa zabıt ceridelerine göre 65 oy almıştır. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dere: I, Cilt: III, 514,518.

³³⁰ Baykara, **a.g.e.**, s. 88. Altay, **a.g.e.**, s. 282.; İhsan Eryavuz, **Millî Mücadele Ve Lozan**, Haz: Kamil Taman, Yımaş Yayınları, İstanbul 2014, s.154. Kâzım Özalp, Teoman Özalp, **Atatürk'ten Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1994, s. 12.

³³¹ **MSB Arşivi**, Refet Bele Askerî Safahat Dosyası.; **Peyam-ı Sabah**, 20 Ocak 1921.

³³² **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, Cilt: IX, s.169.

³³³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, Cilt: X, s.64.

³³⁴ Hatemi, **a.g.e.**, Cilt: 2, s.794.

³³⁵ Altay, **a.g.e.**, s. 285.

³³⁶ Gündüz, **a.g.e.**, s. 128.

etmesi ve kendisine karşı dik başlı davranmasıydı. Refet Paşa, Ankara’da bulunursa daha rahat ve dikkatle denetlenebilecekti.³³⁷

Dâhiliye Vekâleti Vekili Ata Bey’in sağlığının el vermemesi nedeniyle istifası sonucunda 30 Haziran 1921 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa’nın önerisiyle Refet Paşa ile Mersin Mebusu İsmail Safa Bey Dahiliye Vekâleti Vekilliğine aday gösterildi.³³⁸ Yapılan oylama sonucunda Refet Paşa 139 oy alarak yeniden Dâhiliye Vekâleti Vekilliğine seçildi.³³⁹

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri ile önemli bir toprak parçasının Yunan kuvvetlerinin eline geçmesi, Türkiye Büyük Millet Meclisinde karamsar bir havanın hâkim olmasına neden oldu. Bu muharebelerden sonra 5 Ağustos 1921 tarihinde Sinop Mebusu Rıza Nur Bey ve arkadaşları tarafından Mustafa Kemal Paşa’ya “Başkomutanlık tevcihine dair kanun” teklifi Meclise sunuldu.³⁴⁰

Kanun teklifi Meclisin açık oturumunda kabul edilmesine rağmen, müzakereleri kapalı oturumda gerçekleşti. Mersin Mebusu Selahaddin Bey, Başkomutan unvanı yerine Başkomutan Vekili denmesini önerdi. Gerekçesi ise Başkomutanlık makamını deruhte buyuracak zat dendiği zaman mutlaka bir padişah manası anlaşılacaktı. İleride İstanbul’da bir Meclis toplanırsa bu durum ikilik yaratacağı ve düşmanların eline koz verecekti. Selahaddin Bey önerisinin sadece bir kelime farkı olduğunu ve bu kelimenin de zatın şerefine bir hâlel getirmeyeceğini öne sürdü. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa “*padişah çıkıp ben böyle bir Vekil tayin etmedim derse*” beyanatıyla o anda güç duruma düşüleceğini açıkladı ve bu teklife karşı çıktı. Başkomutan Vekili dendiği zaman makamın da tesirinin azalacağını ve bu unvan ile bu vazifeyi yapamayacağını belirtti.³⁴¹

Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey’in Başkomutanlık yetkilerinin neler olacağına dair şüpheleri ve sualleri üzerine Mustafa Kemal Paşa da talep ettiği

³³⁷ Lord Kinross. **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Çeviren: Necdet Sancer, Altın Kitapları Yayınevi, İstanbul 2018, s. 315-316.

³³⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, Cilt: XI, s. 79.

³³⁹ Dahiliye Vekilliği seçimlerine Refet Paşa ve İsmail Safa Bey ile birlikte Karesi Mebusu Vehbi Bey, Erzurum Mebusları Durak Bey ve Hüseyin Avni Bey’de katılmışlardır. 226 Mebus oylamaya katılmış, Refet Paşa 139, İsmail Safa Bey 19, Vehbi Bey 5, İhsan Bey’de 1 oy almıştır. 63 tane de çekimser oy vardır. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, Cilt: XI, s. 85.; Hatemi, **a.g.e.**, s. 804.

³⁴⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, Cilt: XII, s. 18.

³⁴¹ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre: I, Cilt: II, s. 163-164.

yetkilerin sadece ordunun maddi ve manevi kuvvetini arttırarak sevk ve idaresini en verimli şekilde kullanmak olduğu şeklinde cevap verdi. Mustafa Kemal Paşa'ya göre Başkomutan olduktan sonra da sabahtan akşama kadar kapalı oturumda acaba Müdâfaa-i Milliye çalışıyor mu diye tartışmaya gerek kalmayacaktı. Bütün sorumluluğu üstüne alıp gereken neyse yapılacaktı. Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa konuşmasının devamında ordunun sevk ve idaresinin müzakerelerle münakaşalarla halledilmeyeceğinin de altını çizdi.³⁴²

Yapılan tartışmalar akabinde Mustafa Kemal Paşa'ya Başkomutanlık yetkisi verildi.³⁴³ Başkomutan ilk iş olarak “*Şimdi size ve Heyeti Vekileye ilk teklifim şu olacaktır. Müdâfaa-i Milliye Vekâletine el-yevm Dâhiliye Vekili bulunan Refet Paşa geçmelidir. Fevzi Paşa Hazretleri m ünhasıran Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye vazâif ile iştiğal etmelidir. Ben de Başkomutan sıfatı ile kendilerine iştirak ederim. Fakat diğer hususâtı da bir arkadaşımız münhasıran takip etmelidir. Refet Paşa Hazretlerinden de lütfen bunu kabulünü rica ederiz*”³⁴⁴ teklifi ile Fevzi Paşa'nın Erkan-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti Vekili olmasını, münhal kalan Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekilliğine de Refet Paşa'nın seçilmesini önerdi.³⁴⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın önerisi sonucu yapılan seçimler ile Refet Paşa 167 oy ile Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekilliğine seçildi.³⁴⁶

Refet Paşa ayrıca 10 Ekim 1921 tarihinde Ali Fethi Bey'in Dâhiliye Vekâletinin başına geçmesine kadar Dâhiliye Vekâleti Vekilliği görevini yürüttü.³⁴⁷

³⁴² **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre: I, Cilt: II, s. 166.

³⁴³ Saim Yüceer, “*Sakarya Zaferine Giden Yolda Önemli Bir Devrim: Mustafa Kemal Paşa'ya Başkomutan Unvanının Verilmesi*”, **90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2016, s.128. Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkomutanlık tevcihine dair olan kanun tâyini esamiyle reye konulmuş ve 184 kişi oylamaya katılmıştır. 184 kişi müttefikan kabul oyu vermiş, bu suretle kanun kabul edilmiştir. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, Cilt: XII, s. 19.

³⁴⁴ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre: I, Cilt: II, s. 180.

³⁴⁵ Demirel, **a.g.e.**, s. 316.

³⁴⁶ **ATASE Arşivi, İSH**, Kutu No:1335, Gömlek No: 69, Belge No: 1. **ATASE Arşivi, İSH**, Kutu No:971, Gömlek No: 11, Belge No: 1. Yapılan oylamaya 175 kişi katılmıştır. Refet Paşa 167 oy alırken, Fahrettin Bey dört oy almış, dört tane de çekimsiz oy kullanılmıştır. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, Cilt: XII, s. 21.; Kâzım Karabekir, **Günlükler**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 644., Hatemi, **a.g.e.**, Cilt: II, s.814.; Meclis Reisi, 4 Kasım 1920 tarihinde değiştirilen kanunla beraber Vekâletlere Vekil öneriyordu. Önerilen Vekiller arasından Meclis oy çoğunluğu ile Vekili belirliyordu.

³⁴⁷ Refet Paşa bu durumu şöyle ifade eder: “*Ben daima kendimi zayıf bilir, zayıf görürüm. Büyük şeylere kendimi kabiliyetli göremem. Yeryüzünde ben kendimde hem Dâhiliye Vekâleti hem Müdâfaa-i*

Heyet-i Vekile Reisi ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti Vekili Fevzi Paşa muharebe nedeniyle Batı Cephesi'nde olduğu için Refet Paşa 12 Ağustos 1921 tarihinden itibaren geçici olarak Heyet-i Vekile Reisi'liğini de üzerine aldı.

3.2. Sakarya Meydan Muharebesi ve Müdafâa-i Millîye Vekâleti

5 Ağustos 1921 tarihinde Başkomutan olan Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Meydan Muharebesi'nden önce Ankara'da hazırlıkların etkili ve süratli şekilde gerçekleşmesi için Başkomutanlık Karargâhı'nı tesis etti.³⁴⁸ Mustafa Kemal Paşa karargâhını kurup emir komuta zincirini Başkomutanlığa bağladıktan sonra verdiği emirlerle geri çekilen ordunun yeniden düzenlenmesi ve muharebe için elzem olan tüm önemli ihtiyaçları gidermek üzere cephe ile cephe gerisinde ordu ve millet dayanışmasını gerçekleştirecek olağanüstü seferberlik hazırlıklarını başlattı.

Öncelikle Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden sonra oluşan nefer eksikliği için 35 ve 52 yaş arasında bulunan mükelleflerin askere alınması düşünüldü. 35 ve 45 yaş arasında bulunan mükellefler hemen, 45 ve 52 yaş aralığındakiler ise depo taburlarında eğitimlerini tamamladıktan sonra alaylara sevk edilmesi planlandı. 52 yaşından büyük olanlar ve sakatlığı bulunmayan kişiler de bu plana göre jandarma görevini üstlendi. Kıyı bölgesindeki sahildeki vatandaşlar da denizden 200 kilometre derinliğe kadar olan bölgeleri korumakla görevli kılındı.³⁴⁹ Bu suretle 1878 doğumlulardan 1902 doğumlulara kadar silahlı ve silâhsız bütün mükelleflerin Ahz-ı Asker şubelerine başvurmaları Müdafâa-i Milliye Vekâleti Vekili Refet Paşa'nın emri ile halka ilan edildi.³⁵⁰ Emir çok sert hükümler ihtiva ediyordu. Teciller kaldırıldı. İstisna ve mezuniyetler ret edildi. "*Hidmet-i gayr-i müselleha*" olanların

Milliye Vekâletini ifa edecek kabiliyette olduğumu iddia etmiyorum." TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, Cilt: II, s. 215.

³⁴⁸ 5 Ağustos 1921'de Başkomutanlık yetkisini Mustafa Kemal Paşa'ya veren kanun TBMM'de kabul edilmesi üzerine Başkomutan hemen o günden itibaren bilfiil Başkomutanlık görevine başladı ve 8 Ağustos 1921'de Müdafâa-i Milliye Vekâleti ile Erkan-ı Harbiye Umûmiye Vekâleti karargâhlarından aldığı bir emir subayı, iki kurmay subayı, üç sınıf subayı ve birer evrak memurundan oluşan Başkomutanlık karargâhını kurdu. **Türk İstiklâl Harbi, Türk İstiklâl Harbi II. Cilt Batı Cephesi V ncü Kısım I nci Kitap Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât (25 Temmuz-22 Ağustos 1921)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 49.

³⁴⁹ **A.g.e.**, s. 76.

³⁵⁰ **Hâkimiyet-i Milliye**, 11 Ağustos 1921.

yeniden muayeneleri emredildi. Davete katılmayanlar derhal İstiklâl Mahkemelerine verilecekti.³⁵¹

Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Batı Cephesi için subay kadroları tahsis etti. 23 Temmuz-2 Eylül 1921 tarihleri arasında Batı Cephesi'ne Müdâfaa-i Milliye Vekâleti tarafından gönderilen subay miktarı şöyle idi: 4 miralay, 2 kâ'im-makam, 4 erkân-ı harp binbaşı, 2 erkân-ı harp yüzbaşı, 3 piyade kumandanı kâ'im-makam, 7 alay kumandanı kâ'im-makam, 4 alay kumandanı binbaşı, 14 tabur kumandanı binbaşı, 4 kıdemli yüzbaşı, 60 yüzbaşı, 67 mülâzım-ı evvel, 183 mülâzım-ı sâni, 128 zabıt vekili.³⁵²

İnsan kaynakları ihtiyacını gidermek için çalışmalar yapılırken maddi kaynakların da sağlanması gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa Başkomutan olduktan iki gün sonra topyekûn seferberlik olarak da tanımlanabilecek Tekâlif-i Milliye Emirlerini yayınladı. Anadolu'nun tüm kaynakları bu emirlerle harekete geçirildi.³⁵³ Türk ordusu için ihtiyaç duyulan, Tekâlif-i Milliye emirleri ile temin edilen malzemenin muharebe hattına taşınması ve muhafaza edilmesi için var olan menzil noktalarına eklemeler yapılarak genişletildi. 3 Ağustos 1921 tarihinde Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin emriyle merkezi Ankara'da olmak üzere Ankara Menzil Müfettişliği, bu müfettişliğe bağlı Polatlı ve Beypazarı'nda birer Menzil Hat Komutanlığı, bunların altında da Sincanköy, Malıköy, Haymana, Kerim, Polatlı, Babayakup, Alaşlı, Yeniahmetli, İlerkatrancı, Kalecik, Çobanözü nokta komutanlıkları tesis edildi.³⁵⁴

Müdâfaa-i Milliye Vekili Refet Paşa araç sağlanmasını ve Doğu Cephesi'nde muhtelif yerlerde bulunan silâh ve mühimmatın her ne pahasına olursa olsun Sivas üzerinden Ankara'ya ulaştırılması emrini verdi. Bu suretle elde edilen cephanenin büyük bir bölümü 1921 yılının Temmuz ayı içinde Gümüşhane'den Trabzon'a, Erzincan'dan Suşehri'ne gönderildi. Erzurum'daki mühimmat da Suşehri'ne taşındı.

³⁵¹ **Peyam-ı Sabah**, 12 Ağustos 1921.

³⁵² **ATASE Arşivi, İSH**, Kutu No:1133Gömlek No:1, Belge No: 1GC.

³⁵³ Mehmet Kayıran, "*Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı*", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 15, Yıl: 1989, s. 648.

³⁵⁴ Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât (25 Temmuz-22 Ağustos 1921), **a.g.e.**, s. 78-79.

Trabzon'daki silâh ve mühimmat ise deniz araçları vasıtasıyla Samsun'a buradan da kara yolu ile cepheye gönderildi.³⁵⁵

Vekâlet, birliklerin silah ve donatım ihtiyaçlarını tamamlayabilmek için ayrıca İnebolu, Ankara ve İstanbul gibi bölgelerde de kişiler ile sözleşme imzalayarak silah ve cephane tedarikine de girişti.³⁵⁶ Fakat Vekâletin olağanüstü çabalarıyla Anadolu'nun muhtelif yerlerinden Batı Cephesi için Ankara'ya yollanmak üzere topladığı mühimmatın gerek piyade ve gerekse top türlerinin birbirine benzemeyen model ve çapta oluşu istenilen anda ve miktarda cephane tedarikini mümkün kılmıyordu.³⁵⁷ Daha da vahim olan eldeki tüfeklerin her birinin mermisi de farklıydı. Tüfek mermilerinin ihtiyaç olunan yerlerde bulundurulması hususunda Müdâfaa-i Milliye Vekili Refet Paşa çok çaba gösterdi.³⁵⁸

Ordunun giyecek durumu da iyi değildi. Müdâfaa-i Milliye Vekâleti bu ihtiyacı gidermek için Nisan 1921'de Kayseri'de mensucat fabrikası, 1 Ağustos 1921'de Bolu ve Kastamonu'da yapımevi, Ankara'da sanayi kolları ve tabakhane açtı. Açılan bu tesislerden ordunun bir kısım ihtiyaçlar tedarik edildi. Ancak bunlar yeterli olmadığından satın alma yolu da uygulandı.³⁵⁹

Refet Paşa, bütün gücü ve yaratıcı fikirleriyle çalışmalarını Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde devam ettirdi. Kağnıyla, öküz arabaları ile icrâ edilen mühimmat taşımacılığını, yeni menzil sistemi ihdas ederek daha süratli hale büründürdü. Köylü halkının alışık olduğu düzende kasabalara gelince araba değiştirmeleri yerine, belirlenen yerlerde öküzler değiştirildi. Böylece taşıtlar direk muharebe meydanına kadar ikmal yapabildi. Gaz tenekelerinden ilaç kutusu, halı ve kilimlerden askerlere kaput ürettirdi. Bozkırın çorak ormansız yaylalarında odun noksanlığından ahşap evleri yıktırıp tahtalarını kullanarak şimendiferlerin devamlı işletilmesini sağladı.³⁶⁰

³⁵⁵ **A.g.e.**, s. 91.

³⁵⁶ Türk İstiklâl Harbi, İdari Faaliyetleri (15 Mayıs 1919- 2 Kasım 1923), **a.g.e.**, s. 375.

³⁵⁷ **A.g.e.**, s. 382.

³⁵⁸ Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 414.

³⁵⁹ Cengiz Şavklı, "*Sakarya Savaşı'nda Levazım İkmal Faaliyetleri*", **Sakarya Zaferi ve Haymana II**, Yay. Haz. Temuçin Faik Ertan, Sedef Bulut, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2015, s. 98.

³⁶⁰ Kinross. **a.g.e.**, s. 324.

Durum çok vahimdi. Sapan demirlerinden kılıçlar imal ediliyordu. Ankara'daki demir yolları atölyesi, süngü ve hançer imalathanesine dönüştürüldü. Bir tek bile bozuk silah zayiati olmaması için her yerde tamir atölyeleri tesis edildi. Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekili Refet Paşa memleketin en ücra yerlerinden bile asker toplattırdı. Minarelerden, halk asker yazılması için duyurular yapıldı. Halk da bu davete katılarak ve sevk olacakları yerlere kadar yayan gitti. Bu vatansever ulvi kişiler karınlarını doyurmak için un bulamadıklarında da kaynamış ve kavrulmuş buğday ile karınlarını doyuruyorlardı.³⁶¹

Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden sonra Türk ordusunun yiyecek durumu kritik seviyedeydi. Eskişehir depolarından Sakarya nehri doğusuna taşınarak kurtarılan erzakla 5 Ağustos 1921 tarihine kadar ikmal yapılabilirdi. Müdâfaa-i Milliye Vekâleti erzak ihtiyacını gideremezse ordunun beslenmesine yönelik büyük sıkıntılar çekilecekti.³⁶²

Batı Cephesi birliklerinin envanterinde Ağustos ayının bitimine gelindiğinde 100.000 insan ve 25.000 hayvanın iâşesi için 4 günlük ekmeklik ve 10 günlük zahire vardı. Bu şartlar üzerine Müdâfaa-i Milliye Vekâleti muharebe hattının iâşesi için yeni uygulamalara başladı. Gerekli erzak Polatlı'da bulunduruldu. Haymana ve Bala'da da yedek erzak deposu hazırlandı. Polatlı'dan zahire ikmali gerçekleştiği sürece bu iki ilçedeki erzaklara dokunulmayacaktı. Sivas, Yozgat, Çorum bölgelerinde de 100.000 insan ve 50.000 hayvanı 6 ay süre ile idare edecek ambarların kurulması yönünde adımlar atıldı.³⁶³

Müdâfaa-i Milliye Vekâleti cephe hattı için her çareye başvurarak yiyecek ikmaline çalıştı. Savaşan ordunun günlük ekmek ihtiyacı da o günkü şartlara göre, erin ekmeklik unu 600 gram, et ihtiyacını da 300 gramdan hesaplandı. Bu ihtiyaç için

³⁶¹ Tansel, **a.g.e.**, Cilt: IV, s. 109.; Kinross. **a.g.e.**, s. 324.

³⁶² Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), **a.g.e.**, s. 285.; 15 Ağustos 1921 tarihinde Müdâfaa-i milliye Vekâleti Levazımatı-ı Umûmiye Riyasetine "*Zihnimi harekât-ı harbiyeden ziyade iâşe vaziyeti işgal etmektedir. Muharebe neticesinden nikbin olduğum kadar iâşenin istikbalinden bedbin ve endişenak bulunuyorum.*" şeklinde çekilen şifreli telgrafla durumun kötümserliği belirtiliyordu. **HTBD**, Sayı: 69, Yıl: 1973, Belge No: 1511.

³⁶³ Murat Köylü, **1919-1922 Döneminde Türk Ordusu İkmal Sistemi İle Yunan İkmal Sisteminin Karşılaştırılması**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 2006, s. 120-121.

de hayvan sürülerine el konularak yiyecek teminine girişildi.³⁶⁴ Yunanlıların Haymana ve Polatlı yakınlarına kadar gelmesi üzerine de bölgedeki fırınlarda üretim yapmak zorlaştı. Ankara'dan demir yolu ile cepheye ekmek gönderildi. Muharebede cephe hattı batıya doğru ilerledikçe de ikmal araçları kademeli olarak batıya kaydırıldı. Mahalli bölge fırınları ordu sahra fırınlarınca desteklendi.³⁶⁵

Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin 1 Ağustos-30 Ağustos 1921 tarihli mesai istatistik özetine göre cephelere sevkiyat Ağustos ayında arttı. Harbiye Dairesi tarafından bu ay içinde cephelere 13.097 adet tüfek, 8.490 adet kasatura, 5.714 sandık piyade cephanesi, 4.632 adet top gönderildi.³⁶⁶ Eylül ayında ise 9.373 tüfek, 6.405 kasatura, 98 makineli tüfek, 7.219 sandık fişek, 74.160 top mermisi sevk edildi.³⁶⁷

Mustafa Kemal Paşa, eldeki tüm imkânların kullanılması hususunda çok titiz davranıyordu. 13 Ağustos 1921 tarihinde Müdâfaa-i Milliye Vekili Refet Paşa'ya gönderdiği telgrafta Ankara'ya 30 kadar zabitanın geldiği haberini aldığını belirtti. Bunlar arasında elverişli bulunanların hemen cepheye gönderilmesini istedi.³⁶⁸ Başkomutan Mustafa Kemal Paşa başlayacak muharebe için zabitan dışında Refet Paşa'dan nefer de talep etti. Büyük çoğunluğu Osmanlı tüfeği, az bir kısmı da Alman tüfeği ile teçhiz edilmiş 3000 ikmal neferinin de Polatlı'ya sevkini emretti.³⁶⁹ Bu sevk gecikmesi üzerine de Mustafa Kemal Paşa 3000 silahlı neferin ne zaman gönderileceğini kendisine bildirilmesini istedi ve yakında başlayacak muharebeden önce bu neferlerin kıtaatta bulunmasının pek mühim olduğunu bildirdi.³⁷⁰

Başkomutan, Sakarya Meydan Muharebesi'nin başlamasına az bir süre kala ise Müdâfaa-i Milliye Vekili Refet Paşa ya " *Düşman ileri yürüyüşe başlamıştır. Üç, dört gün sonra meydan muharebesinin başlamasını bekliyoruz. Buna göre, bu müddet içinde ordunun istifadesine verilebilecek ne varsa hemen verilmesini rica*

³⁶⁴ Murat Günal Ataman, **Kurtuluş Savaşı'nda Levazım ve İkmal Faaliyetleri**, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve Türk İnkılâp Tarihi, Yüksek lisans Tezi, Ankara 2007, s. 115.

³⁶⁵ **Türk İstiklâl Harbi, Türk İstiklâl Harbi II. Cilt Batı Cephesi V ncü Kısım II nci Kitap Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921) ve Sonraki Harekât (14 Eylül- 10 Ekim 1921)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 477.

³⁶⁶ **ATASE Arşivi, İSH**, Kutu No:1133Gömlek No:1, Belge No: 1CN.

³⁶⁷ **ATASE Arşivi, İSH**, Kutu No:1133Gömlek No:1, Belge No: 1EU.

³⁶⁸ **ATBD**, Sayı: 131, Belge No: 6.

³⁶⁹ **ATBD**, Sayı: 131, Belge No: 8-1.

³⁷⁰ **ATBD**, Sayı: 131, Belge No: 8-3.

ederim"³⁷¹ şeklinde direktifler verdi. Refet Paşa'dan ikmal ve iaşe dışında 23 Ağustos tarihinde gönderilen telgrafla düşmanın kuvvet çoğunluğunun güneyde olmasına rağmen kuzeyden yani şimendifer hattı kuzeyinde Ankara yolunu örtmek üzere bir süvari bir de piyade fırkası miktarınca kuvvet bulundurmasını da istedi.³⁷²

22-23 Ağustos akşamı Yunan birlikleri dokuz günlük süre zarfında 120 kilometrelik mesafeyi kat ederek Türk savunma birliklerinin karşısına geldi. Bir sonraki gün gerçekleştireceği taarruza hazır durumda idi. 23 Ağustos 1921 sabahı ise 22 gün geceli gündüzlü gerçekleşecek meydan muharebesi başladı.³⁷³

Muharebe boyunca Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Refet Paşa ile sürekli iletişim halindeydi. En buhranlı günlerinde 26/27 Ağustos'ta Refet Paşa'ya gönderdiği şifreli telgrafta, meydan muharebesinin Ankara'ya kadar ulaşmasının mümkün olduğunu her türlü olasılığa karşı Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti'nin 29 Ağustos akşamına kadar Yahşiyân üzerinden Kayseri'ye naklinin gerekliliğini bildirdi.³⁷⁴ Emir gereğince Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekili Refet Paşa Ankara'nın düzen ve asayışı için gerekli tertibatı da alacaktı.³⁷⁵ 27 Ağustos tarihinde gönderilen telgrafla da düşmanın umumi taarruzunu bütün gece devam ettirdiğini ve

³⁷¹ HTVD, Sayı: 56, Belge No: 1299.

³⁷² ATBD, Sayı: 131, Belge No: 26.; Hüsni Özlü, "Harp Raporları Işığında Sakarya Meydan Muharebesi'nin Askerî Açısından Genel Değerlendirilmesi", **Sakarya Zaferi ve Haymana II**, Yay. Haz. Temuçin Faik Ertan, Sedef Bulut, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2015, s. 130.

³⁷³ Zekeriya Türkmen, "Türk İstiklâl Harbinde Bir Dönüm Noktası: Sakarya Meydan Muharebesi (Askerî Yönden Kısa Bir Değerlendirme)", **90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2016, s.139.; Hâkimiyet-i Milliye gazetesi ise 25 Ağustos tarihinde "Yunan ordusunun harekâtına dair dün cepheden gelen bazı haberler taarruzun başladığını hüküm ettirecek mahiyettedir" haberiyle taarruzun başladığını ve Yunanlıların Eskişehir'den hareketlerinden 13 gün sonra Türk birlikleriyle karşı karşıya geldiklerini bildirmektedir. **Hâkimiyet-i Milliye**, 25 Ağustos 1921.

³⁷⁴ Özlü, "Harp Raporları Işığında Sakarya Meydan Muharebesi'nin Askerî Açısından Genel Değerlendirilmesi", s. 132.; 22 Ağustos 1921 tarihinde Meclisin gizli oturumunda, Meclisin Kayseri'ye nakli müzakere edilmişti. Aynı zamanda Dâhiliye Vekâleti Vekili olan Refet Paşa, nakille ilgili olarak Dâhiliye Vekâletine yeniden harcırah tahsis edilmesini istemiştir. Maliye Vekili Hasan Bey, Muvazene-i Maliye Encümeni'nin lehte bir kararı dahi olsa tasarruf nedeniyle böyle bir tahsisatın verilemeyeceğini dile getirmiştir. Fevzi Paşa, tedrici bir taşınma önermiş; bir kısım mebusun Meclis binasını temin etmek için Kayseri'ye gitmesi bir kısmının ise Ankara kalması taraftarı olmuş; tehlike olmadığı takdirde taşınmanın ertelenebileceğini söylemiştir. Ailelerin ve evrakın naklinin gerçekleştirilmesi gerektiğini de savunmuştur. Fevzi Paşa'nın çizdiği çerçeve kabul edilmekle birlikte, Meclisin naklinin kamuoyu ve yabancı devletler nezdinde bırakacağı olumsuz tesirler dikkate alınarak bir müddet daha ertelenmesi kararlaştırıldı. **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre: I, Cilt: II, s. 221-224.

³⁷⁵ ATBD, Sayı: 80, Belge No: 1762.

aynı şiddetle muharebeye devam edilmesi durumunda da şimdiki hatların kademe kademe savunma şeklinde Ankara'ya yaklaşması ihtimali haber verildi.

Muharebe bıçak sırtında ilerliyordu ve şartlar her an değişiyordu. Bu hususta Mustafa Kemal Paşa, Refet Paşa'ya “*Yazdığım son şifremin muhteviyatım tatbik için bugün öğleden sonra yeni bir iş'arıma intizar etmenizi rica ederim. Bu iş'aratıma kadar mahrem kalması lâzımdır.*”³⁷⁶ şeklinde gönderdiği şifreli telgraf ile Kayseri'ye nakli erteledi.

Müdâfaa-i Milliye Vekâleti bir yandan da birliklerin cephanesini isteklerini karşılıyordu. Refet Paşa'nın 29 Ağustos'ta Başkomutanlığa gönderdiği rapora göre Ankara'da ordu için toplattırılan bütün mühimmat muharebe sahasına gönderildi ve Köprüköy'deki mühimmat da Bala üzerinden Haymana'ya sevk edildi. Yahşiyân'dan her gün üç dekovil tren ile cephanesini Ankara'ya getirilmekte, buradan da muharebe meydanına sevk edilmekteydi. Bilhassa piyade Alman cephanesi bütün gün taşınarak cepheye ulaştırılması planlanmaktaydı. Samsun'a ulaşan 94 sandık ve İnebolu'daki 120 sandık Alman mühimmatı 30 Ağustos'ta Ankara'ya ulaşacaktı. Alman makineli tüfeklerin Osmanlı mermisine göre uyarlanması için ustalar cephe sahasına gönderilecekti. Günlük muharebe sahasına gönderilen 1.500 silahsız ikmal erinin sayısı 2.000'e çıkarıldı. Ordunun iaşesi düzenli olarak devam etmekteydi. İaşede sıkıntı çekilmeyecekti. İhtiyacı karşılamayan hususlar neler ise elden gelenin en iyisi yapılacaktı.³⁷⁷

31 Ağustos 1921 tarihinde de Mustafa Kemal Paşa, Refet Paşa'ya gönderdiği “*Anadolu müdafaası bir iki günlük meydan muharebesi şeklinden çıkarak devamlı bir yıpranma seferi haline gelmiş add olunabilir. Bu halde muvaffakiyet daimî ikmal kabiliyetine müteallik kalacaktır. Binâen aleyh tüfek ve cephânesi ile top ve cep-hânesi ihtiyacını müsta'cel olduğu kadar daha vâsi bir mâhiyette der-pîş etmek mecburiyetindeyiz.*”³⁷⁸ cümlelerinden oluşan telgrafla ateşten gömlek giyilen bu

³⁷⁶ Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos- 13 Eylül 1921) ve Sonraki Harekât (14 Eylül- 10 Ekim 1921), **a.g.e.**, s. 63.

³⁷⁷ **ATBD**, Sayı: 131, Belge No: 36-2, 36-3.

³⁷⁸ **ATBD**, Sayı: 131, Belge No: 41.

dönemde Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekili Refet Paşa'nın bu zor görevini tekrar hatırlatıyordu.³⁷⁹

Sakarya Meydan Muharebesi sırasında ağır yaralıları sedye ile hafif yaralıları arabalarla, yaralıları daha hafif olanları da yaya olarak nakledildi. Yaralıların nakliyesi sırasında sıhhi nakliye araçları ile beraber cephane ve erzak vasıtaları da kullanıldı.³⁸⁰ Yaralı ve hastalar için en önemli sıhhi merkez Ankara idi.³⁸¹ Yaralanmış ve hastalanmış askerler Ankara'ya sevk edilirdi. Buradaki hastanelerin dolması üzerine de Keskin, Yahşiyân ve Çankırı'daki hastanelere gönderilirdi. Cepheden gelen yaralı askerlere hemen tedavi uygulanmaktaydı ve durumuna göre en makul yere sevk edilmekteydi. Çünkü cepheden sürekli bir yaralı asker akışı vardı ve yeni gelecekler için yer açmak gerekiyordu. Sevki sakıncalı bulunan askerlerin ise tedavisi Ankara'da devam ediyordu. Ankara ile Yahşiyân arasında dekovil hattının bulunması ise hasta sevkini kolaylaştırıyordu.³⁸²

Tedavileri tamamlanan askerlerin memleketlerine gönderilmesinde de ciddi problemler yaşanmaktaydı. Cephe muharebe edip memleketlerine hava değişimi için gönderilen askerler ile maluller elbisesiz halde idi.³⁸³ Bu durumun önüne geçebilmek için sevkîyat güzergâhlarında Sertabiplikler kontrolünde sıhhiye istasyonları kuruldu. Buna ilaveten yaya olarak sevk alan hafif yaralı askerler için güzergâhları üzerinde Sıhhiye Muavenet Merkezleri tesis edildi. Böylelikle askerlerin sıcak yemek yemeleri sağlandı ve yaraları tedavi edildi.³⁸⁴

³⁷⁹ Müdâfaa-i Milliye Vekâleti, Mustafa Kemal Paşa'nın bu emrine kayıtsız kalmamış, 2 Eylül'de 200 sandık Osmanlı fişengi, 250 atım sahra obüs ve 1044 atım seri cebel mermisi, 180 sandık Manliher, 36 sandık İngiliz, 60 sandık Alman 200 sandık Rus fişengi, 800 kudretli cebel, 396 seri sahra ve 500 seri cebel, 600 kilo benzin, 400 kilo petrolü cepheye sevk etmiştir. Bkz. **ATBD**, Sayı: 131, Belge No: 45,45-1.

³⁸⁰ T.C. Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Shh. D, İstiklâl Harbi Sıhhi Raporu, (336, 337, 338 senesi, Mudanya Mütarekesine kadar), **a.g.e.**, s. 15.

³⁸¹ Ankara Hastanesi; İkinci İnönü Harbi'nin son günlerinde Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Sıhhiye Dairesinin teklifi üzerine 100 yatak kapasite ile Ravza-i Terakki Mektebi'nde kuruldu. Mektepteki öğrencilerin eğitimine engel olmaması için hastane istasyon civarına taşındı. Feyza Kurnaz Şahin, "*Sakarya Harbi Sırasında Askerî Sıhhi Hizmetler*", **Sakarya Zaferi Ve Haymana II**, Yay. Haz. Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan- Doç. Dr. Hakan Uzun, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2015, s. 112-113.

³⁸² Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 415.

³⁸³ Şahin, "*Sakarya Harbi Sırasında Askerî Sıhhi Hizmetler*", s. 122.

³⁸⁴ T.C. Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Shh. D, İstiklâl Harbi Sıhhi Raporu, (336, 337, 338 senesi, Mudanya Mütarekesine kadar), **a.g.e.**, s. 17-19.

Sakarya Muharebesi boyunca askerlerin en çok maruz kaldığı sağlık problemi ayak vurgunu idi. Bunu nefes darlığı ve sindirim bozukluğu takip etmekteydi. Bunun nedeni de çok sayıda askerin teçhizatı tamamlanmadan elbisesiz şekilde kıtalara gönderilmesi idi. Salgın hastalıkların yaygın olması ise Müdâfaa-i Milliye Vekâletine bağlı Sıhhiye Dairesi'ni temkinli davranmaya sevk etti. Salgın hastalıklar daha çok sevkiyat erleri arasında görülmekteydi.³⁸⁵

Salgın hastalıklar konusunda tedbirlere uymayanların cezalandırılacağı bildirildi. 1921 yılı Temmuz ve Ağustos aylarında salgın hastalıkların önüne geçilmesine rağmen sevkiyat erlerinin sürekli hareket halinde olması salgının tamamen ortadan kaldırılmasına mani oldu. Özellikle lekeli humma hastalığı Ankara'da pek yaygındı. Hatta iki tabip bu hastalıktan vefat etti. Bunun üzerine daha sert tedbirler uygulanarak Batı Cephesi için Sarayönü, Akşehir ve Bolvadin'de tecrit tesisleri kuruldu. Tren ve vagonlar temizlenerek askerlerin sağlıklı şekilde taşınması sağlandı. Böylelikle Batı Cephesi'nin salgın hastalıklardan uzak durması mümkün oldu. Sıhhiye Dairesi eldeki kıt kaynaklar ile eksikleri gidermek zorunda idi. Muharebenin sürdüğü Ağustos ayı içerisinde cephelere 7 tabip ve 5 eczacı tayin edebildi.³⁸⁶

Eylül'ün ilk haftası ise cepheden iyi haberler gelmekteydi. Ankara sokaklarında hareketlilik vardı. Muharebe sahasından getirilen esir kabileleri görülmeye başlandı. O sırada Refet Paşa da cepheden aldığı malumatla Meclise açıklamalar yaptı. Refet Paşa'nın verdiği beyanata göre on dört gündür devam eden Sakarya Meydan Muharebelerinde düşmanın bütün taarruzları püskürtüldü ve düşman tahmin edilemeyecek derecede kanlı zayıyata uğratıldı. Muharebenin bundan sonraki safhası ise Türk ordularının muzafferiyetiydi.³⁸⁷ Refet Paşa 30 Ağustos'ta da Anadolu Ajansı'na bir beyanat verdi. Bu beyanata "*Sakarya Savaşı öncesi yayınlanan Tekâlif-i Milliye Emirleriyle, büyük bir cephe gerisi seferberliğini yerine getirmekte olan Türk Milleti'nin olağanüstü fedakârlıklarına işaret ederek, Yunan*

³⁸⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt: VIII, s.137.

³⁸⁶ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1133, Gömlek No:1, Belge No: 1CG.

³⁸⁷ Besim Atalay, "*Kırk Yıl Önce Ankara*", **Yakın Tarihimiz**, Cilt: I, Sayı: III, s. 66.

Ordusu'na karşı kazanılan başarıları cephedeki subaylar kadar bütün Türk Milleti'ne de borçlu olduklarını"³⁸⁸ ifade etmekteydi.

23 Ağustos ile 13 Eylül tarihine kadar 22 gün kesintisiz süren şiddetli muharebenin sonucunda, Yunan kuvvetleri yenilerek geri çekildi.³⁸⁹ Muharebe boyunca Türk ordusunda 277 şehit, 1058 yaralı, 23 esir, 4 firar olmak üzere toplam 1.389 subay zayıyatı; 5.436 şehit, 17.422 yaralı, 805 esir, 8.602 kayıp, 5.635 firar olmak üzere toplam 37.900 de er zayıyatı vardı.³⁹⁰ Yunanlıların asker zayıyatı ise Yunan ordusu Genelkurmayı'na göre şöyle idi: 234 subay ve 3.392 er vefat, 750 subay ve 18.594 er yaralı, 3 subay ve 640 er ise kayıptı.³⁹¹

Yunan ordusunun tamamen bozguna uğradığı ve geri çekilmeye başladığı haberleri 8 Eylül'den itibaren gazetelerde yer aldı.³⁹² Müdafaa-i Milliye Vekâleti Vekili Refet Paşa cepheye giderek bölgeyi ziyaret edip döndükten sonra, basına verdiği beyânâta şunları söylemekteydi: "*Cephede yüksek kumanda heyetiyle görüştüğten sonra, düşmanın bu taarruzlardan başka, taarruz kudret ve kabiliyetinin tamamen kırıldığına kani oldum*"³⁹³

13 Eylül 1921 tarihinde ise Türkiye Büyük Millet Meclisinde kürsüye çıkan Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekili Refet Paşa "*...Bu kesin zaferi milletin âlicenaplığına borçluyuz... Bu ferdin zaferi değil, milletin zaferidir. Asıl, kağrı arabası ile koşan, yavrusunu kucağında taşıyan köylü kadınının zaferidir. Şükranı bir defa daha resmi olarak ve açık olarak tekrar ediyorum.*"³⁹⁴ sözleriyle de Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanılmasında canla başla mücadele eden Türk millete teşekkürlerini sundu.³⁹⁵

³⁸⁸ **İleri**, 2 Eylül 1921.

³⁸⁹ Erikân, **a.g.e.**, s. 261-264.

³⁹⁰ Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos- 13 Eylül 1921) ve Sonraki Harekât (14 Eylül- 10 Ekim 1921), **a.g.e.**, s.405.

³⁹¹ Hellenic Army General Staff, Army History Directorate, **a.g.e.**, s. 315.; Aynı eserde 1 Ağustos'tan 17 Eylül'e kadar Türk kayıpları ise şöyle idi: 145 subay ve 2.704 subay şehit, 571 subay ve 9582 er yaralı, 27 subay ve 5.043 er ise firari idi. **a.g.e.**, s. 315.

³⁹² **Akşam**, 8 Eylül 1921; **Anadolu'da Yenigün**, 8 Eylül 1921; **İleri**, 9 Eylül 1921; **Vakit**, 9 Eylül 1921.

³⁹³ **İleri**, 8 Eylül 1921.

³⁹⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, Cilt: XII, s. 194.

³⁹⁵ İhsan Güneş, "*Sakarya Savaşı Sırasında Türkiye Büyük Millet Meclisi*", **Sakarya Zaferi ve Haymana II**, Yay. Haz. Temuçin Faik Ertan, Hakan Uzun, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2015, s. 80.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa kendisine gazilik unvanı ve mareşallik rütbesinin verildiği 19 Eylül 1921 tarihinde Mecliste yaptığı konuşmada Sakarya Meydan Muharebesi'nde emeği geçen askerleri takdir etti ve “Efendiler, böyle evlâtlara ve böyle evlâtlardan mürekkep ordulara malik olan bir millet elbette, hakkını ve istiklâlini bütün manasıyla muhafaza etmeye muvaffak olacaktır. Böyle bir milleti istiklâlinden mahrum etmeye kalkışmak hayal ile iştigaldir. Efendiler, Müdâfaa-i Milliye Vekili Refet Paşa Hazretleri muharebenin başlangıcında ve muharebenin bütün cereyanı esnasında ordunun arzı ihtiyaç ettiği ve etmediği her şeyi muvaffakiyetle ve zamanında yetiştirmiştir. Ve muzafferiyetin istihali için birinci âmillerdendir. Binaenaleyh kendisine takdim-i teşekkürat ederim.”³⁹⁶ sözleriyle Refet Paşa'yı onurlandırdı.

Erkan-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti Vekili Fevzi Paşa da muharebede alınan galibiyeti insan, mühimmat ve cephanenin temini hususunda gayretleri sebebiyle Refet Paşa'ya atfetti.³⁹⁷

3.3. Türkiye Büyük Millet Meclisinde Müdâfaa-i Millîye Vekâletine Yönelik Gensorular

Türkiye Büyük Millet Meclisinin 27 Ekim 1921 tarihli kapalı oturumunda İkinci Grup'a mensup Lâzistan Mebusu Osman Bey ve arkadaşları “*ordunun ilbas ve iaşesine*” dair gensoru önergesi verdi.³⁹⁸ Lazistan Mebusu Osman Bey,

³⁹⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 1, Cilt: XII, s. 260.; Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Sakarya Meydan Muharebesine ait beyanatlarına şahit olan eski Adana Milletvekili Damar Arıkoğlu'nun Yakın Tarihimiz adlı dergiye anlattıklarına göre Mustafa Kemal Paşa Sakarya Meydan Muharebesi'nde Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekili Refet Paşa'nın gösterdiği yararlılıklara şunları da ilave etmektedir. “*Harp eden Ordumuzun elinde iki cins tüfek vardı. Fena tarafı, mermilerin de ayrı ayrı olması idi. Müdâfaa-i Milliye Vekili Refet Bey'den Tanrı razı olsun, harp edenlerin tüfek mermilerini hatasız şekilde yerli yerine sevk etmekte gösterdiği mahareti saygı ile yad etmek insanlık borcudur. Keza yiyecekleri de muntazam yetiştirmiştir.*” **Yakın Tarihimiz**, Cilt: III, Sayı: XXX, s. 106.

³⁹⁷ Hali Edip Adivar da Refet Paşa'nın Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki rolünü ve Fevzi Paşa'nın Refet Paşa'yı takdir ettiğini belirtmiştir. “*Sakarya savaşında Refet Paşa'nın Milli Müdâfaanın başı sıfatıyla ne kadar mühim bir hizmette bulunmuş olduğunu anladım. Sakarya ordusuna cephane, mühimmat ve insan göndermek için, memleketin her tarafını arar tarardı. Gerçi, Sakarya savaşının başında yirmi beş bin tüfek ve insan var idiye de bunlardan on altı bin kişiyi kaybetmiştik. Hâlbuki savaşın sonunda kuvvetimiz kırk bine çıkmıştı. Erkân-ı Harbiye'nin başında olan Fevzi Paşa da ordunun zaferini, insan ve mühimmat bakımından Refet Paşa'ya borçlu olduğumuzu söylerdi.*” Adivar, **a.g.e.**, Cilt: III, s. 20.

³⁹⁸ Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Grubu'nun I. Grup adı altında örgütlenmesinden sonra, belirli konularda eleştiride bulunan mebuslardan oluşan II. Grup, özellikle Meclisin ortak amacına ters düşmemek için ayrı bir örgütlenme çabasında bulunmamışlardır. Hükümet kurmaya yönelik

müteahhitlerle yapılamayan anlaşmalardan ve bu tür işlerle meşgul olan amirlerin ihmalinden dolayı ordunun giydirilememiş olduğunu iddia etti. Askerlerin yiyecek konusunda sıkıntı çektiğini bunun zaruretten mi yoksa teşkilat eksikliğinden mi meydana geldiğini veyahut görev ihmalinden mi kaynaklandığını sordu. Refet Paşa'dan izahat istedi.³⁹⁹

Osman Bey'in verdiği bu gensoru önergesi Refet Paşa'nın istifasına neden olacak Harp Encümeni Fevkâladesi'ne giden sürecin başlangıcı oldu. Gensoru önergesi Müdâfaa-i Milliye Vekâletine yönelik olsa da aslında hedefin Başkomutan Mustafa Kemal Paşa olduğu anlaşılmaktaydı. Çünkü 5 Ağustos 1921 tarihinde kabul edilen Başkomutanlık Kanunu'nun ikinci maddesi "*ordunun maddive mânevi kuvvetini âzami surette tezyit ve sevk ve idare*" görevini Mustafa Kemal Paşa'ya vermişti. Gensoru önergesi ise ordunun ilbas ve iaşesinin temin edilemediğine, bu durumdan mesul olan amirlerin bu işleri ihmal ettiğine dairdi. Dahası gensoru önergesi tartışmalarında meselenin doğrudan Başkomutanlığa ait bir mesele olduğu altı çizilerek müzakerelerde Başkomutanlık makamının da açıklama yapması istendi.⁴⁰⁰

Muhalif mebuslar Müdâfaa-i Milliye Vekâleti üzerinden Mustafa Kemal Paşa'yı eleştiriyorlardı. Ordunun ilbas ve iaşesi meselesiyle, bizzat Başkomutan tarafından yayınlanan Tekâlif-i Milliye emirleri de sorgulandı. Gensoru önergesinin verilme tarihi de dikkate değerd. Başkomutanlığın süresini üç ay daha uzatacak 31 Ekim 1921 tarihinde Meclise sunulan "*Başkomutanlık müddetinin 6 Teşrin-i saniden itibaren üç mah daha temdidine dair*" kanun lâyihasından dört gün önce verildi.⁴⁰¹

teşebbüsleri de olmadığı için ayrı bir partiye dönüşmemişlerdir. Bu muhalefet Birinci Meclisteki birtakım uygulamalara karşı koymuş fakat dış sorunların belirgin hale gelmesiyle tasfiye edilmiştir. Güneş, **a.g.e.**, s. 205-215.

³⁹⁹ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre: I, Cilt: II, s. 374.

⁴⁰⁰ İkinci Grup'a mensup muhalif mebuslar Başkumandanlık Kanunu'nun yürürlükte olduğu süre boyunca Başkumandan'ın Meclis yetkilerini kullanma hakkını sürekli eleştirmişlerdir. Muhalif mebusların Büyük Taarruz öncesinde İkinci Grup adıyla örgütlü bir yapıya dönüşmelerinde bu kanunun büyük rolü vardı. Demirel, **a.g.e.**, s. 260-261.

⁴⁰¹ 29 Ekim 1921 tarihinde de Lazistan Mebusu Ziya Hurşit Bey, Merkez Ordusu Kumandan Nurettin Paşa hakkında gensoru önergesi vermiştir. Verilen gensoru önergesine göre Nurettin Paşa Samsun'daki bütün Rumları tehciye tabi tutmaktadır ve bu Rumlara da kötü muamele yapmaktadır. İddiaya göre Nurettin Paşa'nın bu tutumu üzerine Rumlar dağa çıkmış ve Müslüman köylerini yakıp yıkmışlardır. Nurettin Paşa'nın azli istenmektedir. Ziya Hurşid Bey'in, Merkez Ordusu Kumandanı Nureddin Paşa hakkındaki gensoru önergesi, Osman Bey'in asayiş ve emniyet-i dâhili hakkındaki gensoru önergesi ile birleştirilmiş ve iki önergenin birlikte müzakeresine karar verilmiştir. **TBMM**

Mecliste İkinci Grup'a dâhil olan mebuslar tarafından verilen gensoru önergesiyle görüldüğü üzere muhalefet iç politikada tartışmaları belirliyordu. Bu özelliği ile de gelenekselleşmiş muhalefet sınırlarını aşarak farklı bir rol üstlendi.⁴⁰²

Gensoru önergesi Mecliste şiddetli tartışmalara neden oldu. Bu tartışmalar sırasında “...Arkadaşlar Müdâfaa-i Milliye Vekili olduğum günden beri elime kaç para geçti?... Ben Müdâfaa-i Milliye Vekili olmazdan evvel İzmir mebusuyum. Bana ne verdiniz ki ne istiyorsunuz?”⁴⁰³ sözleriyle Refet Paşa'nın kendini savunması içinde bulunulan ekonomik sıkıntıyı göstermesi bakımından önemliydi. Tartışmalar sonrasında Lâzistan Mebusu Osman Bey ve arkadaşları tarafından verilen “*ordunun ilbas ve iaşesine*” dair verdikleri gensoru önergesi neticelendirilemedi ve Adliye Encümeni'ne havale edilerek gündemden düştü.⁴⁰⁴

Meclisin 8 Aralık 1921 tarihli gizli oturumunda ise “*Ordu levazımatı, vaziyeti harbiye ve askeriye*” hakkında Müdâfaa-i Milliye'ye yönelik üç önerge ile gensoru açılması istendi.⁴⁰⁵ Verilen gensoru önergeleri tek başlık altında oylamaya sunuldu ve kabul edildi.⁴⁰⁶

Refet Paşa'ya da Müdâfaa-i Milliye Vekâleti hakkında açılan gensoru hakkında bilgi verildi ve 12 Aralık 1921 tarihinde kapalı oturumda da gensoru görüşmelerinin başlaması düşünüldü.⁴⁰⁷ Fakat Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti Vekili Fevzi Paşa söz alarak ordunun levazımatına dair gerekli bilgiyi Refet Paşa'nın vereceğini belirttiikten sonra Sakarya Muharebesi'nden sonraki askeri durum hakkında açıklamalar yaptı.⁴⁰⁸

Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, Cilt: II, s. 403.; Bu iki önergenin birleştirilmesi Harp Encümeni'ne doğru giden süreçte komutanlar meselesinin de Harp Encümeni tartışmalarının bir konusu haline gelmesine vesile olmuştur. Nitekim ordu komutanları hakkında verilen gensoru önergeleri, Harp Encümeni tartışmalarında cephe gerisinin yönetiminin Meclise bırakılması gerekçelerinden biri olacaktır.

⁴⁰² Kurtuluş Kayalı, “*I. TBMM'de Muhalefet*”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: V, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 1161.

⁴⁰³ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre: I, Cilt: II, s. 398.

⁴⁰⁴ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre: I, Cilt: II, s. 413.

⁴⁰⁵ Önergeler, Erzurum Mebusu Salih Efendi, Kars Mebusu Ali Rıza Bey, 18 Mebusa aittir.

⁴⁰⁶ Çoker, **a.g.e.**, Cilt: I, s.555.

⁴⁰⁷ **T BMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre: I, Cilt: II, s.454.

⁴⁰⁸ Fevzi Paşa uzun bir konuşma yaparak Yunanlıların, Türk ordusunda hangi yöntemlerle fitne çıkarmaya çalıştıklarını anlatmıştır. Fransızlarla yapılan itilafın İngilizler tarafından Ruslara kara bir propaganda şeklinde aktarıldığını, bu suretle Rusların kapitalist Fransa ile itilaf yapıldığı gerekçesiyle TBMM Hükümeti'ne yardımı kestiğini, Batum'a ve Tiflis'e girerek örfi idare kurduklarını belirtmiştir.

Bu gensoru görüşmesinde Refet Paşa Meclise, Vekâlet hakkında izahat verirken Başkomutan Mustafa Kemal Paşa söz alarak Başkomutanlığın bütün işleri pek yakından takip ettiğini ve Başkomutanlık Kanunu'nun dikkate alındığında da tek sorumluluğun Başkomutan olarak kendisine ait olduğunu, bu suretle Müdâfaa-i Milliye Vekâletine gensoruya lüzum olmadığını açıkladı. Mustafa Kemal Paşa, Başkomutanlığın Vekillerin istizaha çekilmesine müsamaha gösterdiğini, hâlbuki Müdâfaa-i Milliye Vekili görevini yapmıyorsa veya yapamıyorsa Başkomutan'ın o Vekillğe işi daha iyi yapabilen birisini getirebileceğini ya da Heyet-i Aliye önünde o Vekille alakalı şikâyetini gündeme getirerek, bu şikâyet üzerine de Başkomutan'ın istizaha çekebileceğini de ekledi. “*Bu maruzatımla görülüyor ki, Müdâfaa-i Millîye Vekili yapılması lâzım gelen şeyleri yapmıştır*” cümlesiyle de konuşmasını özetledi.⁴⁰⁹

Muhallifler tarafından verilen bu gensoru önergesi de *itimat ya da âdem-i itimatla* sonuçlandırılmadı. İkinci Grup'a dâhil mebusların verdikleri gensoru önergelerinin sonuçsuz kalması, hükümete yönelik eleştirilerinin şiddetini arttırdı.⁴¹⁰

Fakat 8 Aralık tarihli gensoru önergesi yeni bir tartışma meydana getirdi. 12 Aralık 1921 tarihinde Edirne Mebusu Şeref Bey Vekâlete yönelik en büyük eleştirilerin geri hizmetlere ait olduğunun altını çizdi ve Başkomutan'ın emri altındaki Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin uhdesindeki, ordunun geri hizmetlerini bir düzene koymak için *Harp Komitesi* kurulmasını önerdi.⁴¹¹ Bu öneri Mecliste Lazistan Mebusu Osman Bey, Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey ve Erzurum Mebusu Salih Bey tarafından da desteklendi. 13 Aralık 1921 tarihli kapalı oturumda da dört maddelik *Harp Komisyonu* kurulmasına dair önerge Meclise sunuldu.⁴¹² 14

Fevzi Paşa'nın açıklamaları sırasında ayrıca mebuslar tarafından harp işlerini takip etmek üzere *harp komitesi* teşkil edilmesine dair öneri gündeme getirilmiştir. **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre: I, Cilt: II, s. 454-466.

⁴⁰⁹ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre: I, Cilt: II, s.542.

⁴¹⁰ Güneş, **a.g.e.**, s. 209.

⁴¹¹ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre: I, Cilt: II, s.459.

⁴¹² Sunulan kanunun birinci maddesi askeri sevkıyat, nakliyat, işe, levazımatları denetlemek ve suiistimali bulunanları İstiklâl Mahkemesine tevdi etmek üzere Büyük Millet Meclisi tarafından seçilen on iki üyeden oluşan Harp Komisyonu oluşturulmasını içermektedir. İkinci maddesi üyelerinin aldıkları tedbir ve kararları Meclise bildirmesi gerektiğine dairdir. Üçüncü madde Harp Komisyonu'nun bir görevinin de firari askerlerin celp ve sevkini temin etmek, halkı irşat ve tenvir etmek görevinden bahsetmektedir. Son madde ise taşra hizmetlerinden mesul tutulan üyelerin 15 günde bir Meclise bilgi vermesi gerektiğini belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre: I, Cilt: II, s. 482.

Aralık 1921 tarihli gizli oturumda ise İkinci Grup'a mensup birçok mebus bu fikri destekledi.⁴¹³

Aslında önerge ile amaçlanan hedef Başkomutan'a verilen yetkiler ile mi devam edileceği veyahut Meclisin daha fazla yönetime mi sahip olacağıydı. Erzurum Mebusu Durak Bey mesuliyetin şeklen, mantiken ve aklen Büyük Millet Meclisinde olduğunu belirtti, “...*Hükümeti birtakım ellere verdik. Çomak başkasının elindedir...*”⁴¹⁴ sözleriyle Meclisteki mebusların işlevsiz kaldıklarını ilave etti. Mersin Mebusu Selahattin Bey ise Meclisin encümenler ile beraber çalışması gerektiğini belirtti ve “*Meclis doğrudan doğruya İcrâî selâhiyeti ifa eder ve arkadaşlarımızın düşündüğü gibi, Meclis Heyet-i İcrâiyenin muakkibi ve murakibi olarak çalışır.*” ifadesiyle mebusların yönetimde söz sahibi olmasını önerdi.⁴¹⁵ Bu görüşlerden sonra mebusların hazırladıkları *Harp Komisyonu* ile ilgili önergeler Mecliste okundu. Bu önergelerden bir tanesinde ise bu komisyonun ismi *Harp Encümeni Fevkâladesi* olarak zikredildi ve bundan sonraki ilgili önergelerde bu şekilde yer aldı.⁴¹⁶

Verilen önergeler Heyet-i Umûmiye'ye arz edilmek üzere değerlendirilmeye alındı ve 19 Aralık 1921 tarihli gizli oturumda Dâhiliye, Hariciye ve Müdâfaa-i Milliye ve diğer Vekâletlerin encümenleri tarafından müşterek olarak hazırlanan *Harp Encümeni Fevkâladesi* kurulmasına dair kanun projesi Meclise sunuldu. 27 Aralık 1921 tarihli kapalı oturumda da müzakeresi başlandı.⁴¹⁷

Kanun lâyihası, ana hatları ile ordunun takviyesi ve memleketin savunulması için gerekli olan bütün hazırlık, imâlât, nakil işleri gibi Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin uhdesindeki, ordunun geri hizmetlerinin yönetimi, takibi ve denetlenmesi için *Harp Encümeni Fevkaladesi* kurulmasına dairdi. Harp Encümeni için Müdâfaa-i Milliye Encümenince altı, Hariciye ve Muvazene ve Nafia ve Sıhhiye

⁴¹³ İkinci Grup'un önde gelen kişileri şunlardır: Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, Mersin Mebusu Salahattin Bey, Lazistan Mebusu Ziya Hurşit, Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey ve Canik Mebusu Emin Bey'dir. Gülay Sarıçoban, “*The Second Group in the First Turkish Grand National Assembly*”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: XVII, Sayı: IV, Yıl: 2019, s. 1582.

⁴¹⁴ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre: I, Cilt: II, s. 488.

⁴¹⁵ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre: I, Cilt: II, s. 489.

⁴¹⁶ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre: I, Cilt: II, s. 509.

⁴¹⁷ Halit Kaya, **Refet Bele'nin Askerî ve Siyasi Hayatı**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008, s. 93.

ve İktisat Encümenlerince ikişer ve Dâhiliye Encümenlerince de dörder aday gösterilecek ve Büyük Millet Meclisi de bu adaylar arasından üç ayda bir yenilenmesi koşuluyla on aza seçecekti. Meclisin reisi aynı zamanda encümenin de reisiydi. Başkomutanlığın “5 Teşrinisani 337 tarihli kanun mucibince birinci maddede beyan olunan esasata müteallik salâhiyeti” bu encümen-i fevkâlade tarafından da kullanılacaktı. Harp Encümeni ile İcrâ Vekilleri arasında as-üst ilişkisi yoktu. Encümen ile Vekiller arasında anlaşmazlık çıkarsa, Meclis hakem olacaktı.⁴¹⁸

İzmit Mebusu Sırrı Bey kanun lâyihasının gereksiz yere çok uzun olduğunu öne sürdü. “Başkomutan Paşa Hazretlerine mufavvez olan kudret haricinde ne gibi bir ihtiyacımız kalıyor ki onun da temini için tekrar bir kanun vazına lüzum görüyoruz” sözleriyle kanuna şiddetle karşı çıktı.⁴¹⁹

Buna karşın encümen lehine Adana Mebusu Zekâi Bey kanununun Teşkilat-ı Esasiye'ye ve mevcut kanunlara uygun olduğunu, Meclis-i Alînin yetkilerine katkıda bulunduğunu, encümenin Heyet-i İcrâiyenin vazifesine karışmayacağını, sadece denetleyeceğini öne sürdü. Ayrıca Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın merkezden görev icabı yokluğunda bu heyetin meydana getirilmesinin elzem olduğunu, Başkomutanlığa ait cephe gerisini ilgilendiren yetkilerin encümene tevdi edildiğini, özetle kanunun uygunluğunu ifade etti.⁴²⁰ Fakat 5 Ağustos 1921 tarihinde Başkomutanlık Kanunu'nun kabul edildiğinde böyle bir ayırım yapılmamıştı. Geri hizmetleri de Başkomutanlığın uhdesindeydi.⁴²¹

Bu kanun önerisi ile Başkomutanın yetkilerinin sınırlandırılmak istendiği mevcut yapı tahlil edildiğinde de ortaya çıkmaktaydı. Çünkü 13 Eylül 1921 tarihinde “Başkomutanlık muamelâtının daha basit bir şekilde” işlemesi amacıyla Başkomutanlık Kalemî lağvedilmişti.⁴²² Başkomutanlık Müdâfaa-i Milliye Vekâleti ve Erkan-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti ile doğrudan temas ile çalışmalarını

⁴¹⁸ Çoker, a.g.e., Cilt: I, s. 557.

⁴¹⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, Cilt: II, s. 562.

⁴²⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, Cilt: II, s. 556.

⁴²¹ Kanunlar Dergisi, Cilt: I, s. 169. Kanun No: 144.

⁴²² Başkomutanlık Kalemî'nin ilga edildiğine dair. “...Başkomutanlık muamelâtının daha basit bir şekilde cereyanı için Başkomutanlık kalemî ilga edilmiştir Başkomutan Müdâfaa-i Milliye Vekâleti ve Erkân Harbiye-i Umûmiye Riyaseti ile bizzat temasta bulunarak çalışacaktır.” ATBD, Sayı: 75, Belge No: 1623.

sürdürmeye başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa, mevcut sistemle, icra ve uygulama alanlarında ilgili Vekâletlerle müşterek çalışıyordu.

Kanun maddelerini müzakeresi sırasında ise Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekili Refet Paşa söz aldı. Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin yürümediğini açıkladıktan sonra eskiden Harbiye Nezâretinin olduğunu işaret etti ve mevcut vaziyette Harbiye Nezâretinin görevlerini üstlenen Müdâfaa-i Milliye Vekâleti, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti ve cephe komutanı olarak İsmet Paşa'nın varlığından bahsetti. Bunun üzerine bir de Başkomutanlığın ihdas edildiğini belirtti. Çok başlılığın ortadan kalkarak teşkilatın telafî edildiğini zannettiğini fakat bugünkü halde ortaya çıkan manzaranın tamamen umduğundan farklı olduğunu açıkladı. *“Bendeniz Başkomutanlığı nasıl isterdim. Cephenin genişinde çadırını kurmuş, gece gündüz ordunun ahvalimi düşünüyor”* sözleriyle de Başkomutanlığın Meclisten uzak sadece harp işlerine yönelmesi gerektiğini, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına, mevkiisine, makamına sözü olmadığını amacının teşkilatın eksikliğini göstermek olduğunu belirtti.⁴²³

Refet Paşa devamında *“Vaktiyle Müdâfaa-i Milliye Vekâletini kabul eden ben Başkomutanlık kanunu kabul edildiği gün, Müdâfaa-i Milliye Vekâletini kabul etmiştim. Zannediyorum ki belki daha kısa ve daha kati yoldan bu işte yürüyebileceğiz. Fakat olmadı, yapamadım. ... Ben artık sizin huzurunuzla çıkacak değilim. Maatteessüf İnebolu'ya gittiğim günler hariç olmak üzere; rica ederim çağırmayın, istizah etmeyin ve gelmeyeceğim dedim. Bıraktınız, mazur gördünüz. O zamandan beri her gün sabahtan akşama kadar ya istizah veya sualdir”* demeciyle de artık Vekilliğinin sarsıldığını ve istifayı bile düşündüğünü, fakat Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekilinin bir gizli celsede düşmesinin memleket için hayırlı bir iş olmayacağını öne sürdü.⁴²⁴

Refet Paşa'ya göre ayrıca kurulacak Harp Encümeni ile Vekâlet arasında ihtilaf çıktığı zaman işler daha da kötüleşecekti. Encümen mesul olmadığı için işini aşkla yürütemeyecekti. Bu suretle verimli sonuçlar alınamayacak ve vaziyet

423 Kaya, a.g.t., s. 93-94.

424 TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, Cilt: II, s. 581.

sanılanın aksine karmaşık hale gelecekti. Harbin muntazam idaresi için Erkân-ı Harbiye ve Müdâfaa-i Milliye birleştirilmeliydi.⁴²⁵

9 Ocak 1922 tarihli Meclisin gizli oturumunda Harp Encümeni Fevkaladesi teşkili hakkındaki kanun lâyihasının müzakeresine devam edildi. Çeşitli mebuslar kanununun maddeleri hakkında öne sürülen görüşlerden sonra meselenin asıl ögesini temsil eden Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekili Refet Paşa tekrar söz alarak konu hakkındaki düşüncelerine devam etti. Refet Paşa, “*askerliğin esası kumandayı tek elde toplama*” düşüncesi üzerinden Erkân-ı Harbiye'nin Müdâfaa-i Milliye'ye bağlanmasını istedi. “*Tekmil bu kuvvetleri harbin icabına, harbin arzusuna, yalnız mantıkî olmak üzere verilmek lâzım ve bunları da yine bir elde toplamak lâzımdır. Tabii bu el kimdir? Başkomutanımız Mustafa Kemal Paşa...*” sözleriyle de birleştirilen iki Vekâletin Başkumandanlığın altında bir elde toplanmasını önerdi. Alman Erkan-ı Harbiye-i Umûmiyesi'nin hükümet merkezi Berlin'den uzaklaşarak kırsala çekildiğini, bu suretle her şeyden uzak görevini sürdürdüğünü, Erkân-ı Harbiye Reisi'nin iki günde bir Meclise çağırılmasının doğru olmadığını da ekledi.

426

Bu sözler sonrasında Başkomutan Mustafa Kemal Paşa söz aldı. Başkomutanlığın kurulmasından sonra Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin, Erkan-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti ile zaten birleştiğini ve Erkân-ı Harbiye'nin Başkomutanlığın emrinde çalıştığını belirtti. “*Teşkilâtımız güzeldir, taksimatımız muntazamdır. Herkes vazifesini ifa etmektedir.*” sözleriyle Refet Paşa'ya cevap verdi. Mecliste daha öncede Fevzi Paşa'nın hem Müdâfaa-i Milliye hem de Erkan-ı Harbiye Vekâleti Vekilliği yaptığını, o zamanda her ikisinin müstakil şekilde çalışması gerektiğine dair eleştirilere maruz kaldığını hatırlattı. Harp Encümeni kurulması tasarısına da karşı çıkarak encümenin daha faydalı işler yapabileceğine kani olmadığını da ifade etti.⁴²⁷

Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'in “*Ortada vazifenin yapılmadığına dair bazı dedikodular vardır. Bir an evvel karar verelim, bunu kapatalım.*” şeklinde önerisine Mustafa Kemal Paşa, Refet Paşa'yı iğneler şekilde Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekilliği görevini kast ederek “*Yalnız üç haftadan beri değil, on üç*

⁴²⁵ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, Cilt: II, s. 582.

⁴²⁶ Çoker, a.g.e., Cilt: I, s.562.

⁴²⁷ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, Cilt: II, s. 607.

haftadan beri vezaif iyi yapılmamaktadır.” sözleriyle Refet Paşa’ya kızgınlığını daha kesif hale getirdi.⁴²⁸ Devamında Mustafa Kemal Paşa, Erkân-ı Harbiye Reisinin sadece askeri vaziyeti tetkik etmesinin arzu edilen durum olduğunu, fakat Fevzi Paşa’nın Heyet-i Vekîle Riyasetini de üzerine almasının zaruri durumlardan kaynaklandığını belirtti. Ayrıca üzerine aldığı Başkomutanlık makamı ve Meclis Reisliği görevinden milletin menfaatine uygun değilse feragat edeceğini de ekledi.⁴²⁹ Fakat Mustafa Kemal Paşa’nın Meclis Reisliği ve Başkomutanlık’tan istifası Meclis tarafından ret edildi.

Lâyihanın Mecliste yarattığı tartışmalar 10 Ocak 1922 tarihinde Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekili Refet Paşa’nın istifasına neden oldu. Refet Paşa sağlık sorunlarını öne sürerek Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekilliğinden istifa etti.⁴³⁰ İstifası da 12 Ocak tarihinde Mecliste okundu.⁴³¹

Ali İhsan Sabis ise bu istifanın arkasında İsmet Paşa’nın olduğu öne sürdü. Sabis’e göre İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa’ya Refet Paşa aleyhinde malumat verdi.⁴³²

İstifanın ardından Mersin Mebusu Selahattin Bey ve muhaliflerin çoğunlukta olduğu 44 arkadaşı Refet Paşa’nın o güne kadarki hizmetlerine binaen kendisine TBMM tarafından takdirname verilmesini önerdi ve bu önerge kabul edildi. Mustafa Kemal Paşa ise takdirmenin yalnız muharebede ateş hattında bulunanlara muharebenin yeri ve tarihi zikredilmek şartıyla Başkomutanlık önerisiyle verilebileceğini öne sürerek teşekkürname verilmesini önerdi. Fakat Meclis takdirname olarak onayladı.⁴³³

Mustafa Kemal Paşa daha sonra ise bu olayları kendisinin hem Başkomutan hem de Meclis Reisi olması öne sürülerek Ankara’dan uzaklaştırılmak istenilmesine bağladı. Mecliste sistemli bir muhalefetin oluştuğunu ve Rauf Bey ile Refet Paşa’nın 13 Ocak 1921’de eş zamanlı olarak istifa ettiklerini belirtti.⁴³⁴

⁴²⁸ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, Cilt: II, s. 609.

⁴²⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, Cilt: II, s. 610.

⁴³⁰ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1770, Gömlek No:22, Belge No: 1.

⁴³¹ Demirel, a.g.e., s. 323

⁴³² Sabis, a.g.e., Cilt: V, s. 412-413.

⁴³³ Demirel, a.g.e., s. 323.

⁴³⁴ Mustafa Kemal, a.g.e., s. 845-847.

Harp Encümeni Fevkalâdesi ise 16 Ocak'ta Başkomutanlık Tezkeresi ile Mecliste oylamaya sunulmadan kuruldu. Karar, 19 Ocak'ta Büyük Millet Meclisine bildirildi.⁴³⁵ Tezkerede, Başkomutan riyasetinde Meclis Reis-i Sanisi, Maliye ve Müdâfaa-i Milliye Vekilleri, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi, Müdâfaa-i Milliye ve Muvazene-i Maliye Encümeni Reislerinden oluşan bir Harp Encümeni kurulduğu ve ilk içtimasının 22 Ocak 1922 tarihinde yapılacağı bildirildi.⁴³⁶ Harp Encümeni Fevkalâdesi'nin, Başkomutanlığın altında kurulmasıyla beraber lâyihada önerilen yapının tam tersi bir teşkilât kuruldu ve Başkomutan'ın statüsü pekişti. Bu haliyle, Harp Encümeni Fevkalâdesi, Milli Güvenlik Kuruluna benzeyen bir yapıya kavuştu.

Refet Paşa'nın Erkân-ı Harbiye'nin Meclis dışında tutularak siyaset dışında kalması önerisi ise 1924 yılında Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâletinin kaldırılması ve yerine siyaseten bağımsız Genelkurmay Başkanlığının kurulmasıyla mümkün oldu.

3. 4. Refet (Bele) Paşa Dönemi 1921 Yılı Müdâfaa-i Millîye Vekâleti Ek Bütçesi

Fevzi Paşa'nın Vekilliği döneminde 2 Nisan 1921 tarihinde Müdâfaa-i Milliye'nin 1921 yılı bütçesi kabul edilmişti. Kabul edilen bütçeye göre Müdâfaa-i Milliye Vekâleti için ayrılan tahsisat 44.160.058 lira idi. Bu bütçe ile İkinci İnönü Muharebesi kazanıldı⁴³⁷ ve Kütahya-Eskişehir Muharebeleri ile çok önemli üç il olan Afyon, Kütahya, Eskişehir kaybedildi.⁴³⁸ Ordu Sakarya nehrinin doğusuna çekildi. Düşmanın kısa süre içinde kesin bir muharebeye girişeceği bilinmekteydi. Sakarya'da verilecek bu kesin sonuçlu muharebede, Türk ordusu her bakımdan takviyeye muhtaçtı. Kaynaklar kıttı ve zamanda dardı. İvedilikle kararların alınması ve hemen uygulamaya geçilmesi lazımdı.

Mustafa Kemal Paşa Başkomutan olduğunda kaynak bulması lazımdı. Yeni vergilere gidilmesi ve mevcut gelirlerin arttırılması seçenekler arasındaydı. Anadolu ekonomisine de tarım hâkimdi. Yeni verginin tarımla ilgili olması lazımdı. Fakat hasat mevsiminin ortasıydı. Kısa zamanda tarıma dayalı vergilerden gelir artışı

⁴³⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cilt: XVI, s. 80.

⁴³⁶ ATBD, Sayı: 130, Yıl: 62, s.1.

⁴³⁷ Mustafa Kemal, a.g.e., s. 775.

⁴³⁸ Tansel, a.g.e., Cilt: IV, s.102.

mümkün değildi. Bununla beraber hayvanlardan alınacak verginin gelir arttırıcı yönde yeniden düzenlenerek tahsil edilmesi de zordu. İhracatta önemli yer kaplayan ipek, pamuk, incir gibi ürünlerde Eylül ayından sonra, hasattan sonra ihraç edilmekteydi. O zamana kadar düşmanın taarruza geçeceği bilinmekteydi. Dış borçlanma da seçenekler arasındaydı. Fakat bu paraya sahip ülkelerde belliydi ve düşman tarafındaydı. İç borçlanma yapılacak ortam da yoktu. Anadolu'da bu kaynağı yaratacak kişiler veya kurumlar da mevcut değildi.⁴³⁹ Bu şartlar üzerine Başkomutan Mustafa Kemal Paşa 7 Ağustos 1921 tarihinde Türk Milleti'nin vatan sevgisine dayanarak Tekâlif-i Milliye Emirlerini yayınladı.⁴⁴⁰ Bu emirler çoraptan, yük hayvanına kadar halkın elindeki bütün olanakları kısa sürede tek bir hedefe yöneltmenin örneğiydi.

Sakarya Meydan Muharebesi ile Müdâfaa-i Milliye'nin bütçesi zaten erimişti. Genişleyen teşkilat ve yapılan muharebeler neticesinde kabul edilen umumi bütçe ile verilen tahsisat yetmiyordu. Bu durum üzerine Meclisin 28 Ocak 1921 tarihli oturumunda Mersin Mebusu Selahattin Bey tarafından Müdâfaa-i Milliye bütçesine "*2.000.000 lira avans itasına*" dair kanun teklifi Meclise sunuldu. Mebuslar ise kanunun 30 Ocak tarihinde görüşülmesini önerdi.

Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekili bu duruma karşı çıktı. "*Bütçedeki paranın hepsi bitmiş. Bendeniz Meclisi Âlinize arz ettim. On para elimizde yok. Parasız Müdâfaa-i Milliye umuru nasıl döner? Hem yarın her şey durur. Zâbitan gelmiş, harcırah istiyor*" sözleriyle durumun aciliyetini anlattı.⁴⁴¹ Bu sözler üzerine avans itası konusu gizli oturuma sarktı ve kısa bir müzakereden sonra Muvazene-i Maliye Encümenince teklif olunacak miktardan mahsubu yapılmak üzere 2.000.000 liralık avans kabul edildi.⁴⁴²

Verilen bu 2.000.000 liralık avansa rağmen Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin hala paraya ihtiyacı vardı. 44 milyonluk bütçe kabul edildiği zamanki ordunun mevcudu aynı değildi. Masraf kalemleri giderek artıyordu. Bunun için ek bütçeye ihtiyaç vardı. 1921 Muvazene-i Umûmiye Kanunu'nun dördüncü maddesi ile mali

⁴³⁹ Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 373.

⁴⁴⁰ Kocatürk, **a.g.e.**, s.178.

⁴⁴¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, Cilt: XVI, s. 165.

⁴⁴² **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre: I, Cilt: II, s. 669.; **Kanunlar Dergisi**, Cilt: I, s. 215. Kanun No: 188

yılın son günü Şubat ayı sonuna kadar hidemat-ı askeriye için 3.600.000 lira, seferberlik faslı için de 6.400.000 lira ilave olmak üzere toplam 10.000.00 lira Müdâfaa-i Milliye Vekâleti 1921 yılı bütçesine eklendi.⁴⁴³

1921 yılı Bütçe Kanunu, 1920 yılındaki Bütçe Kanunu'nun aksine gelir-gider tahminlerini gösteren cetveller ve daire ödeneklerini gösteren meblağlar olmaksızın, 13 maddeden ibaret bir metin şeklinde kabul edildi.⁴⁴⁴ 1920 yılı bütçe rakamları ile mukayese edildiğinde Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin bütçesi 27.576.039 liradan 54.160.058 liraya yükseldi. Bunun sebebi 1921 yılında gerçekleşen üç büyük muharebeydi. Müdâfaa-i Milliye bütçesi 1921 yılında bir önceki yıla göre neredeyse iki katına çıktı. Buna karşın diğer Vekâletlerin ise 1920 yılı harcaması 35.442.315 lira iken 1921 yılı toplam harcaması 25.000.000 lira olarak kaldı.

⁴⁴³ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, Cilt: II, s. 851.

⁴⁴⁴ Kanunlar Dergisi, Cilt: I, s. 224. Kanun No: 197.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÂZIM (ÖZALP) PAŞA DÖNEMİ MÜDÂFAA-I MİLLÎYE VEKÂLETİ

4.1. Kâzım (Özalp) Paşa'nın Müdâfaa-i Millîye Vekâleti Vekili Olması

Batı Anadolu'da işgallere karşı direniş kuvvetlerinin oluşturulmasında, Kâzım (Özalp) Bey'in⁴⁴⁵ çalışmaları öne çıkmaktaydı.⁴⁴⁶ Kuva-yı Milliye'nin meydana getirilmesinde büyük çabaları olan Kâzım Bey, Heyet-i Temsiliye tarafından İzmir Kuzey Cephesi Komutanlığı'na atandı. Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Bey'e çok güvenmekteydi. 11 Nisan 1920 tarihinde Albay Bekir Sami Bey ve Kâzım Bey'e milli birliği akamete uğratacak mülki ve askeri kişileri görevden uzaklaştırma, tutuklama ve idam cezası verme yetkisi verdi.⁴⁴⁷ Meclis-i Mebusanın dağıtılması ve

⁴⁴⁵ Kâzım Bey 17 Şubat 1882 tarihinde Vardar Nehri üzerinde Kuzey Makedonya'nın orta kısmında yer alan Köprülü'de doğmuştur. Babası Manastırlı İsmail Bey de kendisi gibi subaydır. Kâzım Bey, Üsküp Askerî Rüşdiyesi'ni ve Manastır Askerî İdadisi'ni bitirdikten sonra 14 Mart 1897 tarihinde İstanbul'daki Harbiye Mektebi'ne kayıt olmuştur. Kâzım Özalp'im Millî Mücadele adlı eserinde Harp Okulu'na giriş tarihi olarak 1900 yılı gösterilmektedir. Oysa Kâzım Özalp'in askeri safahat dosyasında giriş tarihi 1897 olarak gösterilmiştir. Bkz. **MSB Arşivi**, Kâzım Özalp Askerî Safahat Dosyası.; Harbiye'den mezun olduktan sonra 3'ncü Ordu emrine atanmıştır. 3 Şubat 1906'da 3'ncü Ordu 36'ncı Alay 1'nci Tabur 2'nci Bölük Komutanı olarak, Selanik-Karasu istasyonları arasındaki demir yolu hattını korumakla görevlendirilmiştir. Kâzım Özalp, Teoman Özalp, **Atatürk'ten Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992, s. 6.; Balkanlarda esen milliyetçilik hareketleri ile beraber artan Bulgar çetelerinin faaliyetlerine karşı Gevgili ve Menlik bölgelerinde de görev alan Kâzım Bey daha sonra genç subaylar tarafından rağbet gören İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dâhil olmuştur. Vehbi Tanfer, "*Kâzım Özalp (1882-1966)*", **Atatürk Araştırma Merkezi**, Sayı: XI, 1995, s. 165.; Cemiyet içinde önemli görevler üstlenmiştir. 1908 tarihinde Serez Redif Fırkası'na tayin edilmiş, burada Cemiyetin örgütlenmesi ve gelişmesi için aktif çalışmalar yapmıştır. 31 Mart Ayaklanması'nda Bulgar çetecilerinden Sandanski'yi de yanına alarak isyanı bastırmak için İstanbul'a hareket etmiştir. Kâzım Özalp, **Millî Mücadele 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. XII.; Balkan Harbi'nde de görev alan Kâzım Bey Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı sırada ise binbaşı rütbesindedir ve Van'da Jandarma Alay Kumandanı'dır. Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı sırada Şarköy'de 60. Fırka Kumandanı olan Kâzım Bey daha sonra bir buçuk ay izin alarak İzmir'e gelmiştir. Yunan işgalinin neticesinde oluşan milli direnişlere yakından şahit olmuştur. Kendisi de milli direnişe katkıda bulunmak için Menemen'de Jandarma Alay Kumandanı olan kardeşi Asım'ın yanına gitmiştir. Bandırma, Soma, Kırkağaç, Manisa'da halkla iletişime geçerek ve halkın bir an önce silahlanmasını istemiştir. Ayvalık'ta 172. Alay Kumandanı Kaymakam Ali Bey'in Yunanlılara karşı direnişi Kâzım Bey'i çok etkilemiştir. Resmî bir görev olarak bölgede aktif olarak yer almak istemiştir. Bu sebeple kılık değiştirerek İstanbul'a gitmiş ve burada Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevat Paşa ile görüşmüştür. Cevat Paşada, Kâzım Bey'i padişah iradesi olmaksızın 9 Ağustos 1919'da 61. Tümen Komutanlığı'na atamıştır. **MSB Arşivi**, Kâzım Özalp Askerî Safahat Dosyası.; Ahmet Kızıllırmak, **Askerî ve Siyasi Yönleriyle Kâzım Özalp**, TBMM Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 2012.

⁴⁴⁶ Selek, **Anadolu İhtilali**, Cilt: II, s. 242-243.

⁴⁴⁷ Kocatürk, **a.g.e.**, s. 142.

Meclisin Ankara'da toplanması üzerine İzmir Kuzey Cephesi Komutanı Kâzım Bey mevcut vaziyeti öğrenmek ve bölgesindeki durumu Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmek için Balıkesir'den mebus olarak seçilen Basri Bey'i Ankara'ya gönderdi.⁴⁴⁸

Kâzım Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın çok güvendiği biri olmakla beraber Fransızların gözetimindeki Akbaş cephaneliğindeki mühimmatın Anadolu'ya gönderilmesinde de önemli roller üstlendi.⁴⁴⁹ Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılmasından önce gerçekleşen Anzavur İsyanı da yine Kâzım Bey'in fedakâr mücadelesi sayesinde bastırılabilirdi.⁴⁵⁰

Gavur İmam'a karşı koymak için hazırlandığı sırada ise Mustafa Kemal Paşa'dan telgraf aldı. Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Bey'in Karesi'den mebus seçilmesini ve seçildikten sonra da cephe görevine devam etmesini istiyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın bu isteği üzerine de Kâzım Bey, Karesi'den mebus seçildi. Karesi Mebusu Kâzım Bey,⁴⁵¹ Meclisin açıldığı sırada Balya'da iç ayaklanmalar ile uğraşmaktaydı. 9 Haziran 1920 tarihinde Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekili Fevzi Paşa Kâzım Bey ile beraber Alaşehir ve Akhisar Cephelerinde incelemelerde bulundu. Bu dönemde iç ayaklanmaları, Yunanlıların genel taarruzu sonucu muharebeler takip etti. Birinci ve İkinci İnönü Muharebeleri, Sakarya Meydan Muharebesi gibi önemli dönüm noktalarının içinde Kâzım Bey hep vardı.⁴⁵²

Özellikle Sakarya Meydan Muharebesi'nde Duatepe'de çok önemli hizmetleri oldu ve muharebe sonrasında rütbesi 12 Eylül 1921 tarihinde tümgeneralliğe yükseltildi.⁴⁵³ Sakarya zaferindeki başarısı ile Kâzım Bey generalliğe terfi ederken aynı zamanda kazandığı bu itibar ona Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekilliği yolunu açtı. Mustafa Kemal Paşa'nın aday göstermesiyle beraber Türkiye Büyük Millet Meclisinde Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekili seçildi.⁴⁵⁴

⁴⁴⁸ Özalp, Millî Mücadele 1919-1922, s. 106.

⁴⁴⁹ Mücteba İlgürel, "Akbaş Cephaneliği Baskını", *Tarih Dergisi*, Haziran-2011, s. 276.

⁴⁵⁰ Orhan Hülâgü, "Anzavur İsyanı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 40, s. 67.

⁴⁵¹ https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d01/SM_253_1_1.pdf; Turan, Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne, s. 124.

⁴⁵² Özalp, Atatürk'ten Anılar, s. 15.

⁴⁵³ *MSB Arşivi*, Kâzım Özalp Askerî Safahat Dosyası.

⁴⁵⁴ *ATASE Arşivi*, İSH, Kutu No:1249, Gömlek No:43, Belge No: 1.; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: I, Cilt: XVI, s. 74-45.; Sarıhan, *a.g.e.*, Cilt: IV, s. 236.

Kâzım (Özalp) Paşa'nın Vekâlete Vekil olmasından önce Mustafa Kemal Paşa aslında Kâzım (Karabekir) Paşa'yı Müdâfaa-i Milliye'nin başına getirmek istiyordu. Bu konu için Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın görüşlerini sordu.⁴⁵⁵ İsmet Paşa da Kâzım (Karabekir) Paşa'nın Doğu Cephesi'nden ayrılmasını son derece tehlikeli buldu. Ayrıca böyle bir atama olursa Doğu Cephesi için Yakup Şevki Paşa'nın atanmasını tavsiye etti.⁴⁵⁶ Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'nın bu önerisine rağmen Kâzım (Karabekir) Paşa'yı Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin başına geçirmek istedi. 10 Ocak 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa "*Müdâfaa-i Milliye Vekâleti esasen çok mühim olmakla beraber Heyet-i Vekiledeki vaziyet şayân-ı ehemmiyettir. Zât-ı Devletleri intihâb olunduğu takdirde yerinize Şevki Paşa'yı tayin edip gelmekliğiniz ca'iz midir?*"⁴⁵⁷ şeklinde çektiği şifreli telgraf ile Kâzım (Karabekir) Paşa'nın görüşlerini almak istedi. Kâzım (Karabekir) Paşa da "*olacak olan bu tebdili Heyet-i Vekile ile Meclis-i Millî'nin takdirine terk eyliyorum*"⁴⁵⁸ diyerek bu teklife olumlu yaklaştı. Fakat Mustafa Kemal Paşa daha sonra Doğu Cephesi'nden Kâzım (Karabekir) Paşa'yı çekmekte tereddüt içinde bulunmasından dolayı bu atamayı gerçekleştirmedi.⁴⁵⁹

Kâzım (Özalp) Paşa Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekili olduktan sonra Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret etti. Bu ziyaretinde Mustafa Kemal Paşa Mecliste meydana gelen tartışmalar ve kendisine karşı gelen muhalif gruplar hakkında detaylı bilgi verdi. Mustafa Kemal Paşa muhalif grupların varlığına rağmen Meclisin manevi şahsiyetine hürmet gösterilmesini istedi.⁴⁶⁰

Seçilmesi sonrasında 17 Ocak 1922 tarihinde Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekili Kâzım Paşa Meclise bir konuşma yaparak "*Muhterem arkadaşlar, hakkımda göstermiş olduğunuz itimada teşekkür ederim. Vazifeye başlamadan evvel Meclis-i Âlinize karşı perverde ettiğim hissi hürmeti bildirmeyi bir vecibe addeylerim. Ordunuzun, asker evlâtlarınızın, zâbitan kardeşlerinizin arasından geliyorum.*

⁴⁵⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın; Müdâfaa-i Milliye Vekâletine Kazım Karabekir Paşa'nın getirilmesi hakkında Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın fikirlerini sorduğu ve Kazım Paşa seçildiği takdirde üçüncü Kolorduya Miralay Arif Bey'i tayin etmeyi düşündüğünü bildiren yazısı. **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS No: 01001165, Ek No: 1, Belge No: 907554.

⁴⁵⁶ **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS No: 01001165, Ek No: 2, Belge No: 907555.

⁴⁵⁷ **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS No: 01001165, Ek No: 4, Belge No: 907557.

⁴⁵⁸ **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS No: 01001165, Ek No: 5, Belge No: 907558.

⁴⁵⁹ **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS No: 01001165, Ek No: 6, Belge No: 907559.

⁴⁶⁰ Özalp, **Atatürk'ten Anılar**, s. 16.

Onların hürmet ve selâmlarını Meclisi Âlînze arz ediyorum. Ordunuz, Meclis-i Âlînizin arzusuna tamamıyla muvafık ve mutabık bir surette vazifesini ifa etmektedir. Buna emin olunuz ve daha mühim olan asıl vazifesini de her zaman ifaya kaadirdir. İnşallah zamanı gelince ki- o da yakındır- bunu ispat edecektir. Bana düşen vazife, Meclis-i Âlînizin itimatına mazhar odukça ve bu itimat devam ettikçe çalışmaktır. Sây ve gayret bizden ve muvaffakiyet Allah'dandır" sözleriyle düşüncelerini aktardı.⁴⁶¹

4.2. Büyük Taarruz'a Hazırlık ve Müdâfaa-i Millîye Vekâleti

Kâzım Paşa Müdâfaa-i Millîye Vekâleti Vekili olduğu zaman ordu Sakarya Muharebesi kayıplarını henüz telafi edememiş bir vaziyetteydi. Bu muharebede çok sayıda subay ve eğitimli asker ile önemli miktarda piyade ve topçu cephanesi kaybedildi.⁴⁶² Bu sebeple Müdâfaa-i Millîye Vekâleti subay ihtiyacını gidermek için İstanbul'dan sicilleri temiz ve sağlıkları düzgün olan 15 alay komutanı, 35 piyade tabur komutanı, süvari ve makineli tüfek subayı sınıflarından 150 yüzbaşı, 400 teğmen celp etmek için girişimlere başladı.⁴⁶³ İstanbul'dan gelen subaylar, Ankara'da talimgâhta yetişenler ve Birinci Dünya Savaşı'nda esir düşüp memleketlerine dönen subaylar ile ihtiyaç giderilmeye çalışıldı.

Ordunun er ihtiyacı da 16 Şubat 1922 tarihinde 1901 doğumluların silahaltına alınması ile tamamlanmaya gayret edildi. Ekim 1921 ile Şubat 1922 arasında 55.525, Nisan'da 15.510, Mayıs'ta 7.000, Haziran'da 17.950, Temmuz'da 1.642 olmak üzere toplam 120.433 er silahaltına alındı.⁴⁶⁴ Celp edilen erlerin Karaman, Kırşehir, Niğde,

⁴⁶¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cilt: XVI, s.75

⁴⁶² Müderrisoğlu, a.g.e., s. 500.; Sakarya Muharebesi'nden sonra Batı Cephesi takip harekâtını Eskişehir-Afyon genel hattına kadar götürebilmiştir. Bunun sebebi Türk ordusunun yorgun düşmesi kadar, çok zayıf vermesiydi. Ön safta yer alan subayların yüzde 80'i, erlerin yüzde 69'u şehit olmuş veya yaralanmıştır. Bu rakamlar ile Türk ordusunun yüzde 17,15'i Sakarya Muharebesi'nde kaybedilmiştir. Sadık Erdaş, "Büyük Taarruz Öncesi Lojistik Faaliyetler", **Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s. 418.

⁴⁶³ Rauf Atakan, "Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz ve Takip Harekâtında İdari Faaliyetler ve Lojistik", **Büyük Taarruzun 70.Yılı Armağanı**, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara, 1992, s. 213.

⁴⁶⁴ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), a.g.e., s.348.

Kayseri, Yozgat, Kastamonu, Bolu bölgelerinde tesis edilen depo kıtalarında eğitimleri tamamlandı ve Batı Cephesi'ne gönderildi.⁴⁶⁵

Taarruz için oluşturulan bu ordunun giyecek ihtiyacı da önemli bir sorundu. Birinci Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa 19 Ekim 1921 tarihinde yazdığı rapor ile ordunun giyecek durumunun iyi olmadığı malumatını verdi.⁴⁶⁶ İcra Vekilleri Reisi ve Erkân-ı Harbiye Vekâleti Vekili Fevzi Paşa, Müdâfaa-i Milliye'ye gönderdiği bir emir ile yaklaşmakta olan kış için 150.000 elbisenin gerektiğini, erler için hiç olmazsa birer kaput, çarık ve çorap verilmesini istedi. Fevzi Paşa'nın bu isteğine karşılık Müdâfaa-i Milliye ise İtalya'dan alınan kundura ve kaput dâhil 30.000 takım elbisenin Antalya'ya ulaştığını ve bunların Batı Cephesi'ne sevk edildiğini, Ankara'dan da 5.000 kaputun gönderildiğini bildirdi.⁴⁶⁷

Bu dönemde Yunanlıları Anadolu'dan çıkarmak için yapılacak taarruz harekâtı için ordunun gücünün bir an önce artırılması gerekiyordu. Fakat bütçede en yüksek tahsisatı Müdâfaa-i Milliye Vekâleti almasına rağmen, paranın tamamının zamanında alınmasında güçlük çekiliyordu. İmâlat-ı Harbiye'nin ürettiği silahlar yetmediği için de cephane ve mühimmat ihtiyacı dışarıdan temin edilmek zorunda idi. Yabancı devletlerden silah alım şartları ise elverişli değildi. Kısmen Fransa ve İtalya'dan silah alımı yapılabilmekteydi. Ankara Anlaşması sonrasında Anadolu topraklarını terk eden Fransızlar bir kısım cephane ve uçak bırakmıştı. Bazı mühimmatı da parası ileride ödenmek üzere Türk birliklerine vermişti. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan devletlerin ellerinde İtilaf Devletlerinin kısıtlamaları nedeniyle yeterli cephane ve mühimmat bulunmamaktaydı. Buna rağmen satın alma komisyonları kurularak cephane ihtiyacı için Almanya'ya gönderildi.⁴⁶⁸ Ruslar ise silah yardımı yapmakla beraber kendi ihtiyaçlarını karşılamakla meşguldü.⁴⁶⁹

Refet Paşa'nın istifası sürecinde 14 Ocak 1922 tarihinde ordu işlerini düzene bağlamak ve kolaylaştırmak için Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın emri altında kurulan Harp Encümeni Fevkâledeşi Büyük Taarruz'a hazırlık evresinde

⁴⁶⁵ Erdaş, **a.g.m.**, s. 419.

⁴⁶⁶ Bu rapor için bkz. Sabis, **a.g.e.**, Cilt: V, s. 168-169.

⁴⁶⁷ Türk İstiklâl Harbi, VII. Cilt İdari Faaliyetler, **a.g.e.**, s.460.

⁴⁶⁸ Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 506-507.

⁴⁶⁹ Özalp, **Millî Mücadele 1919-1922**, s. 225-226.

faaliyetlerini yürüttü.⁴⁷⁰ Encümen bu görevini yürütürken de en büyük dayanağı Tekâlif-i Milliye Emirleri ile toplanan kaynaklardı. Bu kaynakların en etkin ve verimli şekilde kullanılması Encümenin başlıca vazifelerinden biriydi.

Harp Encümeninin yürüttüğü faaliyetler, Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğünün görevlerini de kapsayan Millî Mücadele'nin lojistik ve ikmaline de yönelikti. Encümen vasıtasıyla Türk ordusunun kaynakları sistematik şekilde yönetildi. Hazırlık evresinde Müdâfaa-i Milliye Vekâleti ile Harp Encümeni sürekli aralarında iletişim sağlayarak çalışmalarını müştereken devam ettirdi. Özekillikle Polatlı-Sarayönü menzil hattında gerçekleştirilecek askerî nakliyat için Müdâfaa-i Millîye Vekâletinin Harp Encümeninden nakliye parası temin etmesi yönünde istekleri oldu. Bununla birlikte Müdâfaa-i Millîye Vekâletinin, Harp Encümenine Batum ve Trabzon'daki deniz nakil araçlarının işler vaziyetinin devam etmesi için gerekli tahsisatı ayırması hususunda uyarıları oldu.⁴⁷¹ Harp Encümeni, yürüttüğü faaliyetler ile seferberlik koşulları için gerekli olan maddi kaynakların tahsisatını bir merkezden yönetmeye gayret etti ve Büyük Taaruz öncesinde ordunun gerekli tüm ihtiyaçlarını imkanlar ölçüsünde temin etmeye çalıştı.⁴⁷²

Mecliste bu dönemde sürekli tartışmalar meydana geliyordu. Muhalif grup taarruz için neyin beklenildiğini soruyor, iş başında olanları eleştiriyordu. İşin başındaki merciler de güvenlik sebebiyle açıklama yapmaktan imtina etmekteydi.⁴⁷³ Sıklıkla iaşe ve ordunun ihtiyaçları tartışılıyor, çareleri aranıyor. Yukarıda sıralanan nedenlerden dolayı var olan olumsuz ortamda ordunun büyük bir taarruz

⁴⁷⁰ Harp Encümeni; 13 Şubat 1922, 19 Şubat 1922, 22 Şubat 1922, 26 Şubat 1922, 12 Mart 1922, 19-20 Mart 1922, 28 Mart 1922, 2 Nisan 1922, 9 Nisan, 19 Nisan 1922, 29 Nisan 1922, 8 Mayıs 1922, 27 Haziran 1922, 15 Temmuz 1922 Tarihli Harp Encümeni Toplantısı olmak üzere 22 Ocak 1922 tarihinden 15 Temmuz 1922'ye kadar çeşitli tarihlerde toplantılar yaparak ordunun iaşe, giyecek ve teçhizat işlerini yürütmeye çalışmıştır. **ATBD**, Sayı: 130, Yıl: 62, s.1.; Suat Akgül, "*Zafere Giden Yolda "Harp Encümeni"nin Rolü*", **Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s. 437.

⁴⁷¹ Hüsni Özlü, "*Türk İstiklal Savaşı'nda Harp Encümeni'nin Kuruluşu ve Karadeniz Üzerinden Yapılan Lojistik Ve İkmal Faaliyetlerinin Değerlendirmesi*", **Geçmişten Günümüze Karadeniz'de Ulaşım**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2020, s. 476-477.

⁴⁷² Özlü, "*Türk İstiklal Savaşı'nda Harp Encümeni'nin Kuruluşu ve Karadeniz Üzerinden Yapılan Lojistik Ve İkmal Faaliyetlerinin Değerlendirmesi*", s. 481.

⁴⁷³ Kinross, **a.g.e.**, s.417.

icra edecek kuvvete ulaştırılabilmesi ancak özel tedbir ve hazırlıklarla mümkün olabilirdi.⁴⁷⁴

İstanbul'daki İtilaf Devletlerinin denetimindeki cephane ve mühimmatın Anadolu'ya nakledilmesi lazımdı. Zaten Millî Mücadele'nin başından beri İstanbul'dan Anadolu'ya bir kısım mühimmat ve cephane getirtilmişti.⁴⁷⁵ Bunun genişletilerek devam ettirilmesi gerekiyordu. Maçka ve Zeytinburnu depolarında İngiliz ve Fransız askerlerin denetiminde çok miktarda cephane mevcuttu. İstanbul'da bulunan gizli teşkilat sayesinde bu depolardaki cephane Anadolu'ya yakasına kaçırılıyordu. Oradan da hayvan taşımacılığı ile Ankara'ya sevk ediliyordu.⁴⁷⁶ Kaçakçılık işi için asker ve siviller arasından yetenekli olup, dil bilenler daha çok tercih ediliyordu. Bu kişiler Fransız ve İngiliz üniforması giyerek bu görevi üstlenmekteydi. İstanbul'dan kaçırılan cephane genellikle Karamürsel ve İnebolu bölgesine gönderiliyordu. Karamürsel ile Ankara arasında mühimmat taşıyan kağınlara sıkça rastlanmaktaydı. Ankara'ya ulaşan mühimmat komisyon tarafından tasnif edilip tür ve cinslerine göre cephelere sevk ediliyordu.⁴⁷⁷

Silah ve mühimmat olarak elde ne varsa kullanma mecburiyeti olduğu için Türk ordusunda silah birliği yoktu. Çok tehlikeli olan bu durumu önleyebilmek için yönetim kademesince bazı tedbirlere başvuruldu. Mevcut mermileri envanterdeki silahlara uydurmak, süngü ve fişek üretmek için çok çaba sarf edildi. Bunun gerçekleştirilemediği zamanlarda da kurslar ve dersler düzenlenerek ilgili birliğe ellerindeki muhtelif silahların kullanımı öğretildi.⁴⁷⁸ Dokuz Numaralı Tekâlif-i Milliye Emirleri gereğince vazifelendirilen zanaatkârlar ile mühimmat üretimi için iş kapasiteleri arttırıldı. Kullanılmayan demiryolları rayları kullanılarak top kamaları imal edildi. Atların nalları için ustalar yetiştirildi. Süvariler için eyer, koşum takımları imal eden modern atölyeler kuruldu.⁴⁷⁹

Silah türleri çeşitliliğinin alınan tedbirlerle çözüme ulaştırma çabalarına rağmen Türk ordusu Millî Mücadele süresince hava kuvvetleri eksikliğini

⁴⁷⁴ Özalp, **Millî Mücadele 1919-1922**, s. 225-226.

⁴⁷⁵ Tansel, **a.g.e.**, Cilt: IV, s.144.

⁴⁷⁶ Türk İstiklâl Harbi, VII. Cilt İdari Faaliyetler, **a.g.e.**, s. 53.

⁴⁷⁷ **Yakın Tarihimiz**, Cilt: III, Sayı: XVII, s.4.

⁴⁷⁸ Tansel, **a.g.e.**, Cilt: IV, s.148.

⁴⁷⁹ Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 504.

gideremedi. Büyük Taarruz öncesinde Cephe Tayyare Bölüğü'nün elindeki işler uçak sayısı 10 tane idi.⁴⁸⁰

Ulaştırma araç gereçleri bakımından da Türk ordusunun durumu pek parlak değildi. Eldeki mevcut az sayıdaki otomobil dışında, Türk birliklerinin ulaştırma faaliyetleri kadın ve ihtiyar erkeklerin çektikleri öküz arabaları vasıtasıyla gerçekleşiyordu. Cepheye uzak yerlerden cepheye bu taşıtlarla taşınıyordu.⁴⁸¹ Askerî birliklerin yer değiştirmesi ise yayan yapıyordu. Batı Cephesi'nin ihtiyacı yiyecek ve yem genellikle Kayseri-Kırşehir-Yahşihan ve İzmit-Ankara karayolları ile gerçekleşiyordu. Donatım ve araç-gereç ihtiyacı İnebolu-Kastamonu-Çankırı-Kalecik-Ankara yolu ile cepheye ihtiyacı da Samsun-Çorum-Yozgat-Yahşihan güzergâhı ile Ankara ve civarına sevk ediliyordu. Buradan da Batı Cephesi'ne nakil edilmekteydi.⁴⁸²

Müdâfaa-i Milliye Vekâleti taarruz için Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyenin ihtiyaç duyduğu malzemeleri temin ediyordu. Mayıs ayında Müdâfaa-i Milliye Vekâleti 427 Osmanlı, 170 Alman, 340 Manliher, 364 Rus, 81 İngiliz tüfeği, 4.167 baş hayvan ve 420 araba Ankara'dan cepheye sevk etti. Vekâlet bununla beraber Fransızlardan alınan 4.213 tüfeği Adana'dan Batı Cephesi'ne ilettiler. Cepheye mevcut olan 660 ağır makineli tüfek sayısı Başkomutanlık tarafından verilen emir gereğince 810'a çıkarılması istenmesine rağmen 826'ya çıkarıldı. 1.200 Rus, 700 Manliher, 514 İngiliz tüfeği Samsun civarından, 600 adet küçük çaplı mavzer Doğu Cephesi'nden, 2247 Mavzer Elcezire Cephesi'nden Batı Cephesi'ne Haziran ayı içinde sevk edildi. Tadilatındaki 20 kadar makineli tüfek de Temmuz ayı ortasında Cephe'ye gönderildi. Marsilya'dan sipariş edilen 1.500 makineli tüfeğin 500 adedi Haziran ayı sonu kadar da cepheye ulaşmış olacaktı. Cepheye mevcut 244 adet topa ilaveten aynı ay içinde 90 top daha sevk edilecekti. Menzil işleri için sipariş edilen 100 kamyonun 27 adedi de Mersin'e ulaşmıştı. Kalanı da Haziran ayı sonuna kadar ulaştırılacaktı. Batı Cephesi'nin ihtiyaçları giderildiği gibi taarruzun devamı

⁴⁸⁰ **Türk İstiklâl Harbi, V nci Cilt Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964, s. 174., Eldeki 10 uçaktan azami surette faydalanmış, Taarruz sonrasında Başkomutan Mustafa Kemal Paşa "*Son muharebelerde fedakârlık gösteren tayyareci zabıtların Büyük Millet Meclisi Takdirnamesiyle taltiflerine dair*" Başkomutanlık tezkeresini Meclise sunmuştur. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, Cilt: XXII, s. 535.

⁴⁸¹ Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 518.

⁴⁸² Erdaş, **a.g.m.**, s. 426.

esnasında da ordunun mütemediyen takviyesi için gerekli hazırlıklar da Müdâfaa-i Milliye Vekâletince yapılmaktaydı.⁴⁸³

Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin 1922 yılı 1 Haziran ile 1 Temmuz arasındaki mesai istatistik özetine göre Harbiye Dairesince Batı Cephesi'ne 2.756 adet muhtelif cins tüfek, 21 adet ağır makineli tüfek, 26 adet hafif makineli tüfek, 4.421 sandık kasatura, 1.364 adet bomba sevk edildi.⁴⁸⁴ Sıhî ihtiyaçlar için de 26 doktor Batı Cephesi'ne tayin edildi.⁴⁸⁵

Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Sıhhiye Dairesi de sıhî hizmetlerin eksiksiz gerçekleşmesi için 1922 yılı boyunca hazırlıklarını büyük bir dikkatle yürüttü. Sabit ve seyyar hastanelerin sayısı arttırıldı. Muharebenin ağırlık noktasının güney bölgesi olması nedeniyle yaralı askerlerin Konya ve Adana çevresindeki hastanelere nakli ihtimali düşünöldü ve bu minvalde tedbirler alındı. Adana ve Konya bölgesindeki hastanelerin yatak sayısı 10'ar bine çıkarıldı.⁴⁸⁶ Civar hastaneler ile birlikte bölge 20-30 bin yaralıyı barındıracak vaziyete getirildi. Bunlar dışında Kayseri ve Niğde'de 1000'er, Adapazarı'nda 500 yataklı hastaneler tesis edildi. Böylece Büyük Taarruz öncesinde 35.000 yatak muharebeye hazır hale getirildi.⁴⁸⁷

Hastanelerde görev alacak sıhhi personel ihtiyacı da fazlaydı. Bu ihtiyacı karşılamak için İstanbul'daki yarıbaydan aşağı rütbeye sahip olan doktorlar Anadolu'ya getirildi.⁴⁸⁸ Sıhhiye Vekâletine bağılı doktorlar da orduya tahsis edildi.⁴⁸⁹

Büyük Taarruz'a hazırlıklar sırasında Müdâfaa-i Milliye Vekâletine bağılı Sıhhiye Dairesi'nin üzerinde durduğı bir konu da frengi hastalığının yayınlanmasını önlemektir. Aslında bu hastalığın tamamen engellenmesi için çeşitli tedbirler alınmıştı. Örnek olarak TBMM Hükümeti 7 Mart 1921 tarihli, 90 numaralı

⁴⁸³ ATBD, Sayı: 134, Belge No: 40-11 (12-13)

⁴⁸⁴ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1551, Gömlek No:19, Belge No: 19AB.

⁴⁸⁵ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1551, Gömlek No:19, Belge No: 19AH.

⁴⁸⁶ T.C. Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Shh. D, İstiklâl Harbi Sıhî Raporu, (336, 337, 338 senesi, Mudanya Mütarekesine kadar), a.g.e., s. 23.

⁴⁸⁷ Feyza Kurnaz Şahin, "Büyük Taarruz Sırasında Sıhhi Hizmetler", **Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s. 1254.

⁴⁸⁸ T.C. Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Shh. D, İstiklâl Harbi Sıhî Raporu, (336, 337, 338 senesi, Mudanya Mütarekesine kadar), a.g.e., s. 23.

⁴⁸⁹ Bu konu ile ilgili Sıhhiye Vekâleti Vekili Rıza Nur Bey, 1922 yılı bütçe müzakeresi sırasında 180 doktorun Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin emrine tahsis edildiğini belirtmiştir. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, Cilt: XXIV, s.100.

“*Frenginin Men ve Tahdidi Sirayeti Hakkında Kanun*” ile frengi hastalarının karşılıksız olarak devlet tarafından ücretsiz şekilde tedavi edilmeleri yönünde adımlar atmıştı. Taarruz esnasında da bu hastalığın askerlere bulaşmaması için titiz davranıldı. Hastalığa bulaşan askerler tecrit edilerek, tedavilerinin uygun şekilde yapılması sağlandı. Askerlerin terhis edilmesi sonrasında tamamlanamayan tedavilerinin buldukları bölgede tamamlanması için icap eden tedbirler alındı. Buna yönelik “*frengili fırka ve ikmal efradının suret-i ahz-ı sevki ile orduda frengililerin suret-i tedavileri*” adlı bir talimatname yayınlandı. Talimatnameye göre frengi hastalığına yakalanmış askerlerin künyeleri memleketlerindeki sıhhiye müdürlüklerine bildirildi ve yerinde tedavi edilmeleri sağlandı.⁴⁹⁰

Taarruzdan önce Yunan Genelkurmayı’na göre cephe hattında Türk birlikleri üstündü. Taarruz öncesinde Afyon hattında 110 tabur şeklinde 107.500 Türk askeri vardı. Buna karşılık Yunan birliklerinin cephe hattında ise 37 taburu mevcuttu.⁴⁹¹

Hazırlıklar sürerken Mecliste tartışmalar oluyordu. Önemsiz bir konu olan usul tartışmalarının bile iki gün sürdüğü oluyordu. Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin bütçesinde tasarruf yapılması dahi mebuslar tarafından Meclis gündemine getiriliyordu ve gizli oturumlarda tartışılıyordu. Bir yandan hazırlıkları yapmak bir yandan da Mecliste uzun tartışmalarda sorulan sorulara cevap vermek Kâzım Paşa'yı yoruyordu.⁴⁹²

Muhalifler Müdâfaa-i Milliye'yi beğenmiyorlardı. Aralarında askerlik yapanlar muhtelif görüşlerle asker olmayan mebusları da etkiliyorlardı ve müzakerelerde Mecliste taraftar buluyorlardı. Bazen de çoğunluğu sağlayarak Mustafa Kemal Paşa'nın yetkilerini hedef alıyorlardı. 2 Mayıs 1920 tarihinde onaylanan Türkiye Büyük Millet Meclisinin 3 numaralı kanunu olan “*İcrâ Vekillerinin Suret-i İntihabı*” ile Vekiller tek tek Mecliste oy çokluğu ile seçiliyorken, hükümetin daha uyumlu çalışması adına 4 Kasım 1920 tarihinde İcrâ Vekilleri Kanunu'nun ikinci maddesi, “*İcrâ Vekilleri, Büyük Millet Meclisi Reisi'nin, Meclis azalarından göstereceği adaylar arasından, salt çoğunluk ile seçilir*” şeklinde

⁴⁹⁰ T.C. Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Shh. D, İstiklâl Harbi Sıhî Raporu, (336, 337, 338 senesi, Mudanya Mütarekesine kadar), **a.g.e.**, s. 23.

⁴⁹¹ Hellenic Army General Staff, Army History Directorate, **a.g.e.**, s. 368-369.

⁴⁹² Özalp, **Millî Mücadele 1919-1922**, s. 235.

değiştirilmişti.⁴⁹³ Bu değişiklik İkinci Grup'a mensup mebuslar tarafından 4 Kasım 1920 tarihinden itibaren tartışılmaya ve eleştirilmeye başlandı. Kara Vasıf Bey öncülüğünde 80 mebus tarafından imzalanan İcra Vekillerinin ve İcra Vekilleri Reisinin ilk İcra Heyeti kanuna uygun olarak gizli oyla Meclis tarafından seçilmesine yönelik kanun teklifi sonucunda, 8 Temmuz 1922 tarihinde eski yönteme dönülerek namzetlik usulü lağvedildi.⁴⁹⁴ Madde "*İcrâ Vekilleri Reisi ile İcrâ Vekilleri Büyük Millet Meclisi tarafından reyi haftı ve ekseriyeti mutlaka ile âzayı Meclis meyanından ayrı ayrı intihab olunur.*" şekline dönüştürüldü.⁴⁹⁵ Bu değişiklik sonucunda Fevzi Paşa reisliğindeki İcrâ Vekilleri Heyeti istifa etti.⁴⁹⁶

Yeni usul ile 12 Temmuz 1922 tarihinde yapılan İcrâ Vekilleri Heyeti seçiminde muhalifler Mersinli Cemal Paşa'yı Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekili seçmek istedi. Fakat 3 oy farkla 105 oy ile Kâzım Paşa yeniden Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekili oldu.⁴⁹⁷ Kâzım Paşa ise az bir oy farkla Vekillikte kalmasının uygun olmadığını düşünerek bu durumu Mustafa Kemal Paşa'ya arz etti. Mustafa Kemal Paşa ise "*Başladığımız işi başa çıkarmağa mecburuz, yarım rey farkla da olsa vazifeye devam etmek lazımdır*"⁴⁹⁸ diyerek Kâzım Paşa'nın görevde kalmasını istedi.⁴⁹⁹

Muhalifler Vekil seçme usulünde değişiklik yaptırabilmişlerdi. Fakat Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik karşı faaliyetleri bitmiyordu. 80 imzalı kanun teklifi ile Vekil seçme usulü ile beraber hükümet reisinin seçilen Vekiller arasından birini Başvekil seçme usulüne de son verildi. Başvekil, mebuslar tarafından seçilecekti. Meclis, Rauf

⁴⁹³ **Kanunlar Dergisi**, Cilt: I, s. 51. Kanun No: 47.; Aslan, **a.g.m.**, s. 63.

⁴⁹⁴ Bıyıklıoğlu, **a.g.m.**, s. 661.; Demirel, **a.g.e.**, s. 302.

⁴⁹⁵ **Kanunlar Dergisi**, Cilt: I, s. 290. Kanun No: 251.; Meclis Reisi Hükümetin de Başkanı idi. Muhalifler Başvekil seçilmesi usulünü değiştirmişlerdi. Fakat Teşkilat-ı Esasiye'nin 9. maddesi olan "*Meclis Reisi, Vekiller Heyetinin de reis-i tabiisidir*" ibaresini Anayasayı değiştirecek gücü olmadığından kaldıramadılar. Yavuz Aslan, "*I. Dönem TBMM'de "İcrâ Vekilleri Heyeti Riyaseti (Hükümet Başkanlığı)'nın Statüsü ve TBMM Reisi'nin İcrâ ile İlgili Yetki ve Sorumluluğu"*, **Atatürk Dergisi**, Cilt III, Sayı: 1, s. 65.

⁴⁹⁶ Tansel, **a.g.e.**, Cilt: IV, s. 127.

⁴⁹⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, Cilt: XXI, s. 359.

⁴⁹⁸ Özalp, Millî Mücadele 1919-1922, s. 227.

⁴⁹⁹ Ali Fuat Paşa da Müdâfaa-i Milliye Vekâleti ve Heyet-i Vekile seçimleri ile ilgili Siyasi Hatıralar isimli eserinde şunları aktarmaktadır: "*Rauf Bey, mevcut 203 azadan 197'sinin reyi ile bu makama intihap olunmuştu. Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine Kozan Mebusu Fevzi Paşa, Müdâfaa-i Milliye Vekâletine Karesi Mebusu Kâzım Paşa, Hariciye Vekâletine Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Bey seçilmişlerdi. Millî Müdâfaa Vekâleti hariç, (Kâzım Paşa mevcut 204 azanın ancak 105'inden rey alabilmişti) diğerlerine ikinci grubun da rey verdiği anlaşılmıştı.*" Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, s. 17.

Bey'i Başvekil olarak seçmek isteğindediydi. Rauf Bey ise Başvekil olmak istemiyordu. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa da kendisinin istememesine rağmen Rauf Bey'e olan ilgiyi görünce fikrini değiştirerek Başvekil olmasını kabul etti. Muhaliflerin desteğiyle beraber Rauf Bey Başvekil oldu.⁵⁰⁰

Mecliste bu gelişmeler yaşanırken Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Büyük Taarruz için hazırlıklarını devam ettiriyordu. 16 Haziran 1922 tarihinde taarruz kararını veren Mustafa Kemal Paşa bu konuda Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti Vekili Fevzi Paşa ile görüştüktan sonra, Adapazarı ve İzmit bölgesinde gerçekleştireceği bir gezi için Ankara'dan hareket etti.⁵⁰¹ Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekili Kâzım Paşa'yı da Sarıköy'e kadar beraberinde götürten Başkomutan, buraya davet edilen Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile yaptığı görüşmelerden sonra taarruz hazırlıklarının hızlandırılması yönünde emirler verdi.⁵⁰² Mustafa Kemal Paşa buradan Adapazarı'na hareket etti. Kâzım Paşa ise Ali İhsan Sabis'in karargâhını tetkik etmek üzere yola çıktı.⁵⁰³ Yapılan tetkik sonucunda ordunun kabiliyet ve harp kuvveti yeterli bulundu.

⁵⁰⁰ Kâzım Paşa, Rauf Bey'in Başvekil olması için kendisinin ısrar ettiğini aktarmaktadır. Mustafa Kemal Paşa ile grup idare heyeti toplantısına gidilerek Rauf Bey Bey ikna edilmiştir. Özalp, **Millî Mücadele 1919-1922**, s. 230.; Mustafa Kemal, **a.g.e.**, s. 885.; Rauf Bey ise anılarında Başvekil olmayı Mustafa Kemal Paşa'nın kendi işlerine karışacağını öne sürerek kabul etmediğini fakat Mustafa Kemal Paşa'nın namus sözü vermesi üzerine kabul ettiğini beyan etmektedir. **Yakın Tarihimiz**, Cilt: III, Sayı: 38, s. 371.

⁵⁰¹ Tansel, **a.g.e.**, Cilt: IV, s. 151.

⁵⁰² **Türk İstiklal Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım 1 nci Kitap Büyük Taarruz Hazırlık ve Büyük Taarruz**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994, s. 201, Mustafa Kemal, **a.g.e.**, s. 886.; Kocatürk, **a.g.e.**, s. 198.; Kâzım Paşa, Sarıköy'de gerçekleşen görüşmeyi şöyle anlatmaktadır: "*Bu konuda Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa ile de görüşerek, taarruzun tam zamanını tespit etmek üzere, ben Mustafa Kemal Paşa ile beraber Sarıköy istasyonuna kadar gittim. İsmet Paşa da oraya geldi. Vagonda yapılan uzun görüşmelerden sonra, Ağustos sonlarında genel taarruzun yapılabileceği anlaşıldı.*" Özalp, **Millî Mücadele 1919-1922**, s. 229.

⁵⁰³ Sakarya Muharebesi'nden sonra iki ordu teşkil edilmiştir. II. Ordu'ya Yakup Şevki Paşa atanırken Ali İhsan Sabis de Malta'dan döndükten sonra Mustafa Kemal Paşa tarafından I. Ordu Kumandanı olarak atanmıştır. Kâzım Paşa'ya göre orduya hâkim olmak, istediklerini yaptırmak ve Mustafa Kemal Paşa'nın otoritesini kırmak isteyen muhalif mebuslar Ali İhsan Sabis ile mektuplaşıyorlardı. Kâzım Paşa'nın bu ziyareti aslında Ali İhsan Paşa'nın düşüncülerini öğrenmeye yönelikti. Yapılan ziyaret sonrasında ise Ali İhsan Paşa'nın ordu kumandanlığında daha fazla kalması uygun görülmemeyerek görevine son verildi. Boşalan I. Ordu Kumandanlığı görevi Ali Fuat Paşa'ya teklif edildi. Fakat Ali Fuat Paşa kabul etmedi. Bunun üzerine Refet Paşa'ya teklif edildi. Refet Paşa da I. Ordu Kumandanlığı üzerine almadı. Bunun üzerine Kâzım Paşa'nın bu görevi üzerine alması düşünüldü. Fakat Mustafa Kemal Paşa ise Kâzım Paşa'nın Müdâfaa-i Milliye Vekillikinden ayrılmasını uygun bulmadığından, Kastamonu'da bulunan Nurettin Paşa Ankara'ya çağrıldı. Nurettin Paşa hakkında Meclisteki muhalif mebuslar tarafından hakkında gensoru verilmiş, cezalandırılması istenildiği halde savunularak bu durumun gerçekleşmesi önlenmişti. Nurettin Paşa, Kâzım Paşa tarafından kendisine I. Ordu Kumandanlığı görevi teklif edildiği zaman İsmet Paşa'nın emrinde çalışmaktan memnuniyet duyacağını belirterek, görevi devraldı. Özalp, **Millî Mücadele 1919-1922**, s. 229.; İsmet İnönü'nün belirttiğine göre Ali İhsan Sabis komutanı olduğu I. Ordu'nun iaşesi ile ilgili yanlış malumat veriyor

Bir yandan Türk orduları hazırlanırken, Yunanlılar da Sakarya Meydan Muharebesi'nin kayıplarını gidermeye çalışıyorlardı. Yunan politikacılar ve askerler arasında huzursuzluklar mevcuttu. Avrupa'da da İtilaf Devletleri tarafından Yunanlılara olan güven azalmıştı. Oluşan bu durum üzerine Türklerin lehine bir sonuç çıkarmanın mümkün olup olmadığını araştırmak üzere Meclis tarafından Fethi Bey'in 5 Temmuz'da Avrupa'ya gitmesine karar verildi.⁵⁰⁴ Bu olaylar yaşanırken Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlık süresi dolmak üzereydi. Meclisin üzerinde çok durduğu bu kanun 31 Ekim 1921, 4 Şubat 1922, 6 Mayıs 1922 tarihlerinde üçer aylık süre ile uzatılmıştı.⁵⁰⁵ Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, üç aylık sürenin bitmesinden önce yetkisinin biteceğini genelge ile ilgili yerlere tebliğ ederdi ve Meclise bir tezkere ile bildirirdi. Tezkere sonrasında mebuslar tarafından kanunun uzatılmasına dair öneriler Meclise sunulurdu.⁵⁰⁶

20 Temmuz'da ise Dr. Refik ve Operatör Emin Beyler, Başkomutanlığı zorunlu kılan sebeplerin devam ettiğini öne sürdü ve Başkomutanlık Kanunu'nun üç ay daha uzatılmasını Meclis gündemine getirdi.⁵⁰⁷ Başkomutanlık müddetinin 5 Ağustos 1922 tarihinden itibaren üç ay daha uzatılmasına dair kanun teklifinin verilmesinin ardından, Mustafa Kemal Paşa "*Ordumuzun kuvve-i maddiyesi dahi fevkalâde hiçbir tedbire ihtiyaç mesmetmeksizin âmâl-imilliyeye-i kemali emniyetle istihsal edecek mertebeye vâsıl olmuştur. Bu sebeple artık böyle bir salâhiyeti idame etmeye lüzum ve ihtiyaç kalmadığı kanaatindeyim.*" sözleriyle Büyük Millet Meclisi şahsiyeti maneviyesinde bulunan ve kendisine tevdi edilen Başkomutanlık sıfat ve salâhiyetinin kaldırılmasını talep etti.⁵⁰⁸ Bunun üzerine İstanbul Mebusu Ali Rıza Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın yetkilerinden vazgeçerek Meclise büyüklüğünü

ve aynı zamanda II. Ordu askerlerine I. Ordu'nun maaş aldığına dair yanlış bilgiler de veriyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. İnönü, **a.g.e.**, s. 262.

⁵⁰⁴ Tansel, **a.g.e.**, s.157.

⁵⁰⁵ **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 01000820, Ek No: 10, Belge Kayıt: No: 526659

⁵⁰⁶ En son Meclisin 4 Mayıs 1922 tarihli oturumunda *Başkomutanlık müddetinin 5 Mayıs 1338 tarihinden itibaren üç ay daha temdidine dair Kanun önerisi* sunulmuştu. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, Cilt: XIX, s. 520. Muhalif Mebuslar bu kanun müzakerelerinde zorluk çıkarmışlar ve kanunun onaylanmaması için çaba sarf etmişlerdir. Bunun üzerine Fevzi Paşa ve Kâzım Paşa kanunun uzatılmadığı takdirde istifa edeceklerini Mustafa Kemal Paşa'ya arz etmişler, Mustafa Kemal Paşa da bu isteklerini ret etmiştir. Kanun ise 6 Mayıs 1922 tarihli Meclisin gizli oturumunda Mustafa Kemal Paşa'nın açıklamalarından sonra kabul edilmiştir. Tansel, **a.g.e.**, Cilt: IV, s.126.

⁵⁰⁷ Ahmet Emin Yaman, "*Başkomutanlık Kanunu*", **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: III, Sayı: IX, Yıl: 1992, s.108.

⁵⁰⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, Cilt: XXI, s. 431.

gösterdiğini ve Başkomutanlığın ordu için bir ihtiyaç olduğunu öne sürerek Milli Mücadele'nin başarıyla bitmesi için Mustafa Kemal Paşa'nın herhangi bir zamanla sınırlandırılmaksızın Başkomutan kalmasını önerdi.⁵⁰⁹ Erzurum Mebusu Durak Bey ise farklı bir düşünceye sahipti. "*Başkomutan Paşa Hazretleri bu işe nasıl başlamış ise bu işi neticeye de bu suretle götürsün ve biz öyle teslim etsin.*"⁵¹⁰ sözleriyle olası bir başarısızlıkta Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlık salâhiyetlerini elimden aldınız dememesi için Başkomutanlığın zafer sağlanana kadar Mustafa Kemal Paşa'nın tasarrufunda bulunmasını istedi. Sonuçta Ali Rıza Bey'in önerdiği kanun lâyihası kabul edildi ve Başkomutanlık Kanunu süresiz uzatıldı.⁵¹¹

Cephede ise taarruz için gerekli hazırlıklar yapılıyordu ve bağımsızlık için girişilecek Büyük Taarruz'un esasları belirleniyordu. Bu hususta yapılan hazırlıkları yeniden denetlemek ve planın safhalarıyla ilgili direktifleri vermek için Mustafa Kemal Paşa 27 Temmuz 1922 tarihinde Akşehir'e gitti.⁵¹² Burada Fevzi Paşa ve İsmet Paşa ile beraber Büyük Taarruz planı üzerine detaylı görüşmeler yapıldı.⁵¹³ Tertiplenen futbol müsabakasını seyretmek bahanesiyle ordu komutanları da 28 Temmuz 1922'de Akşehir'e davet edildi. Burada ordu komutanlarına plan hakkında bilgi verildi. Bu sırada Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekili Kâzım Paşa da Akşehir'e davet edildi.⁵¹⁴ Büyük Taarruz planı gereğince ordunun ikmal işleriyle ilgili hazırlıkların bitirilmesi istendi.⁵¹⁵

Ordu taarruza hazırlanırken Mecliste bütçe görüşmeleri yapılıyordu. Muhalifler sürekli tartışma içerisindeydi. Kara Vasıf, Salâhattin ve Hüseyin Avni Beyler ve benzer görüşte olanlar komisyon kurarak Müdâfaa-i Milliye bütçesini irdeliyorlardı ve orduda değişiklik yapmak istiyorlardı. Kâzım Paşa ise muhaliflerin bütçe görüşmelerinde orduda değişiklik yapma isteklerine karşı çıkmaktaydı ve bu görüşmelerin bir ay sonra yapılmasını istemekteydi. Çünkü taarruz öncesinde böyle bir değişiklik mümkün değildi. Ayrıca Kâzım Paşa taarruz öncesinde bu potaya dâhil

⁵⁰⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cilt: XXI, s. 432.

⁵¹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cilt: XXI, s. 433.

⁵¹¹ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 1162.

⁵¹² Tansel, *a.g.e.*, Cilt: IV, s.153.

⁵¹³ İnönü, *a.g.e.*, s.272.

⁵¹⁴ Mustafa Kemal, *a.g.e.*, s. 896.

⁵¹⁵ Türk İstiklal Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım 1 nci Kitap Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz, *a.g.e.*, s. 233.

olmak istemiyordu. Muhalifler ise Kâzım Paşa'yı taarruz için vakit kazanmakla suçuyorlardı. Kâzım Paşa da cevaben "*yakında görüşürüz*" şeklinde beyanat veriyordu.⁵¹⁶

Son hazırlıklar için 600.000 liraya ihtiyaç vardı. Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey'e başvurulmasına rağmen para bulunamadı. Bunun üzerine Kâzım Paşa, Mustafa Kemal Paşa'dan Osmanlı Bankası'nda bulunan hesabından altı yüz bin lira verilmesini talep etti. Mustafa Kemal Paşa da emrinde bulunan altı yüz bin küsür lirayı askeri ihtiyaçlar için Maliye Vekâletinin emrine verdi.⁵¹⁷

Büyük Taarruz'un kararı Mustafa Kemal Paşa tarafından Haziran ayında alınmıştı. Mustafa Kemal Paşa bu kararını çok kimse ile paylaşmadı. Karardan Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti Vekili Fevzi Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ve Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekili Kâzım (Özalp) Paşa haberdardı.⁵¹⁸ 28 Temmuz'da komutanlar arasında gerçekleşen Akşehir'deki toplantıdan sonra taarruz kararı, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa başkanlığında toplanan İcrâ Vekilleri Heyetinde de görüşüldü. Mustafa Kemal Paşa hazırlıkların tamamlanarak ordunun taarruza geçileceğini açıkladı. Kâzım Paşa ve Fevzi Paşa da gizli kalması şartıyla taarruz hakkında bilgi verdi. Mustafa Kemal Paşa tekrar durumu anlattıktan sonra Vekillerin görüşünü sordu. Tüm Vekiller taarruzu onayladıklarına dair görüşlerini sundu. Fakat taarruz kararı kesinlikle gizli tutulacaktı ve Meclise ise taarruz başladıktan sonra bilgi verilecekti.

4.3. Büyük Taarruz ve Müdâfaa-i Millîye Vekâleti

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Büyük Taarruz'a hazırlık aşamasında Mecliste muhalefetin taarruzun yapılamayacağına ve teşkilat eksikliklerine yönelik haksız tavrı moralleri bozsa da askerî hazırlıklar bütün hızıyla devam etti. Büyük Taarruzun arifesinde Batı Cephesi'nde Türk birliklerinde 340 top, 882 makineli tüfek, 2.100 hafif makineli tüfek, 100.325 piyade tüfeği vardı. Tüfek

⁵¹⁶ Özalp, *Millî Mücadele 1919-1922*, s. 233.

⁵¹⁷ *Türk İstiklal Harbi, II nci Cilt Batı Cephesi, 6 ncı Kısım 2nci Kitap Büyük Taarruz (1-31 Ağustos)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 23.

⁵¹⁸ Murat Soysal, "*Karanlıktan Aydınlığa Bir Gün: 25-26 Ağustos 1922'nin Güncesi*", *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s.1192.; Mustafa Müjdecî, "*Hâkimiyet-i Milliye Gazetesinde Büyük Taarruz*", *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s. 673.

başına ise 210, makineli tüfek başına 2.000, ağır makineli tüfek başına 5.000, hafif top başına 200, ağır top başına 100 mermi birliklerde bulunmaktaydı.⁵¹⁹

Birliklerdeki mevcut toplar için gerekli cephanenin Avrupa'dan getirilmesinin imkânı yoktu. Sovyet Rusya da bu dönemde bir kısım top mermisi ve piyade mühimmatı vaat etmişse de ne zaman ulaşacağı belli değildi. Müdâfaa-i Milliye birliklerin ağır ve makineli tüfek sayısını arttırmak için uğraş veriyordu.⁵²⁰

Büyük Taarruza hazırlık safhasında Elcezire, Doğu Cephelerinden Batı Cephesi'ne büyük miktarda sevkiyat gerçekleşti. Fakat az bir miktar muharebe malzemesi yollarda kaldı. Sığır vebası dolayısıyla ulaştırmada aksaklıklar görülmekteydi. Bu sebeple tümen ve kolordu katarları deve ve arabalarından oluşmaktaydı.⁵²¹ Bu duruma çözüm bulmak için Birinci Dünya Harbi'nden kalma 98 adet tekerleri demir olan kamyonlardan iki ağır oto bölüğü oluşturuldu. Her türlü aracın harekât kabiliyetini yükseltmek ve birliklerin hıza ayak uydurması için arabaların beygirlerle çekilmesi usulü uygulandı. İstanbul'dan gelen mühimmat ve cephanenin de hemen hepsi Batı Cephesi'ne ulaştırılamamıştı. Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin uhdesinde sürdürülen nakliyat hizmetleri devam etmekteydi.⁵²²

20 Ağustos'ta Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde verilen habere göre Başkomutan Mustafa Kemal Paşa 21 Ağustos Pazartesi günü önde gelen siyasilere bir çay ziyafeti düzenleyecekti.⁵²³ Bu düşman kuvvetlerini yanıltmaya yönelik bir haberdi ve taarruz olmayacağı yönünde bir intiba uyandırmak içindi. Başkomutan'ın cepheye hareketi Yunanlıları ikaz edebilirdi. Mustafa Kemal Paşa bu yanıltıcı çay

⁵¹⁹ Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz (1-31) Ağustos 1922), **a.g.e.**, s. 301.; Müdâfaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa'ya göre Türk ve Yunan kuvvetlerinin elindeki cephanenin miktarı şöyle idi.: Hafif makineli tüfek adedi Yunan birliklerinde 3.200, Türk birliklerinde ise 2.000'di. 180.000 Türk tüfeğine karşılık ise Yunan birliklerinin elinde 200.000. Ağır makineli tüfek sayısına bakıldığında ise Yunanlılarda 1.000, Türk birliklerinde 800 adet vardı. Top adedi ise Yunanlılarda 350, Türk birliklerinde 300'dü. Türk kuvvetlerini 10 uçağına karşılık, Yunanlılarda 5 uçak mevcuttu. Kılıç sayısı bakımından ise Türk kuvvetlerinin üstünlüğü göze çarpmaktaydı. Yunanlıların 1.300 kılıcına karşılık, Türk kuvvetlerinin elinde ise 5.200 kılıcı vardı. Özalp, **Millî Mücadele**, 1919-1922, s. 234-235.

⁵²⁰ Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz (1-31) Ağustos 1922), **a.g.e.**, s. 302.

⁵²¹ **A.g.e.**, s. 293

⁵²² Türk İstiklâl Harbi, İdari Faaliyetleri (15 Mayıs 1919- 2 Kasım 1923), **a.g.e.**, s.500.

⁵²³ **Hâkimiyet-i Milliye**, 20 Ağustos 1922., Tansel, **a.g.e.**, Cilt: IV, s. 158.

ziyafeti haberi sonrasında 20 Ağustos'ta Konya'ya hareket etti ve Batı Cephesi Karargâhı'na ulaştı.⁵²⁴

20 Ağustos gecesi Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Birinci ve İkinci Ordu Komutanlarını da Cephe Karargâhı'na davet ederek, Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın da katılımıyla harita üzerinde orduların harekât planları üzerine açıklamalar yaptı. Taarruzun baskın şeklinde yapılacağından harekâtın gece başlamasını ve düşman kuvvetlerinin bu harekâtı fark etmemesi için de gece sahte ordugâh ateşlerinin yakılması, evlerin bacalarından duman tüttürülmesi yönünde emirler verildi.⁵²⁵ Yunanlılar taarruz söylentilerinden haberdardı. Fakat Türk ordusunun yeteri kadar hazırlandıklarına ihtimal vermiyorlardı ve buna inanmıyorlardı. Cephede hazırlıklar çok gizli ve sessiz şekilde yürütüldü.

Taarruzun ana planı Türk kuvvetlerinin büyük bir kısmı ile düşmanın sağ tarafına hücum etmek idi. Bu sebeple birlikler düşmanın Afyonkarahisar tarafından bulunan sağ kanat grubunun güneyinde yer alan Akarçay ile Dumlupınar hizasında tertiplendi.⁵²⁶

24 Ağustos 1922 tarihinde de Cephe Karargâhı Akşehir'den Şuhut Kasabası'na, 25 Ağustos'ta da muharebelerin yönetileceği Kocatepe'nin güney batısında yer alan Çadırılı Ordugâhı'na taşındı. 26 Ağustos Cumartesi sabahı saat 4.30'dan önce topçu ateşi ile beraber taarruz başladı.⁵²⁷ Türk kuvvetleri Yunan kuvvetlerinin sağ cenahında toplanmıştı. İstihbarat ağı ve tayyarelere sahip olmasına rağmen Yunanlılar, Türk birliklerinin kuvvet yığılmasını anlayamamışlardı. Şiddetli

⁵²⁴ Mustafa Kemal, **a.g.e.**, s. 898.

⁵²⁵ **ATBD**, Sayı: 136, Belge No: 67 (1).

⁵²⁶ **ATBD**, Sayı: 136, Belge No: 1 (1-3).

⁵²⁷ İnönü, **a.g.e.**, s.274.; **ATBD**, Sayı: 136, Belge No: 5.; Büyük Taarruz'a başlanıldığı haberi basında geniş yer bulmuştur. “...faal bir şekle giren Hareket-i Harbiye, dün aleyh-sabah cihanın bil-cümle aksamina sirayet eylemiş ve kahraman ordularımız, kalplerinde iman, elinde süngü düşmanla her tarafta çarpışmağa başlamıştır.”, “Dün Gelen İlk Malumat”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Ağustos 1922.; Aynı tarihte ise Peyam-ı Sabah gazetesi taarruzun başladığından haberdar değildir. 25 Ağustos Anadolu'dan gelen resmi tebliğe dayanarak “Kocaeli Cephesinde Taarruz mu Var” başlığı altında haber neşretmiştir. **Peyam-ı Sabah**, 27 Ağustos 1922.; Aynı gazete Büyük Taarruz'un başladığının haberini 29 Ağustos 1922 tarihinde “Afyon Cephesinde Harekât-ı Taarruziye” adlı başlık ile duyurmuştur. Türk birliklerinin önce Afyon'da taarruza geçtiğini, fakat Anadolu'dan herhangi bir resmi tebliğ gelmediğini belirtmiştir. Peyam-ı Sabah gazetesi aynı zamanda bu taarruz harekâtında dışarıya haber sızması için sıkı tedbirler uygulandığını aktarmıştır ve Afyon'da başlayan taarruz harekâtını Yunan resmi tebliğine dayandırdıklarını da eklemiştir. **Peyam-ı Sabah**, 29 Ağustos 1922.

top atışıyla beraber Türk ordusu taarruza başladığında bile Yunanlılar durumu kavrayamadı. Önemli mevkiilerini kaybettikten sonra Yunan kuvvetleri tarafından olayın vahameti anlaşıldı.

Taarruzun başladığını Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Mecliste Başvekil olan Rauf Bey'e, Fevzi Paşa da Kâzım Paşa'ya bildirdi.⁵²⁸ Böylelikle sürekli taarruzun başlayıp başlamayacağı hakkında Müdâfaa-i Milliyeyi ve Başkomutanlığı sıkıştıran Meclis ordunun taarruz haberini öğrendi.⁵²⁹ Kâzım Paşa da “26 Ağustos günü Meclise ordumuzun bugün taarruza başladığını söyledim. Haber, büyük bir heyecan uyandırdı. 27 tarihli resmi tebliğde ordunun Afyonkarahisar'ı işgal ettiği bildiriliyordu. Herkes Mecliste benden bilgi soruyordu. Ben henüz geniş bilgi alamamıştım. Mustafa Kemal Paşa, 26 ve 27 günleri hareketi hakkında Meclise uzun bir telgraf yazdı. Bu telgraf 28 günü geldi. Cevap olarak orduya tebrik, teşekkür yazılması kararlaştırıldı. Bundan sonra muvaffakiyet haberleri arka arkaya gelmeğe başladı. Ben sık sık Meclise gidip son durumları ve beklenen sonuçları mebus arkadaşlara anlatıyordum. Bu arada muhalif olan asker mebusların, taarruz durumunu hala şüpheli göstermelerine şaşıyordum”⁵³⁰ diyerek o günkü Meclisin durumunu anlatmaktaydı.

30 Ağustos'ta Dumlupınar mevkiinde Başkumandan Muharebesi icrâ edildi ve düşman büyük bir hezimetle uğratıldı.⁵³¹ Yunan birliklerinin savunma gücünün büsbütün yok edilmesi üzerine dağılan ve disiplinsiz şekilde geri çekilen düşman birliklerini takip eden Türk ordusu Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın “*Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir ileri*” emri ile taarruza devam etti. 1 Eylül'de Türk ordusu hayvanlara dayalı ilkel taşıt araçları ile ikmal yapabileceği yüz kilometrelik muharebe sahasının en uç noktasına ulaşarak Uşak'ı geri aldı.

⁵²⁸ HTVD, Sayı:60, Belge No: 1367.; Rauf Bey ise Hakimiyet-i Milliye gazetesinde beyanname yayımlatarak Meclise ve halka taarruzun başlayacağı hakkında bilgi vermiştir. “*Bugün sabahdan itibaren Garp Cephesinde muhabere başlamıştır. Kahraman ordularımız namus ve istiklal-i vatani kurtarmaktan ibaret olan ulvi vazifeyi ifa için teveffikat-ı sübhaniyeye istinaden tekmil cihette cani ve müstevli düşmanla çarpışmaktadır.*”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Ağustos 1922.

⁵²⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cilt: XXII, s. 369.

⁵³⁰ Özalp, **Millî Mücadele 1919-1922**, s. 234.

⁵³¹ Büyük Taarruz'da Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın, orduları sevk ve idaresini bizzat yürütmesi sebebiyle İsmet ve Fevzi Paşaların teklifi ile bu savaşa Başkomutanlık Meydan Muhaberesi denilmiştir. Salih Polatkan, **Askeri ve Siyasi Yönleriyle Mareşal Fevzi Çakmak**, Ankara 1981, s. 70.

Bir sonraki hedef İzmir ile Uşak arası 200 kilometre civarındaydı ve Türk ordusu günde ortalama 30 km mesafe kat ediyordu. Motorlu taşıtları olmayan bir ordunun çarpışarak ve gerekli güvenlik tedbirlerini alarak günde 30 km yol alması büyük bir başarıydı. Düşman peşinde büyük bir hızla ilerleyen birliklerin geriden ilkel vasıtalarla ikmal de güç bir işti ve Türk birliklerinin geriden ilkel araçlarla Müdâfaa-i Milliye Vekâleti tarafından iâşe edilmesi mümkün olmadı. Bu yüzden Türk birlikleri düşmandan temizledikleri yerlerden yiyecek sağlamak zorunda kaldı.⁵³²

Ordunun harekâtı esnasında ise lojistik destek açısından büyük bir faaliyet görülmedi. Sebebi de ordunun çok hızlı şekilde hareket etmesiydi. Hatta ordunun kendi harekât alanı dâhilindeki lojistik birlikleri dahi muharip kuvvetlere yetişemedi. Fakat büyük taarruza hazırlık evresinde gerçekleştirilen lojistik destek muharebe boyunca ihtiyaçları karşıladı, batıya doğru kaçan Yunan ordusundan da birçok ganimet elde edildi. Harekâtın seri bir şekilde devam etmesi ve orduların ilerlemesi üzerine Müdâfaa-i Milliye Vekâleti tarafından Batı Cephesi'nin menzil bölgesi Eskişehir- Kütahya- Afyon demir yolunun batısına alındı. Bu hattın doğu ve güneyi Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin emrine bırakıldı. Ordular İzmir'e doğru yaklaştıkça en ileri menzil noktaları daha ileriye taşındı.⁵³³

Taarruz sırasında birliklere verilen besin çeşitlerinde eksikler vardı. Sebze tedarik etmede güçlükler yaşanıyordu. Hayvanların yemleri de eksiksiz verilemiyordu ve hayvanların otlamaya çıkarılmasıyla tasarruf edilen yem, işler haldeki yük hayvanlarına yediriliyordu. Batı Cephesi birliklerinin giyecek durumu da iyi değildi. 25 Ağustos 1922 tarihinde cephe birliklerinde 92.214 kaput, 110.328 elbise noksanlığı vardı. Sarf edilen bütün çabalara rağmen 200.000'e yakın Batı Cephesi personelinin yarısını giydirecek kadar giyecek ihtiyacı karşılandı. Bu arada cephanesinin fazla olan topların cephanesi az olan toplara uyarlanması için Kayseri ve Konya'da imalâthaneler açıldı. Boş kovanların ise Keskin'de dolumu yapılarak tekrar piyade tüfekleri için kullanıma hazır hale getirildi.⁵³⁴

⁵³² Müderrisoğlu, a.g.e., s. 519.

⁵³³ **Türk İstiklâl Harbi, II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım III ncü Kitap, Büyük Taarruzda Takip Harekâtı, (31 Ağustos-18 Eylül 1922)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 275.

⁵³⁴ Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz (1-31) Ağustos 1922), a.g.e., s. 296

Büyük Taarruz boyunca Batı Cephesi'nin lojistik desteği için Kayseri, Kırşehir, Yahşihan, İnebolu, Çankırı, Kalecik, Ankara karayolları da aktif olarak kullanılmaktaydı. 1 Ağustos 1922 tarihi ile 18 Eylül 1922 arasında Müdâfaa-i Milliye Vekâletine bağlı Sevkiyat Genel Müdürlüğünce Ankara ve civarına nakledilen mühimmat miktarı şunlardan ibaretti: 503 adet çeşitli tüfek, 15 adet kasatura, 6 adet süngü, 2 adet tabanca, 4.011 sandık ve 18.962 adet piyade cephanesi, 168 adet bomba, 360 adet mızrak, 8 sandık çeşitli tapa, 10 adet çeşitli top, 52.715 atım çeşitli top cephanesi, 18 sandık çeşitli barut, 7 sandık dinamit idi. Bu dönemde Yahşihan ve Ankara'ya ulaştırılan, çeşit ve sayıları yukarı belirtilen askerî mühimmat Polatlı'ya demiryolu ile sevk edildi. Polatlı'dan ise Eskişehir ve civarına gönderildi.⁵³⁵

Yunanlılar çekildikleri bölgeleri harap hale getirerek yakıp yıktı. Fakat istasyonlarda biriktirdikleri erzakı imha edemedi. Türk ordusu ilerlerken erzak ihtiyacını bu istasyonlardaki zahire dışında satın alma ve aşar toplama suretiyle temin ediyordu. Ekmek sıkıntısı yaşansa da unlardan ekmek saçlarında yufka yapılmasıyla buna çözüm bulundu. Et sıkıntısı ise görülmedi. Her birliğin arkasında sürüler vardı. Bu sürüler birlikleri takip ederek ihtiyacı gideriyordu. Fakat hayvanlara yem bulmakta güçlük çekiliyordu.⁵³⁶

Büyük Taarruz'da sekiz sıhhiye bölüğü ve her fırkada birer seyyar hastane bulunduruldu. Muharebe hattında ihtiyaca göre yeni seyyar hastaneler kuruldu. Taarruz harekâtı ile birlikte seyyar hastaneler orduyu takip ederek sıhhi işleri yürüttü. Nakil vasıtalarının kıtlığına rağmen hastaneler birliklerin ilerleyişine paralel olarak taşındı. Böylelikle yaralı ve hastaların tedavileri sağlandı.

Sevki gereken yaralı askerler ise sıhhiye bölükleri aracılığıyla önce seyyar hastanelere, sonrasında ise tedavileri uzun müddet sürecek olanlar da hızlı bir şekilde Konya ve Adana hastanelerine nakledildi.⁵³⁷ Taarruz boyunca ağır yaralı askerlerin sevki boş giden arabalarla, halkın tarım için kullandığı vasıtalarla yapılıyordu veya bu askerler ordunun envanterindeki vasıtalarla en yakın demiryolu istasyonlarına

⁵³⁵ Türk İstiklâl Harbi, İdari Faaliyetleri (15 Mayıs 1919- 2 Kasım 1923), **a.g.e.**, s. 504.

⁵³⁶ Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruzda Takip Harekâtı, (31 Ağustos- 18 Eylül 1922), **a.g.e.**, s. 281.

⁵³⁷ T.C. Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Shh. D, İstiklâl Harbi Sıhî Raporu, (336, 337, 338 senesi, Mudanya Mütarekesine kadar), **a.g.e.**, s. 24.

sevk ediliyordu. Buradan da yukarıda bahsediliği üzere Adana ve Konya'daki hastanelere gönderiliyordu. Afyonkarahisar'ın Yunan işgalinden temizlenmesiyle buradaki hastanelere de yaralılar sevk edilmeye başlandı.⁵³⁸

Sıhhiye Dairesi sevk esnasında bulaşıcı hastalıkların yayılmasını engellemek için de bazı tedbirler aldı. Erlerin ilk olarak bağlı buldukları kıta tarafından aşılınması sağlandı. Sonrasında temizlenerek hastalık yoklaması yapıldı. Bu iki uygulama sonrasında da deniz veya demiryolu ile iaşeleri sağlanarak ahz-ı asker dairelerine sevk edildi. Ahz-ı asker şubelerinde de doktorlar tarafından temizlik ve bulaşıcı hastalık muayenesine tabi tutulduktan sonra hastalık belirtisi taşımayanlar terhis tezkereleri verilerek memleketlerine gönderildi.⁵³⁹

Nakil vasıtalarına rağmen taarruz esnasında yaralı ve hastaların sevkini gerçekleştirmede sıkıntılar yaşandı. Muharebe sahasının sarp olması sevki güçleştirdi. Bundan dolayı yaralı ve hastaların sevkinde motorlu araçlardan ziyade at arabaları kullanıldı.⁵⁴⁰ Taarruzdan önce Türk birlikleri yanlarında az miktarda yedek çarık almışlarsa da muharebenin ilk günlerinde askerlerin yüzde ellisinden fazlası çariksız şekilde yalın ayak kaldı. Yollarda ölen ve yiyecek için kesilen hayvanların derilerinden tabanlık yapıldı. Büyük Taarruza katılan Türk birlikleri hiç durmadan on beş gün boyunca çariksız şekilde sarp, yolsuz, ormanlık, dikenli arazide ve aşırı sıcak bir mevsimde insanüstü bir dayanıklılık gösterdi. Fakat ayak vurgunu ve güneş çarpması vakaları çok fazlaydı.⁵⁴¹

Süratle icra edilen takip harekâtında öküz, kağnı arabaları, deve, eşsek, katarlardan oluşan ulaştırma araçlarının orduyu geriden desteklemesi, hızına yetişmesi imkânsızdı. Bu yüzden sıhhiye bölükleri dışında ordunun ikmalî de aksıyordu. Genellikle kolordu ve tümenlerin kendi katarları bile birlikleriyle eş zamanlı ilerleyemiyordu ve zamanında ikmal vazifesini yerine getiremiyordu.⁵⁴²

⁵³⁸ Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruzda Takip Harekâtı, (31 Ağustos-18 Eylül 1922), **a.g.e.**, s. 288.

⁵³⁹ T.C. Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Shh. D, İstiklâl Harbi Sıhî Raporu, (336, 337, 338 senesi, Mudanya Mütarekesine kadar), **a.g.e.**, s. 25.

⁵⁴⁰ Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 519.

⁵⁴¹ Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruzda Takip Harekâtı, (31 Ağustos -18 Eylül 1922), **a.g.e.**, s. 283-287.

⁵⁴² **A.g.e.**, s. 277.

Türk ordusunun hızlı bir şekilde ilerlemesi ve Yunan birliklerine hücumu ise bir anda çok sayıda yaralı Türk askeri ortaya çıkmasına neden oldu. Bu durum Afkonkaraahisar'da sevk edilen çok sayıda askeri barındıracak yeterli imkân olmadığından sıkıntılar yarattı. Fakat Adana Hastanesi'nin bölgeye nakil edilmesiyle beraber, yaşanan sıkıntı giderildi.⁵⁴³ Türk ordusunun hızlı ilerleyişi ve arazinin sarp olması sıhhiye bölüklerinin ve seyyar hastanelerin birlikleri takip etmesini de zorlaştırdı. Sıhhiye bölükleri yaralanan askerlerin tedavilerini muharebe hattının gerisinde yaptı. Birliklerine gecikmeyle beraber ulaşan sıhhiye bölükleri hemen cephe hattındaki yaralıları toplayarak seyyar hastanelere sevk etti.⁵⁴⁴

Batı Cephesi'nin ihtiyaç duyduğu cephane ikmalî Ankara-Polatlı-Biçer demir yolu ve yiyecek ihtiyacı da Konya demir yolu ile yapılmaktaydı. 23 Ağustos 1922'de Erkân-ı Harbiye, Müdâfaa-i Milliye'den 29 ton olan cephane naklinin 100 tona çıkarılmasını istemekteydi.⁵⁴⁵

Taarruz boyunca Müdâfaa-i Milliye elinden geleni yapıyordu. 2 Eylül tarihinde Türk askerleri Yunan 1. ve 2. Kolordusu Komutanları General Trikopis ve General Diyenis ile bazı yüksek rütbeli subayları esir aldı. Taarruz kusursuz işliyordu. Bu arada taarruzda emeği geçenlerde ödüllendiriliyordu. Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa müşir, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ve Müdâfaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa da ferik rütbelerine yükseltildi.⁵⁴⁶

3 Eylül'de Türkiye Büyük Millet Meclisi önünde kutlamalar yapıldı. Gece fener alayları düzenlendi. Kâzım Paşa'nın Keçiören'deki evinin önüne Ankara halkı gelerek ordunun muzafferiyetini tebrik etti. Yunan Orduları paramparça oldu. Dağılan ve kaçan ordunun çoğu da esir edildi. Mağlup olan Yunanlılar 4 Eylül 1922

⁵⁴³ "Düşman cephesinin seri'an yarılmasıyla ordunun ileri harekâtı müte'âkib Afyonkaraahisar'da ictimâ' eden külliyyetli yaralının barındırılmasında ve emr ü tedavisinde hayli müşkülât görülmüş ise de acele nakl edilen Adana hastanesi ve yapılan tedbir sayesinde bu buhranda seri'ân zâ'il olmuştur." T.C. Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Shh. D, İstiklâl Harbi Sıhî Raporu, (336, 337, 338 senesi, Mudanya Mütarekesine kadar), **a.g.e.**, s. 24.

⁵⁴⁴ Zekeriya Türkmen, "Büyük Taarruz Harekâtı", **Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan**, Afyonkaraahisar 2010, s. 118.

⁵⁴⁵ Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruzda Takip Harekâtı, (31 Ağustos-18 Eylül 1922), **a.g.e.**, s. 277.

⁵⁴⁶ Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın Dumlupınar'dan Müdâfaa-i Milliye Vekâletine gönderdiği, cephede üstün gayretleri görülen Birinci Ferik Fevzi Paşa'nın rütbesinin müşirliğe, Garp Cephesi Kumandanı Mirliva İsmet Paşa'nın rütbesinin Ferikliğe terfi ettirilmesinin başkumandanlıkça tasvip edildiğine ilişkin yazısı. **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS No: 01000870, Ek No: 9, Belge Kayıt No: 528690; **MSB Arşivi**, Kâzım Özalp Askerî Safahat Dosyası.

tarihinde İtilaf Devletleri aracılığıyla ateşkes teklifinde bulundu. Bu teklifi Başvekil Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi. Mustafa Kemal Paşa'da Rauf Bey'e Anadolu'daki Yunan ordusunun mağlup edildiğini, herhangi bir müzakereye gerek olmadığını, mütarekenin sadece Trakya için olabileceğini bildirdi ve şartlarını sıraladı.⁵⁴⁷

Taarruz neticesinde Süvari Kolordusu Kumandanı Mürsel Paşa da 9 Eylül tarihinde öğleden önce Türk kuvvetlerinin İzmir'e girdiğini Ankara'ya haber verdi. Muharebede esir edilen Yunan askerleri kafileler halinde Ankara'ya gönderilmeye başlandı. Bu esirler Ankara'ya geldikten sonra da farklı yerlere sevk edilmekteydi. Kâzım Paşa da *“24 Eylül'de Ankara'ya esir olarak gelen General Trikopis ile diğer Yunan subaylarını, halkın herhangi bir tecavüzünden korumak için, treni istasyon dışında durdurdum. Bunlar şehir dışındaki yollardan Sarıkışla'ya gönderildiler. İki gün sonra Sarıkışla'ya gittim. Orada Trikopis'le görüştüm. Rahatının nasıl olduğunu ve bir isteğinin olup olmadığını sordum. Bazı ricalarda bulundu. Emir vereceğimi söyleyince benim kim olduğumu öğrenmek istedi. Millî Müdafaa Vekili olduğumu öğrenince toplandı, bir asker gibi selam verdikten sonra gösterdiğim ilgiye teşekkür etti”*⁵⁴⁸ ifadesiyle o günkü durumu anlatmaktaydı.

Büyük Taarruz'un başarıyla sonuçlanması sonrasında ise Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekili Kâzım Paşa yoğun, yıpratıcı ve yorucu günlerin etkisi ile yorgun kalıp hasta oldu. Meclis ve Vekâlet ile pek ilgilenemiyordu ve önemli işleri görecektir kuvveti kendinde bulamıyordu. Doktorlar istirahat öneriyordu.⁵⁴⁹

4.4. Kâzım (Özalp) Paşa Dönemi Müdâfaa-i Millîye Vekâleti Bütçeleri

Kâzım Paşa döneminde Vekâletin bütçesi üzerinden Mecliste meydana gelen tartışmalar, askeri bütçe giderlerinin nasıl bir siyasal mücadele konusu olduğunu göstermesi bakımından önemliydi. Siyasal mücadele bu dönemde Vekâlet bütçesi üzerinden kendine mecra buldu. Muhalifler Vekâletin bütçesini öne sürerek Mustafa

⁵⁴⁷ Bu şartlar üç tanedir. Birincisi Mütareke gününden itibaren 15 gün içinde Trakya'daki 1914 yılındaki hudutları esas alınarak kayıtsız şartsız TBMM Hükümeti'ne devredilecektir. İkincisi Yunanistan'daki Türk esirleri 15 gün içinde İzmir, Bandırma ve İzmit limanlarına teslim edilecektir. Üçüncüsü de Yunan Ordusunun üç buçuk senedir Anadolu'da gerçekleştirdiği tahribatı tamir etmesine yöneliktir. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, s. 1168.

⁵⁴⁸ Özalp, **Millî Mücadele 1919-1922**, s. 236.

⁵⁴⁹ **A.g.e.**, s. 235.

Kemal Paşa'yı sıkıştırmaya çalıştı ve her kuruşun hesabını sordu. Özellikle Büyük Taarruz'dan önce 1922 yılı Temmuz ayında kapalı oturumlarda muhalifler Kâzım Paşa'ya çok yüklendi ve taarruz hakkında bilgi almak istedi.

4.4.1. 1922 Yılı Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Bütçesi

Mevcut savaş koşulları nedeniyle 1920 ve 1921 yılı bütçelerinin mali yıl esasına göre zamanında hazırlanamaması 1922 yılı bütçesinde de tekrar etti. Elde detaylı bir bütçe tasarısı yoktu. Bu yüzden 1921 yılında olduğu gibi 1922 yılında da yeni mali yılın başlamasından bir gün evvel, Avans Kanun Tasarısı Meclise sunuldu. Sunulan kanun tasarısına göre 1922 senesi Mart ayı başından itibaren Müdâfaa-i Milliye Vekâleti için 5.000.000 lira, diğer daireler için ise 3.000.000 lira talep edildi.⁵⁵⁰ Kangırı Mebusu Hacı Tefvik Efendi'nin "...Müdâfaa-i Milliye'yi mühim dakikalarda sarfıyatsız bir halde bırakmak doğru olmayacaktır. Binaenaleyh uzun uzadıya müzakereye hacet yok. Avansı kabul etmek lâzımdır" önerisinden sonra Müdâfaa-i Milliye'ye 5.000.000 lira, diğer dairelere de 2.000.000 lira olmak üzere 1922 senesinin ilk Avans Kanunu kabul edildi.⁵⁵¹

Maliye Vekâletince verilen bu avans ihtiyaçları karşılamadığından 2 Mayıs 1922 tarihinde, 28 Şubat 1922 tarihli Avans Kanunu ile verilen 7.000.000 liralık tahsisata ilaveten Müdâfaa-i Milliye Vekâleti için 10.000.000, diğer Vekâletler için de 5.000.000 olmak üzere toplam 15.000.000 lira avans talep edildi.⁵⁵² 6 Mayıs 1922 tarihinde de 1922 senesi İkinci Avans Kanunu 148 oyun 144'ünü alarak kabul edildi.⁵⁵³

⁵⁵⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, s.174.

⁵⁵¹ **Kanunlar Dergisi**, Cilt: I, s.226. Kanun No: 198.; Avrupa'dan silah getirmek için peşin para lazım olduğu gibi satın alınan mühimmatın Anadolu'ya nakli hem pahalı hem de riskliydi. Bu sebeple İstanbul'daki depolardan silah kaçırma işlerine ağırlık verilmişti. Kâzım Paşa bunun üzerine bu işler için de tahsisatın lazım olduğunu ve 5 milyon lira temin edilirse ordunun Yunanlıları Anadolu'dan atacak seviyeye ulaşacağını Mecliste devam eden tartışmalar sırasında beyan etti. Bunun üzerine "*Yunanlıların memleketimizden çıkarılabilmesi için lazım gelen hazırlıklar mademki bu kadar az bir miktar ile yapılabiliyormuş, o halde bu konunun derhal görüşülmesi ve paranın temini lüzumludur*" sözleriyle Meclise bir önerge sundu. Bu önerge üzerine Mecliste kapalı bir oturum gerçekleşti. Bazı vergilerin belirlenen zamandan önce toplanması ile 5 Milyon liranın Müdâfaa-i Milliye'ye verilmesi kararlaştırıldı. Özalp, **Millî Mücadele 1919-1922**, s.226.; **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre: I, Cilt: II, s. 826-827.; **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre: I, Cilt: II, s. 847-848.

⁵⁵² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cilt: XIX, 02.05.1922, s. 500.

⁵⁵³ **Kanunlar Dergisi**, Cilt: I, s.274. Kanun No: 230.

Verilen 15.000.000 lira avans Haziran ayı bitimine kadar harcandı. Fakat işlerin gecikmemesi gerekti. İaşe işleri önemliydi. Bu yüzden Müdâfaa-i Milliye'ye 7.000.000 lira, diğer Vekâletlere de 5.000.000 lira olmak üzere 1922 Senesi Üçüncü Avans Kanunu da 3 Temmuz 1922 tarihinde Meclise sunuldu ve kabul edildi.⁵⁵⁴

Büyük Taarruz yaklaşırken Meclisin 17 Temmuz 1922 tarihinde gizli oturumunda Müdâfaa-i Milliye bütçesi müzakereye açıldı. Müzakere başlamadan önce “*Variyeti Maliye hakkında Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbatası*” okundu. Mazbataya göre 1922 yılı geliri 42.000.000 lira iken “*masarifi muhammine olarak bütçe cetvelleriyle teklif olunan*” meblağ ise 83.000.000 liraydı. Aradaki büyük fark Muvazene-i Maliye Encümenince tetkik edildi. Tetkik sonuçlarına göre “*masarifi fevkalâde-i harbiyenin meydana çıkardığı bu müthiş farkı*” izale için varidatın artırılması ve masrafların kısılması yönünde tedbirler alınması düşünüldü.

Masrafların kısılması hususu 1922 senesi bütçesi Maliye kadrolarınca incelendi ve bütçe açığına çare olacak şekilde ehemmiyetli bir tasarruf yapılma imkânı araştırıldı. 83.000.000 lira olarak tahmin edilen masrafın ise 56.000.000 lirası Müdâfaa-i Milliye bütçesine ait olup diğer devlet kalemlerine meblağ ayrılmaması halinde bile bütçe gelirlerinin tamamını kapsadığı encümen tarafından belirtildi. Bu devasa bütçe giderinin ise harbin gerekliliği ile alakalı olmakla beraber tümüyle seyyar odunun zaruri masrafı olmayıp, Müdâfaa-i Milliye teşkilatının son senelerdeki kötü alışkanlığından kaynaklandığı ileri sürüldü. Muvazene-i Maliye Encümeni'ne göre, Müdâfaa-i Milliye'nin masraflarını kısmanın en iyi çaresi ise faaliyetteki orduya faydalı olmayan geri hizmetlerinden tasarruf etmektir. Bu amaçla Muvazene-i Maliye Encümeni, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye, Müdâfaa-i Milliye ve Maliye Vekâleti Vekilini davet ederek gerçekleştirilmesi düşünülen tasarruf tedbirlerini müzakere etti. Ve alınması gereken tedbirleri kararlaştırıldı. Bu tedbirler şunlardı:⁵⁵⁵

- 1- Sabit hizmette bulunan subayların yüksek rütbelilerde dâhil olmak üzere emekliliğe sevk edilmesi.
- 2- Emekli vaziyette iken görevlendirilen subayların tekrar emekli yapılması.
- 3- Gerekli olmayan menzillerin kaldırılması ve bunlara bağlı nakliye kollarının cephe emrine verilmesi.

⁵⁵⁴ **Kanunlar Dergisi**, Cilt: I, s. 285. Kanun No: 241.

⁵⁵⁵ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre: I, Cilt: III, s. 489.

- 4- Adana Havalisi Kumandanlığının genişleyen teşkilatının asgari derecede yeniden düzenlenmesi.
- 5- Ankara Kumandanlığı teşkilatının sınırlandırılması ve Ankara Kumandanlığınca iâşe edilen efrat, hayvanat ve subay sayısının azaltılması.
- 6- Tahkimat işleri yapmayan amele taburlarının lağvı ve efradının belli mıntikalarda terhis edilerek tasarruf edilmesi ve terhis edilenlerden de “*mücelliyet-i askeriye*” vergisi alınması.
- 7- Henüz silahaltına alınmamış bazı bölge askerlerinin bir ay daha silahaltına alınmaması ve ileride de lüzumu hissedilmediği takdirde bu durumun devam ettirilmesi.
- 8- Deniz teşkilatında tasarruf icrası.
- 9- El Cezire ve Şark Cephelerinde değişiklikler yapılarak tasarruf yapılması.

Bu maddeler doğrultusunda bütçede tasarruf sağlamak için Muvazene-i Maliye Encümeni ve Murakabe-i Maliye Encümeninden Mersin Mebusu Salâhaddin, Çorum Mebusu İsmet ve Sivas Mebusu Vasıf Beyler seçilerek Müdâfaa-i Milliye Vekâletinde araştırmalar yaptı. Bu araştırmalar neticesinde Müdâfaa-i Milliye bütçesinde 5.000.000 lira tasarruf edilebileceği tahmin edildi. Bu hesabın faal ordunun sükûn halde bulunması esas alınarak oluşturulduğu harp esnasında ise meydana çıkacak masraftan hariç tutulduğu da belirtildi. Muvazene-i Maliye Encümenini tasarruf tedbirlerine ait mazbatası sunulduktan sonra Kâzım Paşa araya girerek tasarruf tedbirlerini uygulamanın imkansızlıklarını anlattı.⁵⁵⁶

Tartışma sırasında söz alan Lazistan mebusu Ziya Hurşit Bey başka meselelerde Meclisin 600 lirayı kurtarmak için dört beş saat müzakere ettiği halde Müdâfaa-i Milliye için 5.000.000 lirayı anında tahsis ettiğini, bunun karşılığında da Meclisin Vekâletten harcananların hesabını istemekte hakkı olduğunu beyan etti. Ayrıca Ziya Hurşit Bey'e göre Müdâfaa-i Milliye tahsis edilen 55.000.000 rağmen ordunun on aydır bir şey yapmamaktaydı. Hurşit Bey “...*Şimdi efendiler, bu vaziyeti askeriye hakkında Müdâfaa-i Milliye Vekili ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi ve Başkomutan Paşa Hazretleri bizi tatmin etmedikten sonra ben Vekâletini deruhte*

⁵⁵⁶ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, Cilt: III, s.504.

ettiğim milletimin beş parasını veremem, ne olursa olsun."⁵⁵⁷ sözleriyle de Vekâlet üzerinden Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'yı da tartışmaya çekmek istedi.

24 Temmuz 1922 tarihli kapalı oturumda söz alan Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, Müdâfaa-i Milliye'nin bütçesinde tasarruf söz konusu olduğunda tek başına Müdâfaa-i Milliye'nin karar veremediğini ve Başkomutanlık makamının da görüşlerini açıklamasını istedi. Ayrıca Başkomutanlık teşkilatının değiştirilmesi gerektiğini öne sürdü.⁵⁵⁸ Kâzım Paşa bu teklife şiddetle karşı çıktı. Asıl hedeflerinin düşmana bir an önce taarruz ederek memleketten atmak olduğunu belirtti. Cephede bulunan teşkilatın düşmanla temas halinde ve büyük bir muharebenin başlaması an meselesi iken mevcut yapıyı değiştirmeyi sakıncalı bularak ret etti. Kazım Paşa'ya göre içinde bulunulan tehlikeli bir muharebe zamanında "*makineyi durdurabilecek büyük bir gedik açmak ve onun yerine başka bir şey de ikame etmek*"⁵⁵⁹ mümkün değildi.

Büyük Taarruz'dan önce kapalı oturumda gerçekleşen uzun süren görüşmeler sonrasında yapılan tasarruf görüşmeleri bir karara bağlanamadı. Muhalif mebuslar istedikleri sonuçları alamadı. Hem Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın başında bulunduğu askeri teşkilatta değişikliğe gidilmedi, hem de taarruzun yapılamayacağına inanan mebuslar tasarruf görüşmelerinde istediklerini elde edemedi.

Müdâfaa-i Milliye bütçesi üzerinde yapılan tasarruf görüşmeleri sonrasında hala elde umumi bir bütçe taslağı yoktu. Harcamalara Avans Kanunları ile devam ediliyordu. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları son hazırlıklarını yaptı. Düşmana son darbe indirilecekti. Müdâfaa-i Milliye makinesi işlemeye devam ediyordu. Bu minvalde yeni bir Avans Kanunu Meclise sunuldu. Böylece Bahriye, Müdâfaa-i Milliye ve Askeri Fabrikalar için 5.000.000, diğer kalemler için 3.000.000 olmak üzere 8.000.000 liralık Dördüncü Avans Kanunu 21 Ağustos 1922 tarihinde kabul edildi.⁵⁶⁰ Bunu 20 Eylül tarihinde kabul edilen Beşinci Avans Kanunu takip etti. Bu kanuna göre 28 Şubat, 6 Mayıs, 3 Temmuz ve 21 Ağustos tarihlerinde verilen avanslara ilaveten Bahriye, Müdâfaa-i Milliye Vekâleti ve Askeri Fabrikalar

⁵⁵⁷ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, Cilt: III, s.527.

⁵⁵⁸ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, Cilt: III, s.580.

⁵⁵⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, Cilt: III, s.581.

⁵⁶⁰ Kanunlar Dergisi, Cilt: I, s.297. Kanun No:297.

için 8.000.000 diğer daireler için 6.000.000 olmak üzere 14.000.000 milyon lira avans verildi.⁵⁶¹

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından bir gün evvel de düşmandan temizlenen bölgelerde kurulacak devlet teşkilatı masrafına binaen 2.000.000 liralık avans teklifi Meclise sunuldu. 134 oyun 131'ini alarak daha önce beş Avans Kanunu ile tahsis edilen 56.000.000'a ilaveten 2.000.000 lira ile Altıncı Avans Kanunu kabul edildi.⁵⁶² Bu avans kanunun özelliği Müdâfaa-i Milliye için ayrı bir tahsisat miktarı ayrılmamasıydı.

14 Aralık 1922 tarihinde kabul edilecek olan Yedinci Avans Kanunu ile de daha önce verilen 58.000.000 liralık tahsisata ilaveten Bahriye, Müdâfaa-i Milliye ve Askeri Fabrikalar için 16.000.000, diğer Vekâlet ve daireler için ise 12.000.000 olmak üzere toplam 26.000.000 liranın daha avans olarak verilmesi kararlaştırıldı.⁵⁶³

1922 mali yılının son Avans Kanunu ise 22 Şubat 1923 tarihinde kabul edilecek olan Sekizinci Avans Kanunu idi. Bu Avans Kanunu'nun özelliği ise 3.735.517 liranın sadece Müdâfaa-i Milliye Vekâletine tahsis edilmesiydi.⁵⁶⁴

Böylelikle 1922 mali yılı umumi bir bütçe kanunu olmaksızın avans kanunlarıyla idare edildi. Ek Ödenek Kanunları, Mudanya Mütarekesi'nden sonra İstanbul'un Türkiye Büyük Millet Meclisi idaresine girmesiyle ortaya çıkan yeni masraflar için tahsis olunan 7.000.000 lira meblağ⁵⁶⁵ ve Avans Kanunlarıyla beraber 1922 yılı giderleri, mali yılın son günü yayımlanan 1922 Senesi On İki Aylık Tevzi Cetveli'ne göre 120.457.023 liraydı. Bu giderler içinde ise en yüksek payı 1920, 1921 yıllarında olduğu gibi 57.468.897 lira ile bütçe giderlerinin %47,70'ini oluşturan Müdâfaa-i Milliye Vekâleti ahyordu. Bu bütçeye ordu giderlerinden sayılan, Bahriye ve Fabrikalar Müdüriyet-i Umûmiyesi'nin de eklenmesiyle toplam meblağ 61.986.056 lira idi. Bu da genel bütçenin %51,45'ni teşkil ediyordu. Bu bütçe yılında Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra ordunun gücü arttırıldı. Büyük Taarruz ile

⁵⁶¹ **Kanunlar Dergisi**, Cilt: I, s. 314. Kanun No: 266.

⁵⁶² **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, Cilt: XXIII, s. 331.; **Kanunlar Dergisi**, Cilt: I, s. 317. Kanun No: 269.

⁵⁶³ **Kanunlar Dergisi**, Cilt I, s. 289. Kanun No: 289.

⁵⁶⁴ **Kanunlar Dergisi**, Cilt: I, s. 361. Kanun No: 309.

⁵⁶⁵ **Kanunlar Dergisi**, Cilt: I, s. 359. Kanun No: 307.

beraber düşmana vurulacak son darbe için hazırlıklar yapıldı ve düşman yurttan atıldı.

4.4.2. 1923 Yılı Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Bütçesi

1923 bütçesi de umumi bir bütçe taslağı olamadan Avans Kanunları ile idare edildi. Devlet hizmetlerini sekteye uğratmamak ve vergilerin toplanmasına hukuki bir dayanak oluşturması için tahsisat oluşturulması mecburiyeti vardı. Bu sebeple “1339 senesi bütçesinin tasdikine kadar üç ay için otuz küsur milyon liralık avans itasına” adlı kanun lâyihası mali yılın son günü 28 Şubat tarihinde Meclise sunuldu. Sunulan lâyihaya göre devair-i mülkiye sarfiyatı 1922 senesi için tespit edilen miktarı aşamazdı. Bu doğrultu da Vekâletlere 1922 yılında tahsis edilen meblağın üç aylık bir kısmı avans olarak verilebilirdi. 1922 yılında Müdâfaa-i Milliye’ye 57.468.897 lira tahsisat verilmişti. Bu tahsisata göre üç ay için Müdâfaa-i Milliyeeye verilecek miktar da 14.367.224 liraydı. Diğer Vekâletlere verilecek meblağ ile 1923 senesi Birinci Avans Kanunu 30.400.255 lira olarak kabul edildi.⁵⁶⁶

Büyük Taarruz kazanılmıştı. Fakat kesin bir sulh anlaşması imzalanmamıştı. Müdâfaa-i Milliye Vekâleti her türlü olasılığa karşı tedbiri elden bırakmıyordu. Buna binaen Müdâfaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa “*Harb yapmak ihtimalimiz vardır. Misakımızdan ayrılmıyoruz. Gayemizi istihsal edinceye kadar çalışacağım ve ordumuzu daima kuvvetli bulunduracağız ve milletimizi muzafferiyete, inşallah mazhar kılacağız. Bu tahsisatı bu ümitlerle, bu maksatlarla istiyoruz. Olabilir ki, alacağımız parayı sarf etmek lâzım gelmez. Sulh olursa bütçemiz hafifleyecektir. Bu bir tedbiri ihtiyatidir, bilhassa seferber zamanda ordular için her türlü tedabiri ihtiyatiyeyi düşünmek benim borcumdur ve Meclis-i Âlinize de hakikati arz etmek vazifemdir. Çünkü yarın haklı olarak beni muahaze eder ve en ağır cezalara çarptırabilirsiniz.*” sözleriyle verilen avansa ilaveten 12 Nisan 1923 tarihinde Meclisten ek tahsisat istedi.⁵⁶⁷ Bunun üzerine “28 Şubat 1922 tarihli Avans Kanunu ile sarfına mezuniyet verilmiş olan 30.400.255 liraya zamimeten, Bahriye, Müdâfaa-i Milliye ve Askerî Fabrikalar için 22.000.000 ve devairi saire için 15.500.000 toplam 37.500.000 liranın daha avans olarak sarfına mezuniyet verilmesine yönelik” kanun

566 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cilt: XXVII, s. 522.; **Kanunlar Dergisi**, Cilt: I, s.363. Kanun No: 363.

567 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cilt: XXIX, s. 88.

lâyihası Meclise sunuldu. 1922 yılında muharebeler olmuştu. Ordu yeniden oluşturulmuş, bütün mühimmat ve levazım yeniden tedarik edilmişti. Bu nedenle Müdâfaa-i Milliye'ye ek bütçeler verilmişti. Fakat 1923 yılında muharebe yoktu ve askerî harekât durmuştu. Mebuslar bu nedenlerle Kâzım Paşa'nın 1923 mali yılında ek bütçe istemesini eleştiriyordu. Bu nedenle sunulan lâyiha tekrar gözden geçirilmek için encümene geri gönderildi. 15 Nisan 1923 tarihinde ise Meclise tekrar sunuldu. Bahriye, Müdâfaa-i Milliye, Askeri Fabrikalar için 22.000.000 lira devair-i saire için 15.000.000 lira olmak üzere İkinci Avans Kanunu kabul edildi.⁵⁶⁸

28 Şubat ve 15 Nisan 1923 tarihli Avans Kanunları ile alınan 67.614.255 liralık tahsisat bitmiş olduğundan yeniden bir tahsisat oluşturulması lüzum ve mecburiyeti oluştu. Bunun üzerine 25 Eylül 1923 tarihinde 1923 Senesi "*İkinci Altı Aylık Tahsisat*" kanunu lâyihası Meclise sunuldu. Sunulan lâyihada 43.364.896 lira tahsisat talep ediliyordu. Müdâfaa-i Milliye Vekâleti, Bahriye ve Askeri Fabrikalara ayrılan bütçe ise 13.000.000 liraydı. Ordu "*seferden hazar*"a geçmişti. Müdâfaa-i Milliye için ayrılan tahsisat yeniden tartışma konusu oldu. "*seferden hazar*"a geçilmesine rağmen paraya ihtiyaç vardı. Çünkü Anadolu'da kışla vesaire imkânlar kıttı. Gelecekteki olasılıklar düşünülerek ordunun da hazır tutulması gerekiyordu. Daha Musul meselesi halledilmemişti. Bununla beraber Boğazlar ve Garb-i Trakya meselesi de netlik kazanmamıştı. Heyet-i Vekile ve Hariciye Vekilinin söz söyleyebilmesi ve isteklerini alması için süngüye ihtiyaç vardı. Bu sebeplerle 30 Eylül 1923 tarihinde *1923 Senesi İkinci Altı Aylık Tahsisat Kanunu* 45.059.324 lira ile 158 oyun 156'sını alarak kabul edildi.⁵⁶⁹ Müdâfaa-i Milliye Vekâletine ise 13.000.000 lira tahsisat ayrıldı. Kendisine bağlı Bahriye'ye 1.786.558, Askeri Fabrikalara da 1.295.510 liralık tahsisatın eklenmesiyle toplam Müdâfaa-i Milliye bütçesi 16.082.068 lirayı buluyordu.

1923 senesi umumi bütçesinde genel giderler ise 90.459.580 liraydı. Müdâfaa-i Milliye Vekâleti ve kendisine bağlı Bahriye ve Askeri Fabrikalara ayrılan tahsisat ise 49.367.224 liraydı. Bu tahsisat 1923 yılı genel gider bütçesinin %54,53'ünü teşkil etti.

568 **Kanunlar Dergisi**, Cilt: I, s. 385. Kanun No: 331.

569 **Kanunlar Dergisi**, Cilt: II, s.104-105. Kanun No: 348.

SONUÇ

Kökeni Osmanlı Devleti'ndeki Seraskerlik ve Harbiye Nezâretine dayanan ama Millî Mücadele'ye uygun bir şekilde adlandırılan ve oluşturulan Müdâfaa-i Milliye Vekâleti, Millî Mücadele'nin askeri ihtiyaçlarının karşılanması ve düzenlenmesi amacıyla kuruldu. Birinci TBMM döneminde kurulan bütün hükümetlerde yer aldı. 1920 ile 1923 yılları arasında Müdâfaa-i Milliye Vekâletine üç önemli asker Vekillik yaptı. Bağımsızlığın kazanılması ve yeni kurulacak Türkiye Cumhuriyeti için şüphesiz ki silahlı mücadele gerekiyordu. Bu silahlı mücadelenin en etkin ve verimli biçimde sürdürülmesi görevini üstlenen Vekâlet, bu özelliği ile diğer Vekâletlerden pek tabi daha önemli bir konumda oldu. Anadolu'da verilen hayatta kalma mücadelesinde kilit rol oynadı.

Mondros Mütarekesi şartlarına göre terhis edilen, silahları, askeri depoları işgal kuvvetlerinin eline geçen, adeta küçültülen Türk ordusunu yeniden diriltmede ve bu orduyu evvela savaştacak özelliğe, sonra da zafere götürecektir tedbirleri uygulamada Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin rolü çok önemliydi. Bununla birlikte 93 Harbi ve Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı hezimetlerinden sonra üçüncü defa güç kaybeden Türk ordusunu ayağa kaldırmada Vekâletin gayretleri yadsınamazdı.

Müdâfaa-i Milliye Vekâleti hem siyasi hem de askerî bir örgüt olarak Millî Mücadele sırasında bu yapısına uygun çok yönlü faaliyetler yürüttü. Bu süre zarfında her ne kadar Ankara'ya özgü bir kurum gibi görünmekle birlikte üst düzey kadroları İstanbul mahreçliydi. Müdâfaa-i Milliye Vekâleti asıl organizasyonunu Batı Cephesi'nde Yunan ordusuna karşı yapılan mücadelede gösterdi. Vekâletin attığı her adım ve aldığı her karar neredeyse tümüyle Yunan ordusuna karşı bir önlem niteliği taşıyordu. Bu nedenle Vekâlet, özellikle Kuva-yı Milliye'den düzenli orduya geçiş sürecinde TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın elini güçlendirdi ve zaman zaman da bu nedenle eleştirilere maruz kaldı. Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin, Kuva-yı Milliye'den düzenli orduya geçiş sürecinde cephe ihtiyaçlarının karşılanmasında, nizami tedbirleri yürürlüğe koymada, Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağılmış subay ve erlerin maaşlarını, ikmal ve iaşesini karşılayarak emir komuta zinciri içerisinde cephe hattında görevlendirmede çok önemli hizmetleri oldu.

Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin pratiğine bakıldığında; kuruluşundan neredeyse bir ay kadar sonra başlayan Yunan ileri harekâtı sırasında, 1921 yılındaki İnönü Savaşları, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri ve Sakarya Meydan Muharebesi'nde orduların organizasyonunda doğrudan fiili olarak yer aldı. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri ile ekonomik ve muharebe açısından üç önemli il olan Afyon, Kütahya, Eskişehir'in ve önemli mühimmat üretim tesislerinin kaybedilmesine rağmen çalışmalarını aksatmadan devam ettirdi. Sakarya Meydan Muharebesi'ne giden var olma ile yok olma arasındaki süreçte alınan başarısızlığı tersine çevirmek için teşkilatında bozulmaya gitmeden ve çalışmalarını sürdürdü. Orduyu azami şekilde donattı. Tekâlif-i Milliye emirleri ile toplanan kaynakları yerli yerinde kullandı ve cephelerin ihtiyaçlarına anında cevap vermeye çalıştı. Kısmen de olsa daha olgun olduğu bir dönemde Büyük Taarruz'un başarısında büyük rol oynadı. Büyük Taarruz'un çok hızlı icrâ edilmesi sebebiyle Vekâlet ileri uçtaki muharebe hattına lojistik destek iletmede sıkıntı yaşasa da harekâtı en yüksek seviyede desteklemeye çalıştı.

Vekâlet, Büyük Taarruz ile beraber düşmanın yurttan atılmasından sonra özellikle Lozan Konferansı'na giden süreçte orduyu her ihtimale karşı hazır tuttu. Askerî kışlalar tesis ederek askerlerin iaşelerini karşılamaya devam etti ve orduyu teçhizat bakımından da güçlendirmeye çalıştı.

Millî Mücadele boyunca en yüksek tahsisatlar da Müdâfaa-i Milliye Vekâletine verildi. 1920 yılında %45,37; İkinci İnönü, Kütahya-Eskişehir ve Sakarya Meydan Muharebesi'nin icrâ edildiği 1921 yılında %68,41; Büyük Taarruz'a hazırlık evresi ve Büyük Taarruz'un gerçekleştiği 1922 yılında %51,45; Heyet-i Vekile ve Hariciye Vekili'nin söz söyleyebilmesi ve isteklerini alması için süngüye ihtiyaç duyulan dönem olan 1923 yılında da genel mali bütçe giderlerinin %54,53'ünü Müdâfaa-i Milliye Vekâleti bütçesi oluşturdu.

Vekâlet bu süreçte yukarıda bahsedildiği gibi birbiri ile devamlılık gösteren üç Vekil tarafından yönetildi. Fevzi (Çakmak), Refet (Bele) ve Kâzım (Özalp) Paşa'nın Vekillik dönemleri birbirinden çok büyük kopuşlar göstermedi. Bunda hem Vekillerin hem de Mustafa Kemal Paşa'nın söz konusu Vekâlete bakışının etkisi olduğu söylenebilir.

Müdâfaa-i Milliye Vekâleti ve faaliyetleri, yaptıkları, yapamadıkları Türkiye Büyük Millet Meclisinde iç politika konusu oldu. TBMM Hükümetleri döneminde özellikle Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sonrasında Mecliste İkinci Grup'a mensup mebuslar Müdâfaa-i Milliye Vekâletine çok ağır eleştiriler ile yüklendi. Bu muharebelerden sonra Meclisteki bazı mebuslar tarafından cephe hattı ve gerisi teftiş edildi ve başarısızlığın faturası Vekâlete kesildi. Fevzi Paşa'nın Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekilliği yanında İsmet Paşa'nın Batı Cephesi'ni yönetmesi nedeniyle Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti Vekilliğini de vekâleten üstüne alması eleştirildi. Muhalif mebuslara göre Fevzi Paşa'nın bu iki görevi yürütmesi Müdâfaa-i Milliye Vekâletini aksatmasına neden oldu ve aksayan Vekâlet görevini tam manasıyla yapamadı. Bunun sonucunda da Kütahya-Eskişehir muharebeleri başarısızlıkla sonuçlandı.

Meclisteki muhalif mebuslar ordunun askerî vaziyeti, levazımatı, ilbas ve iaşesine dair gensorular ile de Vekâleti çoğu kez sıkıştırmaya çalıştı. Bu özelliği ile de muhalefet gelenekselleşmiş muhalefet sınırlarını aşarak ve farklı bir rol üstlenerek Meclisteki tartışmaları belirledi. Bu tartışmalardaki eleştirilerin asıl hedefi Başkomutan Mustafa Kemal Paşa olmasına rağmen muhalifler açıkça meydan okuyamadıklarından bunu Müdâfaa-i Milliye Vekâleti üzerinden gerçekleştirmeye çalıştı.

Bu eleştirilerde ordunun geri hizmetlerinin yetersiz olduğu da vurgulandı. Geri hizmetlerden sorumlu olan Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin görevini yapamadığı gerekçesiyle bu işleri bir düzene koymak ve yönetmek için muhalif mebuslar tarafından Harp Encümeni Fevkeladesi kurulması önerildi. Bu sayede muhalifler geri hizmetleri denetleyerek Başkomutan'ın yetkilerini de sınırlandırmak istedi. Fakat Harp Encümeni Fevkalâdesi'nin, Başkomutanlığın altında kurulmasıyla beraber yapılan öneriden tam tersi bir teşkilât kuruldu ve Başkomutan'ın statüsü pekişti. Bu haliyle, Harp Encümeni Fevkalâdesi, Milli Güvenlik Kuruluna benzeyen bir yapıya kavuştu.

Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekili Refet Paşa'nın istifası sürecinde Mecliste yaşanan tartışmalar sırasında bizzat Refet Paşa tarafından önerilen Erkân-ı Harbiye'nin Meclis dışında tutularak siyaset dışında kalması önerisi ise cumhuriyet tarihinde Genelkurmay'ın statüsü konusunda yeni bir dönemin habercisi oldu. Bu

önerinin gerçekleşmesi 1924 yılında Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâletinin kaldırılması ve yerine siyaseten bağımsız Genelkurmay Başkanlığının kurulmasıyla mümkün oldu.

Millî Mücadele sonrasındaki gelişmeler Müdâfaa-i Milliye Vekâletini sadece savaş dönemi hizmet veren geçici bir kurum olmadığını gösterdi. Cumhuriyet'in ilanından günümüze kadar geçen sürede bir başka deyişle Müdâfaa-i Milliye Vekâletinden Millî Savunma Bakanlığına uzanan süreçte söz konusu bakanlık Millî Mücadele sırasındaki örgütlenmesinin verdiği güçle varlığını ve ağırlığını korudu.

KAYNAKÇA

ARŞİVLER

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE)
Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Arşivi (ATASE)
Cumhurbaşkanlığı Beştepe Arşivi
Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)
Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
Millî Savunma Bakanlığı Arşivi (MSB)

RESMÎ YAYINLAR

TBMM Zabıt Ceridesi
TBMM Gizli Celse Zabıtları
TBMM Kanunlar Dergisi

KİTAPLAR

Adivar, Halide Edip, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, Cilt: III, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, Ankara 1988.

Ahmet Lütfi Efendi, **Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi**, Cilt: VIII, Hazırlayan: Ahmet Hazerfen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

Aker, Şefik, **57'nci Tümen ve Aydın Millî Mücadelesi (1918-1920)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006.

Akın, Rıdvan, **TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare**, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele**, Cilt: I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998.

Akyıldız, Ali, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

Alpmansü, Yusuf, Hünoğlu, Burhanettin , **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri III ncü Cilt 7 nci Kısım Osmanlı İmparatorluğu ve Kara Kuvvetlerinin İdari Faaliyetleri ve Lojistik (1299-1913)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

Altay, Fahrettin, **10 Yıl Savaş ve Sonrası**, İnsel Yayınları, İstanbul 1970.

Apak, Rahmi, **Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Atatürk Araştırma Merkezi.

Atay, Falih Rıfkı, **Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri ve 19 Mayıs**, Cumhuriyet Ankara 1999.

_____; **Çankaya**, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, Ankara 1993.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, Cilt: I-III, Remzi Kitapevi, İstanbul 2011.

Başgil, Ali Fuat, **Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri**, Baha Matbaası, İstanbul 1957.

Bayar, Celal, **Ben de Yazdım (Millî Mücadele'ye Gidiş I)**, Sabah Kitapçılık, İstanbul 1997.

Baykal, Bekir Sıtkı, **Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler**, Türk İnkılap Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Belen, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2004.

Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi IV ncü Cilt 1 nci Kısım, **Sina-Fislistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1979.

Cebesoy, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyat, İstanbul 1953.

_____, **Moskova Hâtıraları**, Temel Yayıncılık, İstanbul 2002.

Cevdet Paşa, Ahmet, **Osmanlı Tarihi Tarh-i Cevdet**, Cilt: III, Yay. Haz. Dündar Günday, Mümin Çevik, Hikmet Neşriyat, İstanbul.

Criss, Bilge, **İşgal Altında İstanbul (1918-1923)**, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.

Çakın, Naci, Orhon, Nafiz, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi III ncü Cilt 5nci Kısım (1793-1908)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1978.

Çoker, Fahri, **Türk Parlamento Tarihi (Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923)**, I- III. Cilt, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

Çolak, İbrahim, **Millî Mücadele Esnasında Kuvâ-yı Seyyare Kumandanlığına Ait Hâtıratım**, Emre Yayınları, İstanbul 1999.

Demirel, Ahmet, **Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

Devleti Aliye-i Osmaniye Ordusu'nun Teşkilat-ı Esasiye Nizamnamesi, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1326.

Durukan, Eyüp, **Askeri Fabrikalar Tarihçesi**, Askeri Fabrikalar Basımevi, Ankara 1940.

Erdem, Nilüfer, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)**, Derlem Yayınları, İstanbul 2010.

Erikan, Celal, **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, Haz: Rıdvan Akın, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2018.

Eryavuz, İhsan, **Millî Mücadele Ve Lozan**, Haz: Kamil Taman, Yımaş Yayınları, İstanbul 2014.

Esad Efendi, **Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi**, Hazırlayan: Ziya Yılmaz, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınevi, İstanbul 2000.

_____, **Üss-i Zafer (Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair)**, Hazırlayan Mehmet Arslan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005.

Evsile, Mehmet, **Kurtuluş Savaşında Askeri Nakliye Hizmetleri**, Cem Ofset Yayınları, Amasya 1997.

Ezherli, İhsan, **Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)**, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 1992.

Goloğlu, Mahmut, **Sivas Kongresi**, Başnur Matbaası, Ankara 1969.

Gök, Hayrullah, **Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri**, Genelkurmay Yayınevi, Ankara 1997.

Gündüz, Asım, **Hatıratlarım**, Hazırlayan: İhsan Ilgar, Kervan Yayınları, İstanbul 1973.

Güneş, İhsan, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

Hatemi, Nilüfer, **Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri**, Cilt: I-II, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1999.

Hellenic Army General Staff, Army History Directorate, **A Concise History Of Campaign In Asia Minor 1919-1922**, Second Edition, An Army History Directorate Publication, Athens 2003.

Hün, İhsan, **Osmanlı Ordusunda Genelkurmayın Ne Surette Teşkil Ettiği ve Geçirdiği Safhalar**, Genelkurmay Başkanlığı Yay., İstanbul 1952.

İnalçık, Halil, Seyitdanlıoğlu, Mehmet, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Phoenix Yayınevi, Ankara 2006.

İnönü, İsmet, **Hatıralar**, Yay Haz: Sebahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara 2009.

İskora, Mazlum, **Türk Ordusu Kurmaylık (Erkânıharbiye Tarihçesi)**, Harp Akademisi Matbaası, Ankara 1944.

İstiklâl Harbinin Baytarî Harp Tarihi, Methal-Merkez ve Umûmi Cephe, Askeri Matbaa, İstanbul 1933.

Karabekir, Kâzım **İstiklal Harbimiz**, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1960.

_____, **Günlükler**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

Karal, Enver Ziya, **Selim III. un Hatt-ı Hümayunları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1942.

_____, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. III, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kansu, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Atatürk'le Beraber**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986.

Karpat, Kemal H., **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Ulusallaşma**, Çev. Dilek Özdemir, İmge Yayınevi, Ankara 2006.

Kaynar, Reşat, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010.

Kemal, Mustafa, **Nutuk**, C.I-II, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2008.

Kızılırmak, Ahmet, **Askerî ve Siyasi Yönleriyle Kâzım Özalp**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 2012.

Kinross, Lord, **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Çeviren: Necdet Sancer, Altın Kitapları Yayınevi, İstanbul 2018.

Kocatürk, Utkan, **Doğumdan Ölümüne Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara 1999.

Kuvayı Milliye Komutanı Tekeliođlu Sinan Bey'in Günlüğü, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2012.

Külçe, Süleyman, **Mareşal Fevzi Çakmak**, İstanbul 1953.

Mahmud Şevked, **Osmanlı Askeri Teşkilatı ve Kıyafeti**, Çeviren: Nurettin Türsan-Semiha Türsan, K.K.K Basımevi, Ankara 1983.

Memmed Rüşdü, **Devlet-i Aliye Ordu Teşkilatı**, Mekteb-i Fünûn-u Harbiye Matbaası, İstanbul 1911.

Millî Savunma Bakanlığı'nda 150 Yıl, Ankara, Harita Genel Müdürlüğü, 1976.

Nadi, Yunus, **Ankara'nın İlk Günleri**, Sel Yayınları, İstanbul 1955.

_____, **Birinci Meclisin Açılışı ve İsyanlar**, Sel Yayınları, İstanbul 1955

Müderrişoğlu, Alptekin, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, Ankara 1974.

Orbay, Rauf, **Siyasi Hatıralar**, Hazırlayan: Jale Erdoğan, Örgün Yayınevi, İstanbul 2003.

Özalp, Kâzım, Özalp, Teoman, **Atatürk'ten Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1994.

_____, **Millî Mücadele 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

Polatkan, Salih, **Askeri ve Siyasi Yönleriyle Mareşal Fevzi Çakmak**, Ankara 1981.

Sabis, Ali İhsan, **Harp Hatıralarım İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri**, Cilt: V-VI, Nehir Yayınları, İstanbul 1993.

Selek, Sebahattin, **Millî Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı**, C.I, Örgün Yayınevi, İstanbul 1982.

_____, **Anadolu İhtilali**, Cilt: I, Kaştaş Yayınları, İstanbul 1987.

Shaw, Stanford J., Ezel Kural, **History of The Ottoman Empire and Modern Turkey Volume II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975**, Cambridge University Press, Cambridge 2005.

Sonyel, Salâhi R, **Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2010.

Soysal, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2020.

Şapolyo, Enver Behnan, **Mustafa Kemal ve Birinci Büyük Millet Meclisi Tarihçesi**, Ülkemiz Matbaası, Ankara 1969.

Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt: I-IV, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1977.

T.C. Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Shh. D, İstiklâl Harbi Sıhî Raporu, (336, 337, 338 senesi, Mudanya Mütarekesine kadar), Matbaayi Askeriye, İstanbul 1341

Teziç, Erdoğan, **Anayasa Hukuku**, Beta Yay., İstanbul, 1991.

Toker, Hülya, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Cilt: III, Kısım VI (1908-1920)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996.

Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi 1. Kitap İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1991.

_____, **Türk Devrim Tarihi 2. Kitap Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992.

Türkmen, Zekeriya, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2001.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920- 29 Ekim 1923)**, Cilt: IV, Kısım I, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1984.

Türk İstiklâl Harbi, VI ncı Cilt, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1922), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1974.

Türk İstiklâl Harbi, İdari Faaliyetleri (15 Mayıs 1919- 2 Kasım 1923), Cilt: VII, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1975.

Türk İstiklâl Harbi, II nci Cilt Batı Cephesi 3 ncü Kısım, Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999.

Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1989.

Türk İstiklâl Harbi, II. Cilt Batı Cephesi, 4 ncü Kısım, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-5 Temmuz 1921), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1974.

Türk İstiklâl Harbi, Türk İstiklâl Harbi II. Cilt Batı Cephesi V ncü Kısım I nci Kitap Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât (25 Temmuz-22 Ağustos 1921), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

Türk İstiklâl Harbi, Türk İstiklâl Harbi II. Cilt Batı Cephesi V ncü Kısım II nci Kitap Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921) ve Sonraki Harekât (14 Eylül- 10 Ekim 1921), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

Türk İstiklâl Harbi, V nci Cilt, Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964.

Türk İstiklal Harbi, II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım 1 nci Kitap, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994.

Türk İstiklal Harbi, II nci Cilt Batı Cephesi, 6 ncı Kısım 2nci Kitap Büyük Taarruz (1-31 Ağustos), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

Türk İstiklâl Harbi, II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım III ncü Kitap, Büyük Taarruzda Takip Harekâtı, (31 Ağustos-18 Eylül 1922), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999.

Türkgeldi, Ali Fuad, **Görüp İştiklerim**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1949.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı **Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984.

Ünal, Uğur, **Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1864-1876)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2008.

Yazman M. Şevki, **Anadolu'nun İşgali**, Kemer Yayınları, İstanbul 1999.

Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınevi, İstanbul 2000.

XX. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'nın Haberleşme Kayıt Defteri (Eylül 1919-Kasım 1920), Cilt I, Haz. Çiğdem Aslan, Mustafa Toker, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 2013.

MAKALELER

Akbal, İsmail, Taner, Aslan, “*Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey Muhalefeti*”, **Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, Sayı: 58, Yıl: 10, s. 45-76.

Akgül, Suat, “*Zafere Giden Yolda “Harp Encümeni”nin Rolü*”, **Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s. 437-483.

Akın, Rıdvan, “*TBMM’nin İlk Bütçe Yasası: 1336 Muvazene-i Umûmiye Kanunu*”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Sayı: 2, s. 1-40.

Armağan, Servet, “*Çoğunluk Sistemi Ve Bazı Düşünceler*”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. 36, Sayı: 1-4., s. 93-114.

Aslan, Yavuz, “*I. Dönem TBMM’de “İcrâ Vekilleri Heyeti Riyaseti (Hükümet Başkanlığı)’nın Statüsü ve TBMM Reisi”nin İcrâ ile İlgili Yetki ve Sorumluluğu*”, **Atatürk Dergisi**, Cilt III, Sayı: 1, s. 61-66.

Atakan, Rauf “*Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz ve Takip Harekâtında İdari Faaliyetler ve Lojistik*”, **Büyük Taarruzun 70.Yılı Armağanı**, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara, 1992.

Aybay, Rona, “*Anayasal Metinlerde Egemenlik*”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul.

Baycan, Nusret, “*Orgeneral Cevat Çobanlı*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 20, Cilt: VII, Ankara, 1991, s. 367-389.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, “*Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Hukuki Statüsü ve İhtilalci Karakteri*”, **Belleten**, Cilt: XXIV, Sayı: 96, Yıl: 1960, s. 637-663.

Efe, İsmail, “*Mütareke Dönemi Asayiş Sorunları ve Çare Olarak Düşünülen Nasihat Heyetleri*”, **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, No: 6, s. 229-247.

Erdaş, Sadık, “*Büyük Taarruz Öncesi Lojistik Faaliyetler*”, **Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s. 411-436.

Güneş, İhsan, “*Millî Mücadele Dönemi Bütçeleri*”, **Atatürk Araştırmaları Dergisi**, Cilt: IV, Sayı: 12, s. 763-781.

_____, “*Sakarya Savaşı Sırasında Türkiye Büyük Millet Meclisi*”, **Sakarya Zaferi ve Haymana II**, Yay. Haz. Temuçin Faik Ertan, Hakan Uzun, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2015.

İlgürel, Mücteba, “*Akbaş Cephaneliği Baskını*”, **Tarih Dergisi**, Haziran-2011, s. 271-282.

Soysal, Murat, “*Karanlıktan Aydınlığa Bir Gün: 25-26 Ağustos 1922’nin Güncesi*”, **Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s. 1189-1208.

İnalçık, Halil, “*Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu*”, **Belleten**, Cilt: XXVIII, Sayı: 112, s. 603-623.

Kayalı, Kurtuluş, "I. TBMM'de Muhalefet", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: V, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 1161-1167.

Kayıran, Mehmet, "Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 5, Sayı: 15, Yıl: 1989, s. 639-664.

Koca, Salim- Semih, Yalçın, "Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine Tayininde Osmanlı Genelkurmayının Rolü", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: X, Sayı: 29, Temmuz 1994, s. 402-416.

Müjdecı, Mustafa, "Hâkimiyet-i Milliye Gazetesinde Büyük Taarruz", **Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, 669-704.

Özkaya, Yücel, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: IV, Kasım 1987, Sayı: 10, s. 139-186.

_____, "Kuvâ-yı Milliye", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. VIII, Sayı: 24, Temmuz 1992, s. 451-480.

Özlu, Hüsnü, "Harp Raporlarına Göre Birinci İnönü Muharebesi'nin Analizi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 28, Sayı: 82, Yıl: 2012, s. 25-52.

_____, "Harp Raporları Işığında Sakarya Meydan Muharebesi'nin Askerî Açından Genel Değerlendirilmesi", **Sakarya Zaferi ve Haymana III**, Yay. Haz. Temuçin Faik Ertan, Sedef Bulut, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2015, s. 123-148.

_____, "Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz Öncesi, "Sad Taarruz Planı" ve Mustafa Kemal Paşa'nın Genel Taarruz Planının Analizi", **Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s. 935-958.

_____, "Türk İstiklal Savaşı'nda Harp Encümeni'nin Kuruluşu ve Karadeniz Üzerinden Yapılan Lojistik Ve İkmal Faaliyetlerinin Değerlendirmesi", **Geçmişten Günümüze Karadeniz'de Ulaşım**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2020, s. 467-514.

Sarıçoban, Gülay, "The Second Group in the First Turkish Grand National Assembly", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. XVII, Sayı: IV, Yıl: 2019, s. 1574-1591.

Sofuoğlu, Adnan, "Mondros Mütarekesi Sonrası Türkiye'nin İşgaline Karşı Millî Direniş: Kuvâ-yı Milliye (1918-1921)", **Türkler Ansiklopedisi**, C. XV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 618-627.

Sonyel, Salâyi R., "*Mondros'tan Samsun'a Türk Kurtuluş Mücadelesi'nin Doğuşu*", **Türkler Ansiklopedisi**, C. XV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 606-617.

_____, "*Türkiye'nin Özgürlük ve Bağımsızlık Mücadelesi*" **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: XV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 894-899.

Sönmez, Naim, "*I. Meclis'te Gruplar İlişkisine Bir Örnek: İcra Vekillerinin Seçimine Dair Kanun Görüşmeleri*", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 16, s. 441-489.

Sunar, Mehmet Mert, "*Ocak-ı Âmire'den Ocak-ı Mülga'ya Doğru: Nizâm-ı Cedîd Reformu Karşısında Yeniçeriler*", **Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi**, Ed. Seyfi Kenan, İsam Yay., Ankara 2010, s. 497-528.

Şahin, Feyza Kurnaz, "*Büyük Taarruz Sırasında Sıhhi Hizmetler*", **Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s. 1251-1260.

_____, "*Sakarya Harbi Sırasında Askerî Sıhhi Hizmetler*", **Sakarya Zaferi ve Haymana II**, Yay. Haz. Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan- Doç. Dr. Hakan Uzun, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2015, s. 105-130.

Şavkılı, Cengiz, "*Sakarya Savaşı'nda Levazım İkmal Faaliyetleri*", **Sakarya Zaferi ve Haymana II**, Yay. Haz. Temuçin Faik Ertan, Sedef Bulut, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2015, s. 83-104.

Tağmat, Çağla D., "*1921 Lonfra Barış Konferansı'nda Yunan Heyeti ve Tezleri*", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 9, Sayı: 18, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2013, s. 29-54.

Tanfer, Vehbi, "*Kâzım Özalp (1882-1966)*", **Atatürk Araştırma Merkezi**, Sayı: XI, 1995, s. 163-176.

Tunaya, Tarık Ziya, "*Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kuruluşu Ve Siyasi Karakteri*", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 23, Sayı: 3-4, Yıl: 1958, s. 227-247.

Türkmen, Zekeriya, "*İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar*", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XVIII, Temmuz 2002, Sayı: 53, s. 319-372.

_____, "*Büyük Taarruz Harekâtı*", **Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan**, Afyonkarahisar 2010, s. 79-148.

_____, "*Türk İstiklâl Harbinde Bir Dönüm Noktası: Sakarya Meydan Muharebesi (Askeri Yönden Kısa Bir Değerlendirme)*", **90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2016, s. 135-144.

_____, "19 Mayıs 1919: Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkışı", **Türkler Ansiklopedisi**, C. XV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 905-928.

Yaman, Ahmet Emin, "Milli Ordudan Düzenli Orduya", **Atatürk Yolu Dergisi**, No:2, Yıl: 1990 s. 135- 144.

Yaramış, Ahmet, "Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması ve Yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'nin Kurulması", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: XII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 697-702.

Yüceer, Saime, "Sakarya Zaferine Giden Yolda Önemli Bir Devrim: Mustafa Kemal Paşa'ya Başkomutan Unvanının Verilmesi", **90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2016, s 103-134.

SÜRELİ YAYINLAR

A- Dergiler

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
Atatürk Yolu Dergisi
Belleten
Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
Yakın Tarihimiz

B- Gazeteler

Açıksöz
Akşam
Hürriyet
İkdam
İleri
Hâkimiyet-i Milliye
Peyam-ı Sabah
Yenigün

ANSİKLOPEDİ VE SÖZLÜK

Beydilli Kemal, "Nizâm-ı Cedîd", **DİA**, Cilt: XXXIII, s. 175-178.

_____, "Vak'a-i Hayriyye", **DİA**, Cilt: XXXXII, s. 454-457.

_____, "Kabakçı İsyanı", **DİA**, Cilt: XXIV, s. 8-9.

Bilgicioğlu, Banu, "Sarây-ı Âtîk-i Âmire", **DİA**, Cilt: XXXVI, s. 122-135.

Çelik, Yüksel, “Serasker”, **DİA**, Cilt: XXXVI, s. 547-549.

Eren, A. Cevat, “Selim III.”, **İA**, Cilt: X, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir 1997, s. 441-457.

Gencer, Ali İhsan, “Hüseyin Avni Paşa”, **DİA**, Cilt: XVIII, s. 526-527.

Gökbilgin, M. Tayyib, “Sekban”, **İA**, Cilt: X, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir 1997, s. 326-328.

Güneş, İhsan, “Türkiye Büyük Millet Meclisi”, **DİA**, Cilt XXXXI, s. 593-596.

İlgürel, Mücteba “Yeniçeriler”, **İA**, Cilt: XIII, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980, s. 385-395.

İnalçık, Halil, “Koca Hüsrev Paşa”, **DİA**, Cilt: XIX, s. 41-45.

Köprülü, Orhan F. “FUAD PAŞA, Keçieciizâde”, **DİA**, Cilt: XIII, s. 202-205.

Küçük, Cevdet, “Mehmed VI”, **DİA**, Cilt: XVIII, s. 422-430.

_____, “Kazım Karabekir”, **DİA**, Cilt: XXV, s. 150-152.

Lewis, Bernard, “Bâb- ı Seraskeri”, **Encyclopaedia of Islam**, Second Edition.

Mortdmann, H., “Ağa Hüseyin Paşa”, **İA**, Cilt I, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir 1997, s. 147-148.

Omurtak, Salih, Hasan Ali Yücel, vd, “Atatürk”, **İA**, Cilt: I, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir 1997, s. 719-804.

Özcan, Abdülkadir, “Sekbân-ı Cedîd”, **DİA**, Cilt: XXXVI, s. 328-329.

_____, “Eşkinçi Ocağı”, **DİA**, Cilt: XI, s. 471.

_____, “Ağa Hüseyin Paşa”, **DİA**, Cilt: XVIII, s. 3-4.

_____, “Harbiye Nezâreti”, **DİA**, Cilt: XVI s. 119-120.

Özçelik, Ayfer, “Fevzi Çakmak”, **DİA**, Cilt: XVIII, s. 190-192.

Pakalın, M. Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü**, C.III, İstanbul 1971.

Parmaksızoğlu, İsmet, “Millî Savunma Bakanlığı”, **Türk Ansiklopedisi**, Cilt: XXIV.

TEZLER

Acar, Kadir, **Seraskerlik'ten Harbiye Nezâreti'ne Türkiye'de Genelkurmay Başkanlığı ve Millî Savunma Bakanlığı'nın Temeli**, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2002.

Ataman, Murat Günal **Kurtuluş Savaşı'nda Levazım ve İkmal Faaliyetleri**, Yüksek lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve Türk İnkılâp Tarihi, Ankara 2007.

Çoban, Ahmet Hilmi, **Ahmet Cevat Paşa'nın Târih-i Askerî-i Osmânî (Kitâb-ı Râbi') Adlı Eserin Transkripsiyon Metni**, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2009.

Evsile, T Mehmet, **Atatürk Devri Harp Sanayi (1920-1938)**, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ 1992.

Köylü, Murat, **1919-1922 Döneminde Türk Ordusu İkmal Sistemi İle Yunan İkmal Sisteminin Karşılaştırılması**, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir 2006.

Özlu, Hüsnü, **II. Dünya Savaşından Günümüze Türkiye'de Savunma Sanayii'nin Gelişimi (1939-1990)**, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir 2006.

Urhal, Ömer, **Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri**, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1997.

Yıldız, Gültekin, **Osmanlı Kara Ordusunda Yeniden Yapılanma ve Sosyo-Politik Etkileri (1826-1839)**, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2008.

Zengin, Ersoy, **Tophane-i Amire'den İmalat-ı Harbiye'ye Osmanlı Devleti'nde Harp Sanayi (1861-1923)**, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2015.

EKLER

Ek 1: Mesned-i Sadaret'in Fuad Paşa'nın uhdesinde tevcihi ve Tophane Müşirliği vazifesi uhdesinde kalmak üzere Harbiye Nezâreti ihdasıyla bu vazifenin Halil Paşa'nın uhdesine ihalesine dair hatt-ı hümayun.

Ek 2: Tenkifat-ı Cedide İcabınca Seraskerlik unvanının Harbiye Nezâreti olarak değiştirilip nâzırlığa Gazi Osman Paşa'nın Erkân-ı Harbiye Dairesi Reis-i Umûmiliği'ne Hassa Müşiriyeti görevi de devam etmek üzere Derviş Paşa'nın Piyade Dairesi Riyaset-i Umûmiyesi'ne Ferik Osman /Nuri Paşaların tayinleriyle bu teşkilatın vakit geçirmeden kurulup vazifesine başlaması.

Ek 3: Büyük Millet Meclisi kararıyla Harbiye Nezâreti yerine Müdâfaa-i Milliye Vekâleti ile Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâset'nin teşkil edildiğine dair.

Ek 4: Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin kuruluşunda bünyesinde yer alan daireler.

Ek 5: Silah, cephaneye ve teçhizat ikmali ile Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin meşgul olduğu.

Ek 6: Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekili Fevzi Paşa imzası ile Vekâlete bağlı dairelerin görevleri.

Ek 7: Kuvâyı Milliye'nin Müdâfaa-i Milliye Vekâletine bağlanması.

Ek 8: Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin göreve başladığı ve kumandanların Ankara Hükümeti kararlarına göre hareket etmelerine dair Fevzi Paşa'nın emri.

Ek 9: 1921 yılı Şubat ayı içerisinde Müdâfaa-i Milliye Vekâleti tarafından Trabzon limanından muhtelif şehirlere yapılan mühimmat sevkini gösterir kroki.

Ek 10: İkinci İnönü Muharebesi'nin gerçekleştiği 1921 yılı Mart ayında Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin Ankara'ya ve buradan Batı Cephesi'ne sevk ettiği cephaneyi gösteren grafik.

Ek 11: Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin Ankara'dan, Kastamonu'dan, Çorum'dan, Yozgat'tan, Kayseri'den Batı Cephesi'ne 1921 yılı Haziran ayında sevk ettiği efrad sayısını gösteren grafik.

Ek 12: 23 Temmuz-2 Eylül 1921 tarihleri arasında Batı Cephesi'ne Müdâfaa-i Milliye Vekâleti tarafından gönderilen subay miktarı.

Ek 13: Müdâfaa-i Milliye Vekâleti İstiklâl Harbi Sıhî Raporu, (336, 337, 338 senesi, Mudanya Mütarekesine kadar)

Ek 14: Sabık Harbiye Nâzırı, Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekili Fevzi (Çakmak) Paşa'nın Kozan Mebusluğu seçim mazbatası.

Ek 15: Mustafa Kemal Paşa'nın; Müdafaa-İ Milliye Vekaletine Kazım Karabekir Paşa'nın getirilmesi hakkında Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın fikirlerini sorduğu ve Kazım Paşa seçildiği takdirde üçüncü Kolorduya Miralay Arif Bey'i tayin etmeyi düşündüğünü bildiren yazısı.

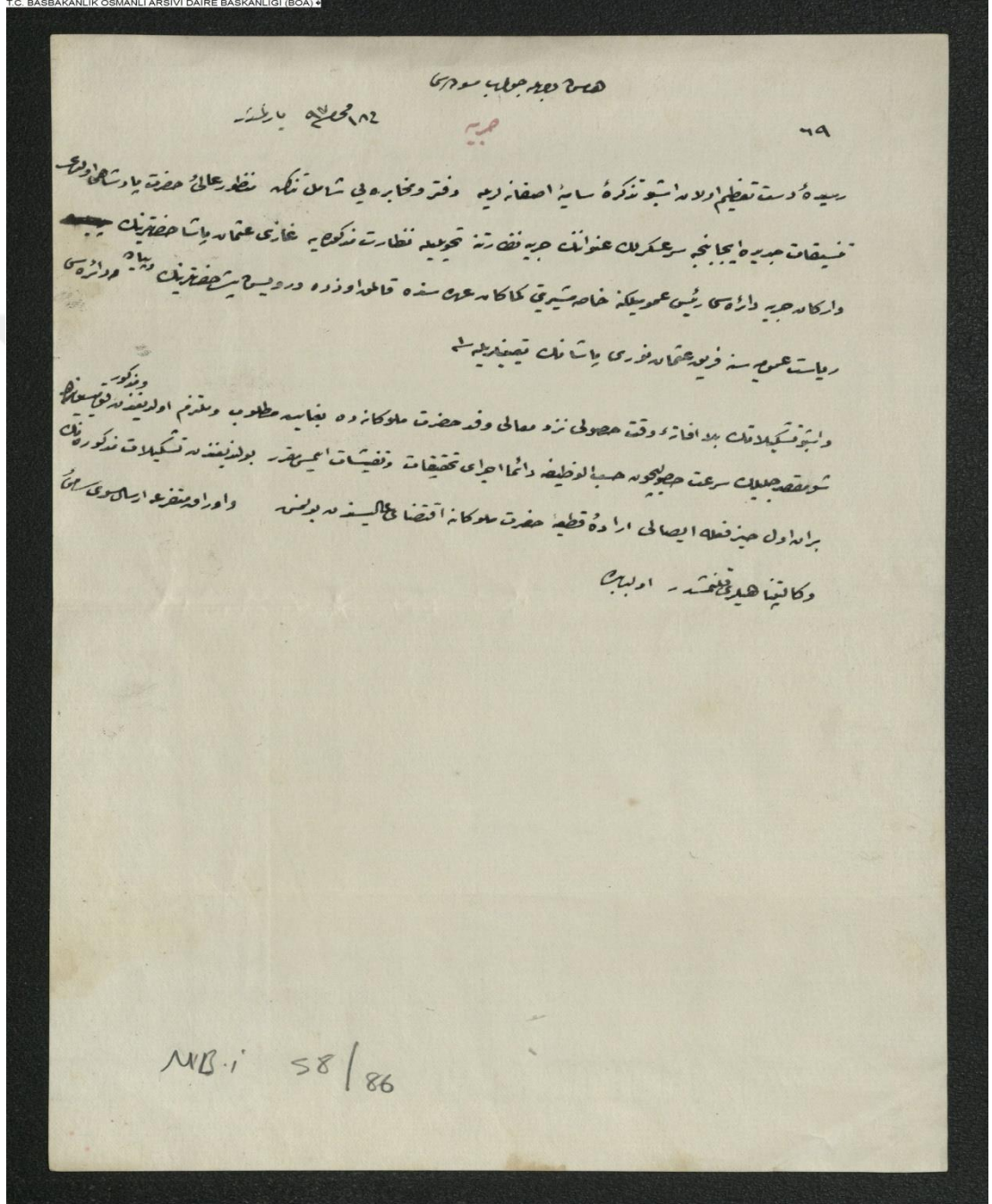
Ek 16: Mustafa Kemal Paşa'nın Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya gönderdiği; Refet Paşa'nın Müdafaa-i Milliye Vekaletinden istifa ettiğini bildirerek seçilmesi halinde Yerine Şevki Paşa'yı tayin edip gelmesinin mümkün olup olmadığını soran yazısı.

Ek 17: Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin 1922 yılı 1 Haziran ile 1 Temmuz arasındaki mesai istatistik özetine göre Harbiye Dairesince Batı Cephesi'ne gönderilen silahlar.

Ek 18: Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin 1 Ağustos-31 Ağustos 1921 tarihleri arasında sevkiyat limanlarından sevk ettiği erzak, malzeme, cephene, esliha, mühimmat miktarını gösteren harita.

Ek 19: Müdâfaa-i Milliye Vekâleti 1921 yılı Haziran ayı istatistik özetlerine göre Ankara'ya gelen esliha, mühimmat ve erzakın günlük çizelgesi.

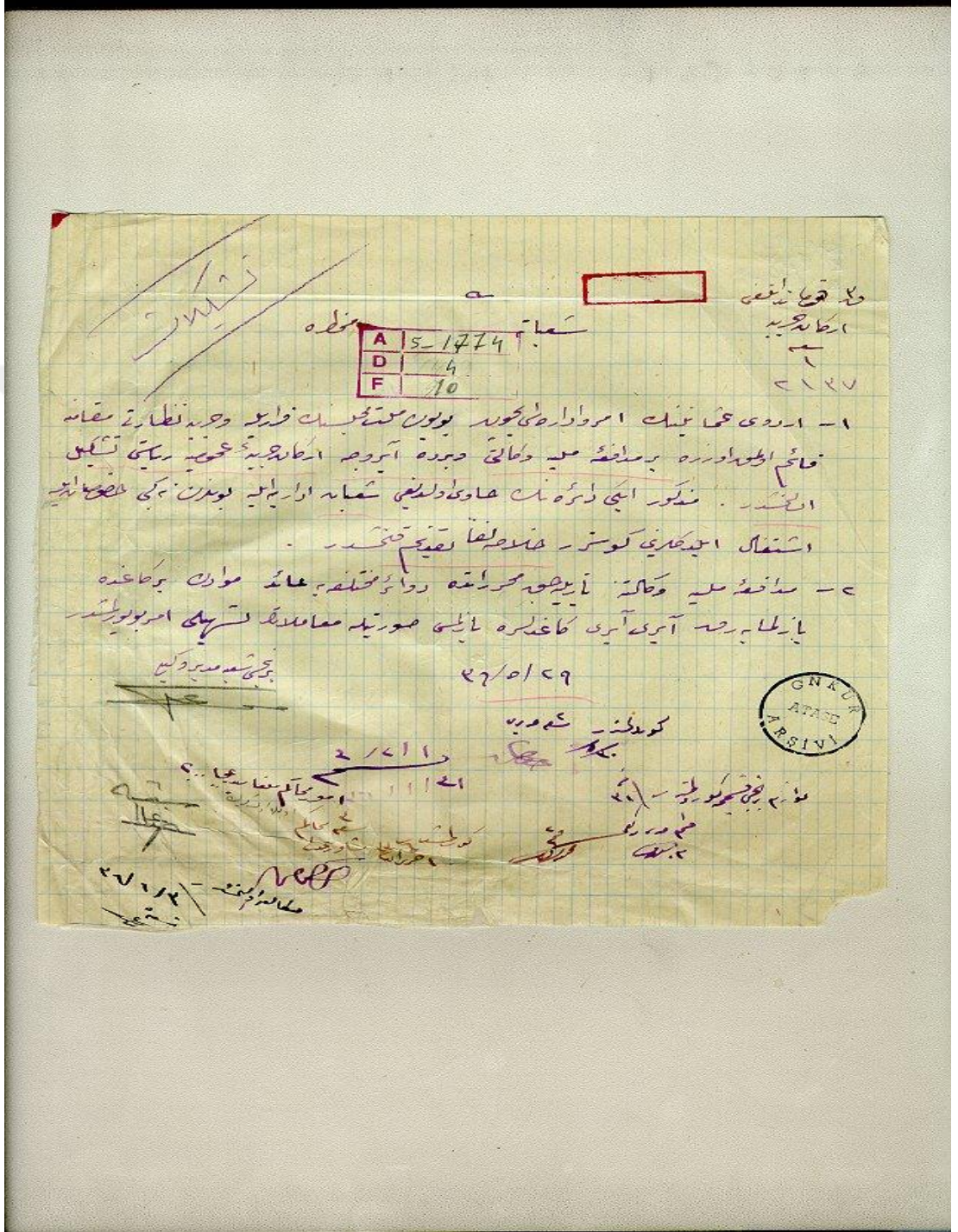
Ek 2: Tenkîsat-ı Cedide İcabınca Seraskerlik unvanının Harbiye Nezâreti olarak değiştirilip nâzırlığa Gazi Osman Paşa'nın Erkân-ı Harbiye Dairesi Reis-i Umûmiliği'ne Hassa Müşiriyeti görevi de devam etmek üzere Derviş Paşa'nın Piyade Dairesi Riyaset-i Umûmiyesi'ne Ferik Osman /Nuri Paşaların tayinleriyle bu teşkilatın vakit geçirmeden kurulup vazifesine başlaması.

MB.İ.00058.00086.001

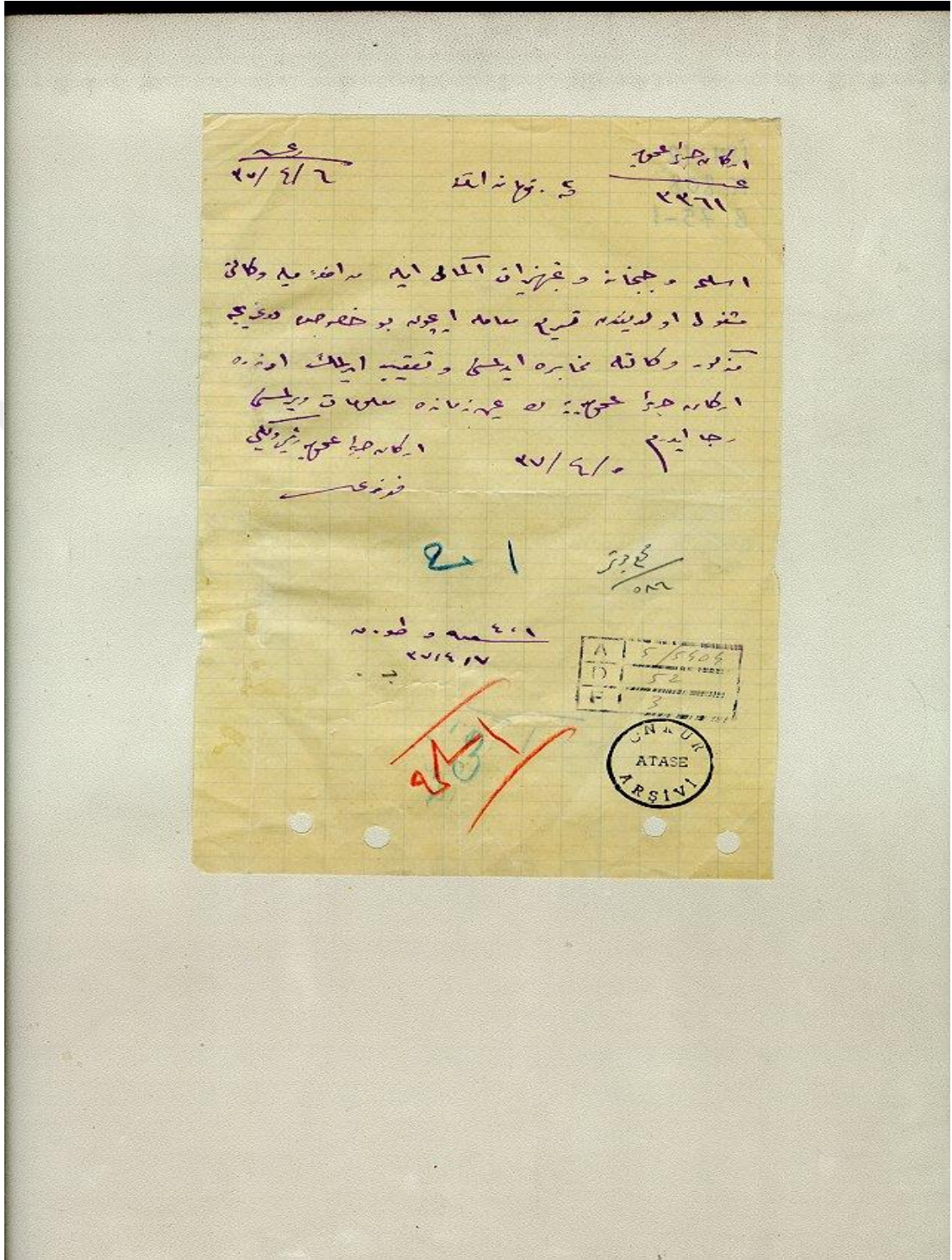
Kaynak: BOA. MB. İ. 58 / 86, H-18-01-1297.

Ek 3: Büyük Millet Meclisi kararıyla Harbiye Nezâreti yerine Müdâfaa-i Milliye Vekâleti ile Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâsetinin teşkil edildiğine dair.

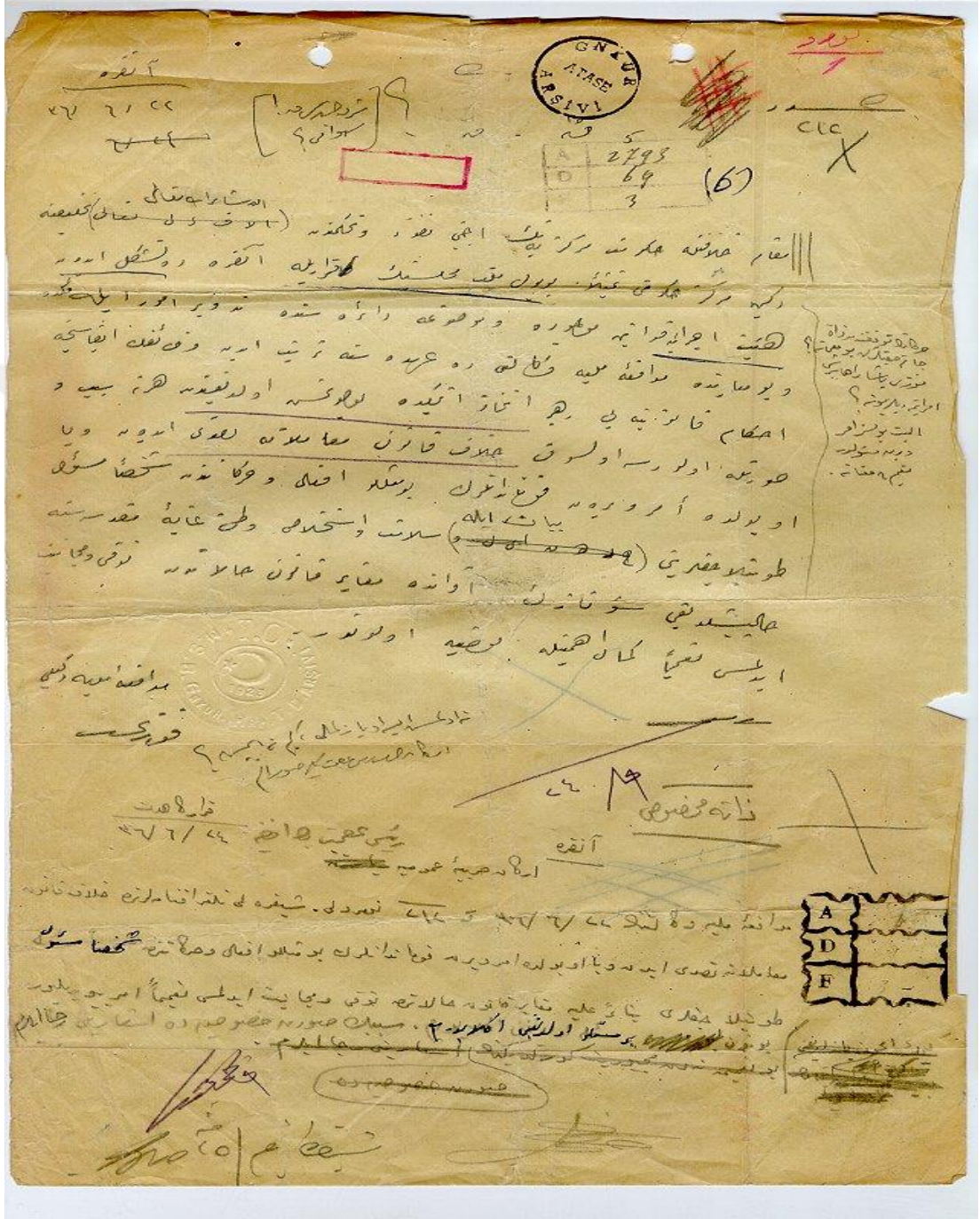
Kaynak: ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 823, Gömlek No: 151, Belge No: 1

Ek 5: Silah, cephane ve teçhizat ikmali ile Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin meşgul olduğu.

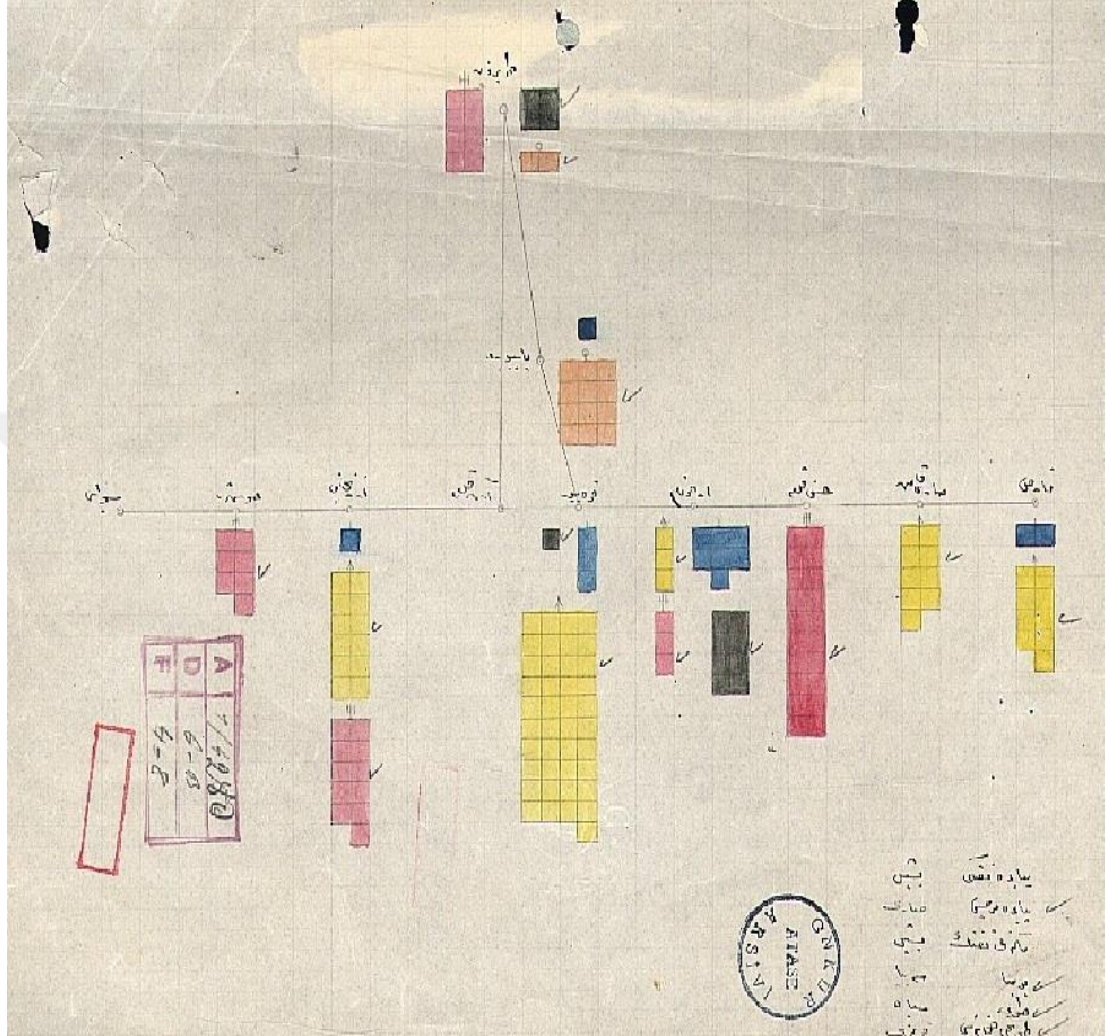
Kaynak: ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:808, Gömlek No:75, Belge No: 1

Ek 8: Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin göreve başladığı ve kumandanların Ankara Hükümeti kararlarına göre hareket etmelerine dair Fevzi Paşa'nın emri.

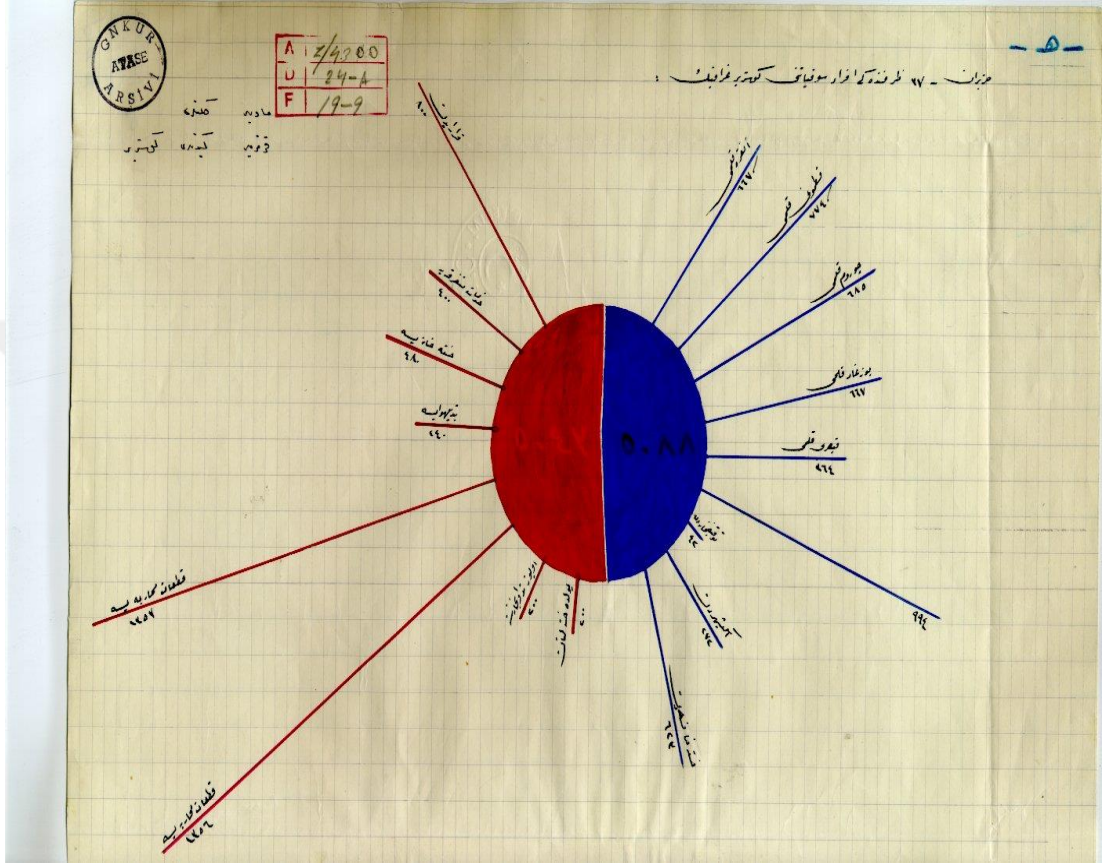
Kaynak: ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:870, Gömlek No:88, Belge No: 1.

Ek 9: 1921 yılı Şubat ayı içerisinde Müdâfaa-i Milliye Vekaleti tarafından Trabzon limanından muhtelif şehirlere yapılan mühimmat sevkinin gösterir kroki.

Kaynak: ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:565, Gömlek No:77, Belge No: 77AH.

Ek 11: Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin Ankara'dan, Kastamonu'dan, Çorum'dan, Yozgat'tan, Kayseri'den Batı Cephesi'ne 1921 yılı Haziran ayında sevk ettiği efrad sayısını gösteren grafik.

Kaynak: ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1179, Gömlek No:121, Belge No: 121A1.

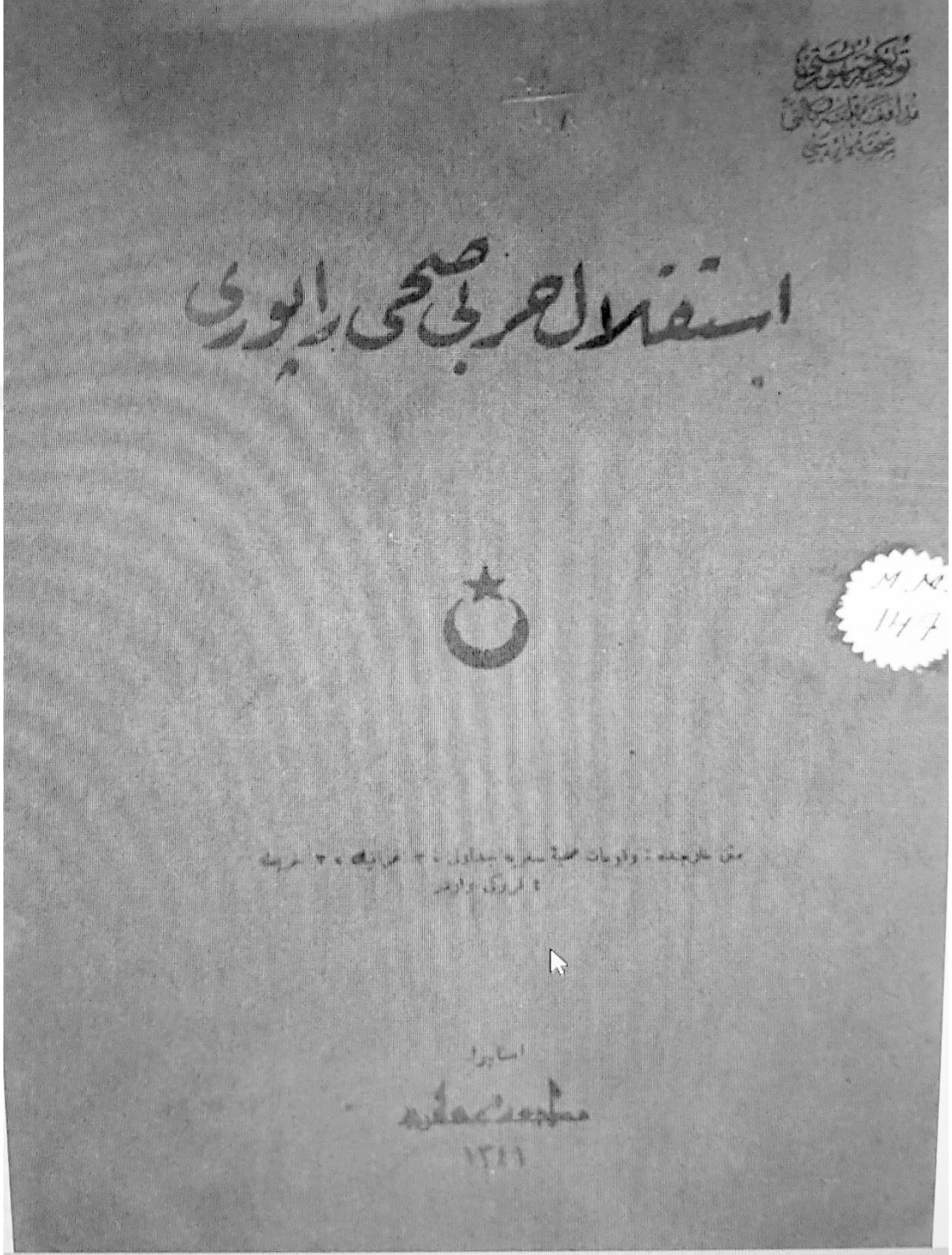
Ek 12: 23 Temmuz-2 Eylül 1921 tarihleri arasında Batı Cephesi'ne Müdâfaa-i Milliye Vekâleti tarafından gönderilen subay miktarı.

GN - OK
ATASE
ARŞİVİ

19/8/21

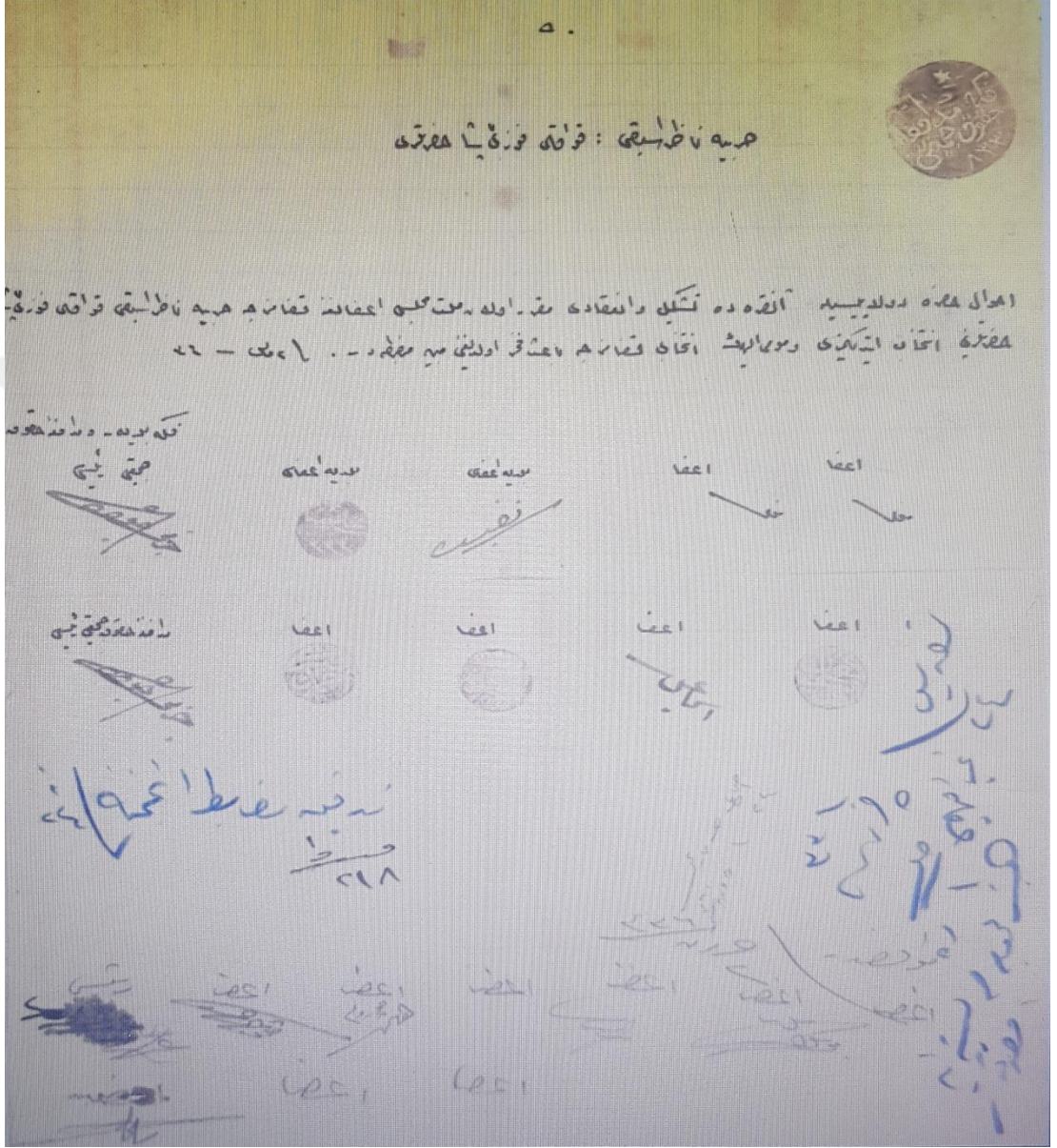
1. 10/8/21
2. 15/8/21
3. 20/8/21
4. 25/8/21
5. 30/8/21
6. 5/9/21
7. 10/9/21
8. 15/9/21
9. 20/9/21
10. 25/9/21
11. 30/9/21
12. 5/10/21
13. 10/10/21
14. 15/10/21
15. 20/10/21
16. 25/10/21
17. 30/10/21
18. 5/11/21
19. 10/11/21
20. 15/11/21
21. 20/11/21
22. 25/11/21
23. 30/11/21
24. 5/12/21
25. 10/12/21
26. 15/12/21
27. 20/12/21
28. 25/12/21
29. 30/12/21
30. 5/1/22
31. 10/1/22
32. 15/1/22
33. 20/1/22
34. 25/1/22
35. 30/1/22
36. 5/2/22
37. 10/2/22
38. 15/2/22
39. 20/2/22
40. 25/2/22
41. 30/2/22
42. 5/3/22
43. 10/3/22
44. 15/3/22
45. 20/3/22
46. 25/3/22
47. 30/3/22
48. 5/4/22
49. 10/4/22
50. 15/4/22
51. 20/4/22
52. 25/4/22
53. 30/4/22
54. 5/5/22
55. 10/5/22
56. 15/5/22
57. 20/5/22
58. 25/5/22
59. 30/5/22
60. 5/6/22
61. 10/6/22
62. 15/6/22
63. 20/6/22
64. 25/6/22
65. 30/6/22
66. 5/7/22
67. 10/7/22
68. 15/7/22
69. 20/7/22
70. 25/7/22
71. 30/7/22
72. 5/8/22
73. 10/8/22
74. 15/8/22
75. 20/8/22
76. 25/8/22
77. 30/8/22
78. 5/9/22
79. 10/9/22
80. 15/9/22
81. 20/9/22
82. 25/9/22
83. 30/9/22
84. 5/10/22
85. 10/10/22
86. 15/10/22
87. 20/10/22
88. 25/10/22
89. 30/10/22
90. 5/11/22
91. 10/11/22
92. 15/11/22
93. 20/11/22
94. 25/11/22
95. 30/11/22
96. 5/12/22
97. 10/12/22
98. 15/12/22
99. 20/12/22
100. 25/12/22
101. 30/12/22
102. 5/1/23
103. 10/1/23
104. 15/1/23
105. 20/1/23
106. 25/1/23
107. 30/1/23
108. 5/2/23
109. 10/2/23
110. 15/2/23
111. 20/2/23
112. 25/2/23
113. 30/2/23
114. 5/3/23
115. 10/3/23
116. 15/3/23
117. 20/3/23
118. 25/3/23
119. 30/3/23
120. 5/4/23
121. 10/4/23
122. 15/4/23
123. 20/4/23
124. 25/4/23
125. 30/4/23
126. 5/5/23
127. 10/5/23
128. 15/5/23
129. 20/5/23
130. 25/5/23
131. 30/5/23
132. 5/6/23
133. 10/6/23
134. 15/6/23
135. 20/6/23
136. 25/6/23
137. 30/6/23
138. 5/7/23
139. 10/7/23
140. 15/7/23
141. 20/7/23
142. 25/7/23
143. 30/7/23
144. 5/8/23
145. 10/8/23
146. 15/8/23
147. 20/8/23
148. 25/8/23
149. 30/8/23
150. 5/9/23
151. 10/9/23
152. 15/9/23
153. 20/9/23
154. 25/9/23
155. 30/9/23
156. 5/10/23
157. 10/10/23
158. 15/10/23
159. 20/10/23
160. 25/10/23
161. 30/10/23
162. 5/11/23
163. 10/11/23
164. 15/11/23
165. 20/11/23
166. 25/11/23
167. 30/11/23
168. 5/12/23
169. 10/12/23
170. 15/12/23
171. 20/12/23
172. 25/12/23
173. 30/12/23
174. 5/1/24
175. 10/1/24
176. 15/1/24
177. 20/1/24
178. 25/1/24
179. 30/1/24
180. 5/2/24
181. 10/2/24
182. 15/2/24
183. 20/2/24
184. 25/2/24
185. 30/2/24
186. 5/3/24
187. 10/3/24
188. 15/3/24
189. 20/3/24
190. 25/3/24
191. 30/3/24
192. 5/4/24
193. 10/4/24
194. 15/4/24
195. 20/4/24
196. 25/4/24
197. 30/4/24
198. 5/5/24
199. 10/5/24
200. 15/5/24
201. 20/5/24
202. 25/5/24
203. 30/5/24
204. 5/6/24
205. 10/6/24
206. 15/6/24
207. 20/6/24
208. 25/6/24
209. 30/6/24
210. 5/7/24
211. 10/7/24
212. 15/7/24
213. 20/7/24
214. 25/7/24
215. 30/7/24
216. 5/8/24
217. 10/8/24
218. 15/8/24
219. 20/8/24
220. 25/8/24
221. 30/8/24
222. 5/9/24
223. 10/9/24
224. 15/9/24
225. 20/9/24
226. 25/9/24
227. 30/9/24
228. 5/10/24
229. 10/10/24
230. 15/10/24
231. 20/10/24
232. 25/10/24
233. 30/10/24
234. 5/11/24
235. 10/11/24
236. 15/11/24
237. 20/11/24
238. 25/11/24
239. 30/11/24
240. 5/12/24
241. 10/12/24
242. 15/12/24
243. 20/12/24
244. 25/12/24
245. 30/12/24
246. 5/1/25
247. 10/1/25
248. 15/1/25
249. 20/1/25
250. 25/1/25
251. 30/1/25
252. 5/2/25
253. 10/2/25
254. 15/2/25
255. 20/2/25
256. 25/2/25
257. 30/2/25
258. 5/3/25
259. 10/3/25
260. 15/3/25
261. 20/3/25
262. 25/3/25
263. 30/3/25
264. 5/4/25
265. 10/4/25
266. 15/4/25
267. 20/4/25
268. 25/4/25
269. 30/4/25
270. 5/5/25
271. 10/5/25
272. 15/5/25
273. 20/5/25
274. 25/5/25
275. 30/5/25
276. 5/6/25
277. 10/6/25
278. 15/6/25
279. 20/6/25
280. 25/6/25
281. 30/6/25
282. 5/7/25
283. 10/7/25
284. 15/7/25
285. 20/7/25
286. 25/7/25
287. 30/7/25
288. 5/8/25
289. 10/8/25
290. 15/8/25
291. 20/8/25
292. 25/8/25
293. 30/8/25
294. 5/9/25
295. 10/9/25
296. 15/9/25
297. 20/9/25
298. 25/9/25
299. 30/9/25
300. 5/10/25
301. 10/10/25
302. 15/10/25
303. 20/10/25
304. 25/10/25
305. 30/10/25
306. 5/11/25
307. 10/11/25
308. 15/11/25
309. 20/11/25
310. 25/11/25
311. 30/11/25
312. 5/12/25
313. 10/12/25
314. 15/12/25
315. 20/12/25
316. 25/12/25
317. 30/12/25
318. 5/1/26
319. 10/1/26
320. 15/1/26
321. 20/1/26
322. 25/1/26
323. 30/1/26
324. 5/2/26
325. 10/2/26
326. 15/2/26
327. 20/2/26
328. 25/2/26
329. 30/2/26
330. 5/3/26
331. 10/3/26
332. 15/3/26
333. 20/3/26
334. 25/3/26
335. 30/3/26
336. 5/4/26
337. 10/4/26
338. 15/4/26
339. 20/4/26
340. 25/4/26
341. 30/4/26
342. 5/5/26
343. 10/5/26
344. 15/5/26
345. 20/5/26
346. 25/5/26
347. 30/5/26
348. 5/6/26
349. 10/6/26
350. 15/6/26
351. 20/6/26
352. 25/6/26
353. 30/6/26
354. 5/7/26
355. 10/7/26
356. 15/7/26
357. 20/7/26
358. 25/7/26
359. 30/7/26
360. 5/8/26
361. 10/8/26
362. 15/8/26
363. 20/8/26
364. 25/8/26
365. 30/8/26
366. 5/9/26
367. 10/9/26
368. 15/9/26
369. 20/9/26
370. 25/9/26
371. 30/9/26
372. 5/10/26
373. 10/10/26
374. 15/10/26
375. 20/10/26
376. 25/10/26
377. 30/10/26
378. 5/11/26
379. 10/11/26
380. 15/11/26
381. 20/11/26
382. 25/11/26
383. 30/11/26
384. 5/12/26
385. 10/12/26
386. 15/12/26
387. 20/12/26
388. 25/12/26
389. 30/12/26
390. 5/1/27
391. 10/1/27
392. 15/1/27
393. 20/1/27
394. 25/1/27
395. 30/1/27
396. 5/2/27
397. 10/2/27
398. 15/2/27
399. 20/2/27
400. 25/2/27
401. 30/2/27
402. 5/3/27
403. 10/3/27
404. 15/3/27
405. 20/3/27
406. 25/3/27
407. 30/3/27
408. 5/4/27
409. 10/4/27
410. 15/4/27
411. 20/4/27
412. 25/4/27
413. 30/4/27
414. 5/5/27
415. 10/5/27
416. 15/5/27
417. 20/5/27
418. 25/5/27
419. 30/5/27
420. 5/6/27
421. 10/6/27
422. 15/6/27
423. 20/6/27
424. 25/6/27
425. 30/6/27
426. 5/7/27
427. 10/7/27
428. 15/7/27
429. 20/7/27
430. 25/7/27
431. 30/7/27
432. 5/8/27
433. 10/8/27
434. 15/8/27
435. 20/8/27
436. 25/8/27
437. 30/8/27
438. 5/9/27
439. 10/9/27
440. 15/9/27
441. 20/9/27
442. 25/9/27
443. 30/9/27
444. 5/10/27
445. 10/10/27
446. 15/10/27
447. 20/10/27
448. 25/10/27
449. 30/10/27
450. 5/11/27
451. 10/11/27
452. 15/11/27
453. 20/11/27
454. 25/11/27
455. 30/11/27
456. 5/12/27
457. 10/12/27
458. 15/12/27
459. 20/12/27
460. 25/12/27
461. 30/12/27
462. 5/1/28
463. 10/1/28
464. 15/1/28
465. 20/1/28
466. 25/1/28
467. 30/1/28
468. 5/2/28
469. 10/2/28
470. 15/2/28
471. 20/2/28
472. 25/2/28
473. 30/2/28
474. 5/3/28
475. 10/3/28
476. 15/3/28
477. 20/3/28
478. 25/3/28
479. 30/3/28
480. 5/4/28
481. 10/4/28
482. 15/4/28
483. 20/4/28
484. 25/4/28
485. 30/4/28
486. 5/5/28
487. 10/5/28
488. 15/5/28
489. 20/5/28
490. 25/5/28
491. 30/5/28
492. 5/6/28
493. 10/6/28
494. 15/6/28
495. 20/6/28
496. 25/6/28
497. 30/6/28
498. 5/7/28
499. 10/7/28
500. 15/7/28
501. 20/7/28
502. 25/7/28
503. 30/7/28
504. 5/8/28
505. 10/8/28
506. 15/8/28
507. 20/8/28
508. 25/8/28
509. 30/8/28
510. 5/9/28
511. 10/9/28
512. 15/9/28
513. 20/9/28
514. 25/9/28
515. 30/9/28
516. 5/10/28
517. 10/10/28
518. 15/10/28
519. 20/10/28
520. 25/10/28
521. 30/10/28
522. 5/11/28
523. 10/11/28
524. 15/11/28
525. 20/11/28
526. 25/11/28
527. 30/11/28
528. 5/12/28
529. 10/12/28
530. 15/12/28
531. 20/12/28
532. 25/12/28
533. 30/12/28
534. 5/1/29
535. 10/1/29
536. 15/1/29
537. 20/1/29
538. 25/1/29
539. 30/1/29
540. 5/2/29
541. 10/2/29
542. 15/2/29
543. 20/2/29
544. 25/2/29
545. 30/2/29
546. 5/3/29
547. 10/3/29
548. 15/3/29
549. 20/3/29
550. 25/3/29
551. 30/3/29
552. 5/4/29
553. 10/4/29
554. 15/4/29
555. 20/4/29
556. 25/4/29
557. 30/4/29
558. 5/5/29
559. 10/5/29
560. 15/5/29
561. 20/5/29
562. 25/5/29
563. 30/5/29
564. 5/6/29
565. 10/6/29
566. 15/6/29
567. 20/6/29
568. 25/6/29
569. 30/6/29
570. 5/7/29
571. 10/7/29
572. 15/7/29
573. 20/7/29
574. 25/7/29
575. 30/7/29
576. 5/8/29
577. 10/8/29
578. 15/8/29
579. 20/8/29
580. 25/8/29
581. 30/8/29
582. 5/9/29
583. 10/9/29
584. 15/9/29
585. 20/9/29
586. 25/9/29
587. 30/9/29
588. 5/10/29
589. 10/10/29
590. 15/10/29
591. 20/10/29
592. 25/10/29
593. 30/10/29
594. 5/11/29
595. 10/11/29
596. 15/11/29
597. 20/11/29
598. 25/11/29
599. 30/11/29
600. 5/12/29
601. 10/12/29
602. 15/12/29
603. 20/12/29
604. 25/12/29
605. 30/12/29
606. 5/1/30
607. 10/1/30
608. 15/1/30
609. 20/1/30
610. 25/1/30
611. 30/1/30
612. 5/2/30
613. 10/2/30
614. 15/2/30
615. 20/2/30
616. 25/2/30
617. 30/2/30
618. 5/3/30
619. 10/3/30
620. 15/3/30
621. 20/3/30
622. 25/3/30
623. 30/3/30
624. 5/4/30
625. 10/4/30
626. 15/4/30
627. 20/4/30
628. 25/4/30
629. 30/4/30
630. 5/5/30
631. 10/5/30
632. 15/5/30
633. 20/5/30
634. 25/5/30
635. 30/5/30
636. 5/6/30
637. 10/6/30
638. 15/6/30
639. 20/6/30
640. 25/6/30
641. 30/6/30
642. 5/7/30
643. 10/7/30
644. 15/7/30
645. 20/7/30
646. 25/7/30
647. 30/7/30
648. 5/8/30
649. 10/8/30
650. 15/8/30
651. 20/8/30
652. 25/8/30
653. 30/8/30
654. 5/9/30
655. 10/9/30
656. 15/9/30
657. 20/9/30
658. 25/9/30
659. 30/9/30
660. 5/10/30
661. 10/10/30
662. 15/10/30
663. 20/10/30
664. 25/10/30
665. 30/10/30
666. 5/11/30
667. 10/11/30
668. 15/11/30
669. 20/11/30
670. 25/11/30
671. 30/11/30
672. 5/12/30
673. 10/12/30
674. 15/12/30
675. 20/12/30
676. 25/12/30
677. 30/12/30
678. 5/1/31
679. 10/1/31
680. 15/1/31
681. 20/1/31
682. 25/1/31
683. 30/1/31
684. 5/2/31
685. 10/2/31
686. 15/2/31
687. 20/2/31
688. 25/2/31
689. 30/2/31
690. 5/3/31
691. 10/3/31
692. 15/3/31
693. 20/3/31
694. 25/3/31
695. 30/3/31
696. 5/4/31
697. 10/4/31
698. 15/4/31
699. 20/4/31
700. 25/4/31
701. 30/4/31
702. 5/5/31
703. 10/5/31
704. 15/5/31
705. 20/5/31
706. 25/5/31
707. 30/5/31
708. 5/6/31
709. 10/6/31
710. 15/6/31
711. 20/6/31
712. 25/6/31
713. 30/6/31
714. 5/7/31
715. 10/7/31
716. 15/7/31
717. 20/7/31
718. 25/7/31
719. 30/7/31
720. 5/8/31
721. 10/8/31
722. 15/8/31
723. 20/8/31
724. 25/8/31
725. 30/8/31
726. 5/9/31
727. 10/9/31
728. 15/9/31
729. 20/9/31
730. 25/9/31
731. 30/9/31
732. 5/10/31
733. 10/10/31
734. 15/10/31
735. 20/10/31
736. 25/10/31
737. 30/10/31
738. 5/11/31
739. 10/11/31
740. 15/11/31
741. 20/11/31
742. 25/11/31
743. 30/11/31
744. 5/12/31
745. 10/12/31
746. 15/12/31
747. 20/12/31
748. 25/12/31
749. 30/12/31
750. 5/1/32
751. 10/1/32
752. 15/1/32
753. 20/1/32
754. 25/1/32
755. 30/1/32
756. 5/2/32
757. 10/2/32
758. 15/2/32
759. 20/2/32
760. 25/2/32
761. 30/2/32
762. 5/3/32
763. 10/3/32
764. 15/3/32
765. 20/3/32
766. 25/3/32
767. 30/3/32
768. 5/4/32
769. 10/4/32
770. 15/4/32
771. 20/4/32
772. 25/4/32
773. 30/4/32
774. 5/5/32
775. 10/5/32
776. 15/5/32
777. 20/5/32
778. 25/5/32
779. 30/5/32
780. 5/6/32
781. 10/6/32
782. 15/6/32
783. 20/6/32
784. 25/6/32
785. 30/6/32
786. 5/7/32
787. 10/7/32
788. 15/7/32
789. 20/7/32
790. 25/7/32
791. 30/7/32
792. 5/8/32
793. 10/8/32
794. 15/8/32
795. 20/8/32
796. 25/8/32
797. 30/8/32
798. 5/9/32
799. 10/9/32
800. 15/9/32
801. 20/9/32
802. 25/9/32
803. 30/9/32
804. 5/10/32
805. 10/10/32
806. 15/10/32
807. 20/10/32
808. 25/10/32
809. 30/10/32
810. 5/11/32
811. 10/11/32
812. 15/11/32
813. 20/11/32
814. 25/11/32
815. 30/11/32
816. 5/12/32
817. 10/12/32
818. 15/12/32
819. 20/12/32
820. 25/12/32
821. 30/12/32
822. 5/1/33
823. 10/1/33
824. 15/1/33
825. 20/1/33
826. 25/1/33
827. 30/1/33
828. 5/2/33
829. 10/2/33
830. 15/2/33
831. 20/2/33
832. 25/2/33
833. 30/2/33
834. 5/3/33
835. 10/3/33
836. 15/3/33
837. 20/3/33
838. 25/3/33
839. 30/3/33
840. 5/4/33
841. 10/4/33
842. 15/4/33
843. 20/4/33
844. 25/4/33
845. 30/4/33
846. 5/5/33
847. 10/5/33
848. 15/5/33
849. 20/5/33
850. 25/5/33
851. 30/5/33
852. 5/6/33
853. 10/6/33
854. 15/6/33
855. 20/6/33
856. 25/6/33
857. 30/6/33
858. 5/7/33
859. 10/7/33
860. 15/7/33
861. 20/7/33
862. 25/7/33
863. 30/7/33
864. 5/8/33
865. 10/8/33
866. 15/8/33
867. 20/8/33
868. 25/8/33
869. 30/8/33
870. 5/9/33
871. 10/9/33
872. 15/9/33
873. 20/9/33
874. 25/9/33
875. 30/9/33
876. 5/10/33
877. 10/

Ek 13: Müdâfaa-i Milliye Vekâleti İstiklâl Harbi Sıhî Raporu, (336, 337, 338 senesi, Mudanya Mütarekesine kadar)

Kaynak: T. C. Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Shh. D, **İstiklâl Harbi Sıhî Raporu,** (336, 337, 338 senesi, Mudanya Mütarekesine kadar), Matbaayi Askeriye, İstanbul 1341.

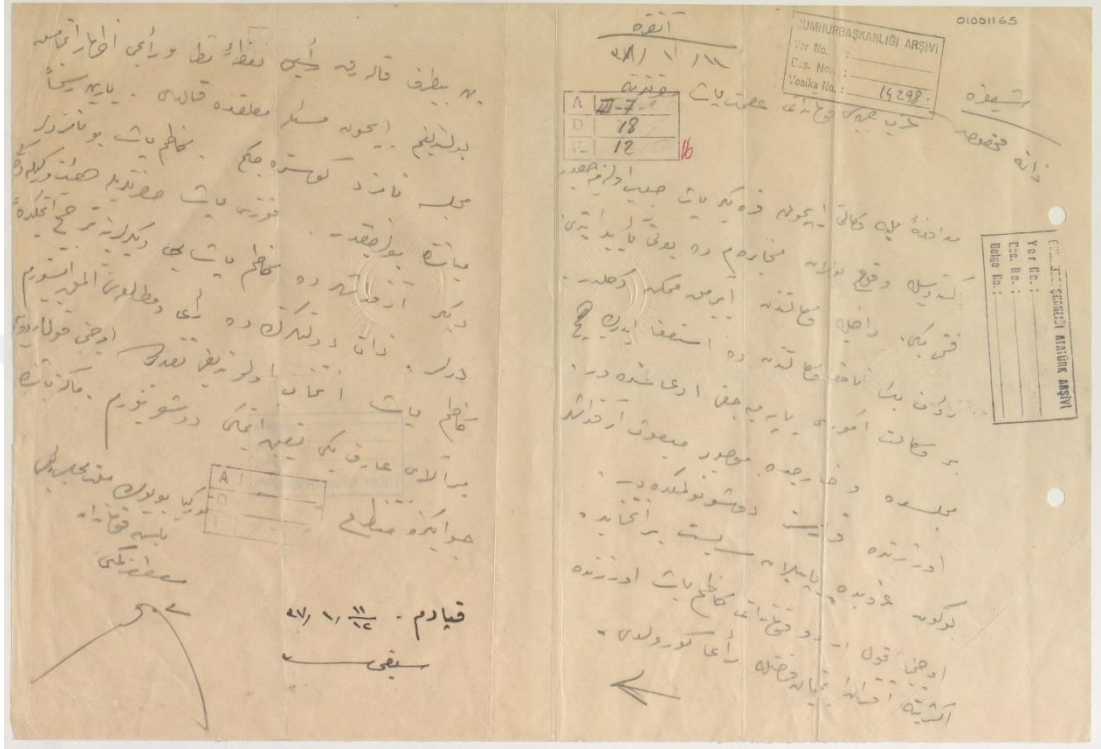
Ek 14: Sabık Harbiye Nâzırı, Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Vekili Fevzi (Çakmak) Paşa'nın Kozan Mebusluğu seçim mazbatası.

Kaynak: TBMM Arşivi, Seçim Mazbataları

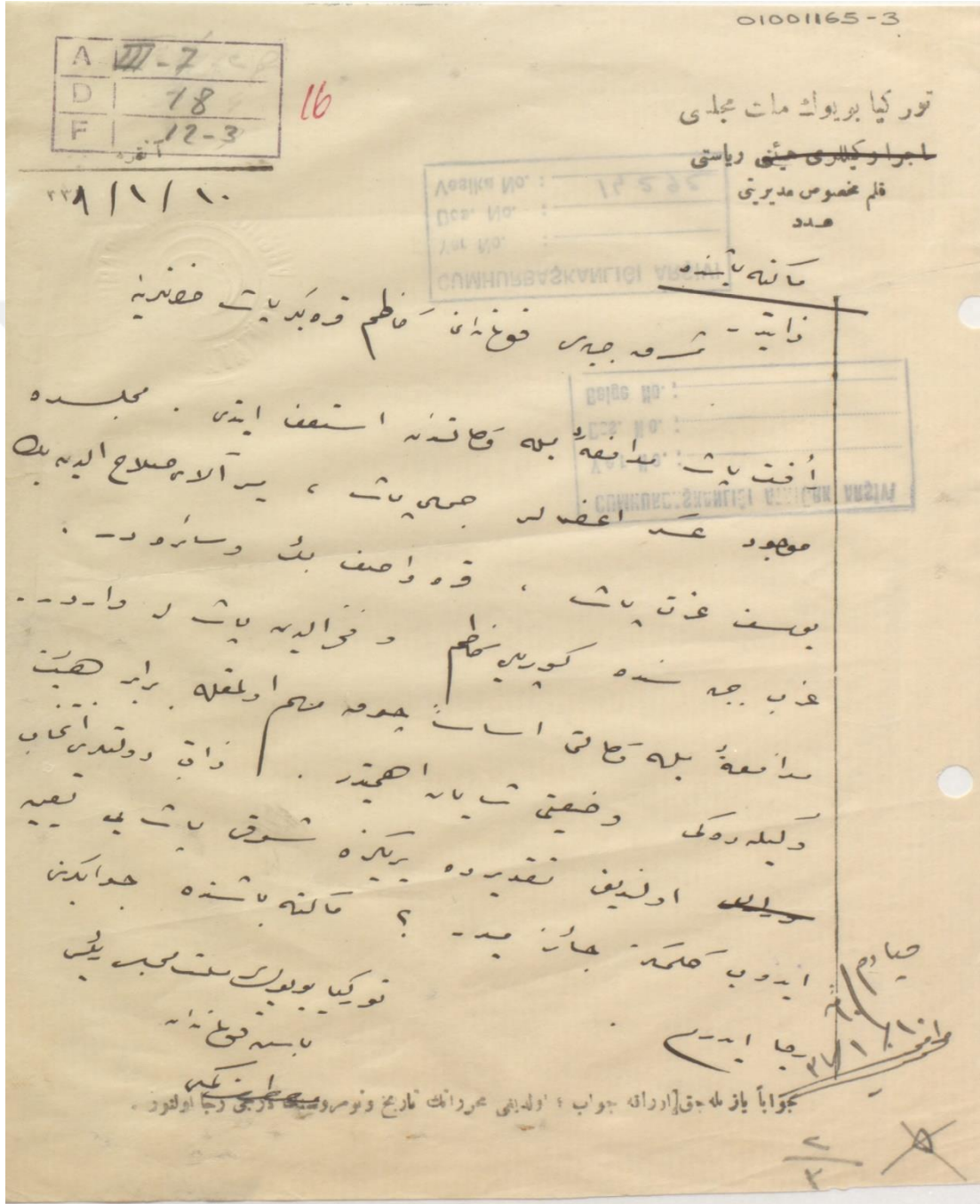
https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d01/SM_290_1_1.pdf

Ek 15: Mustafa Kemal Paşa'nın; Müdafaa-ı Milliye Vekaletine Kazım Karabekir Paşa'nın getirilmesi hakkında Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın fikirlerini sorduğu ve Kazım Paşa seçildiği takdirde üçüncü Kolorduya Miralay Arif Bey'i tayin etmeyi düşündüğünü bildiren yazısı.

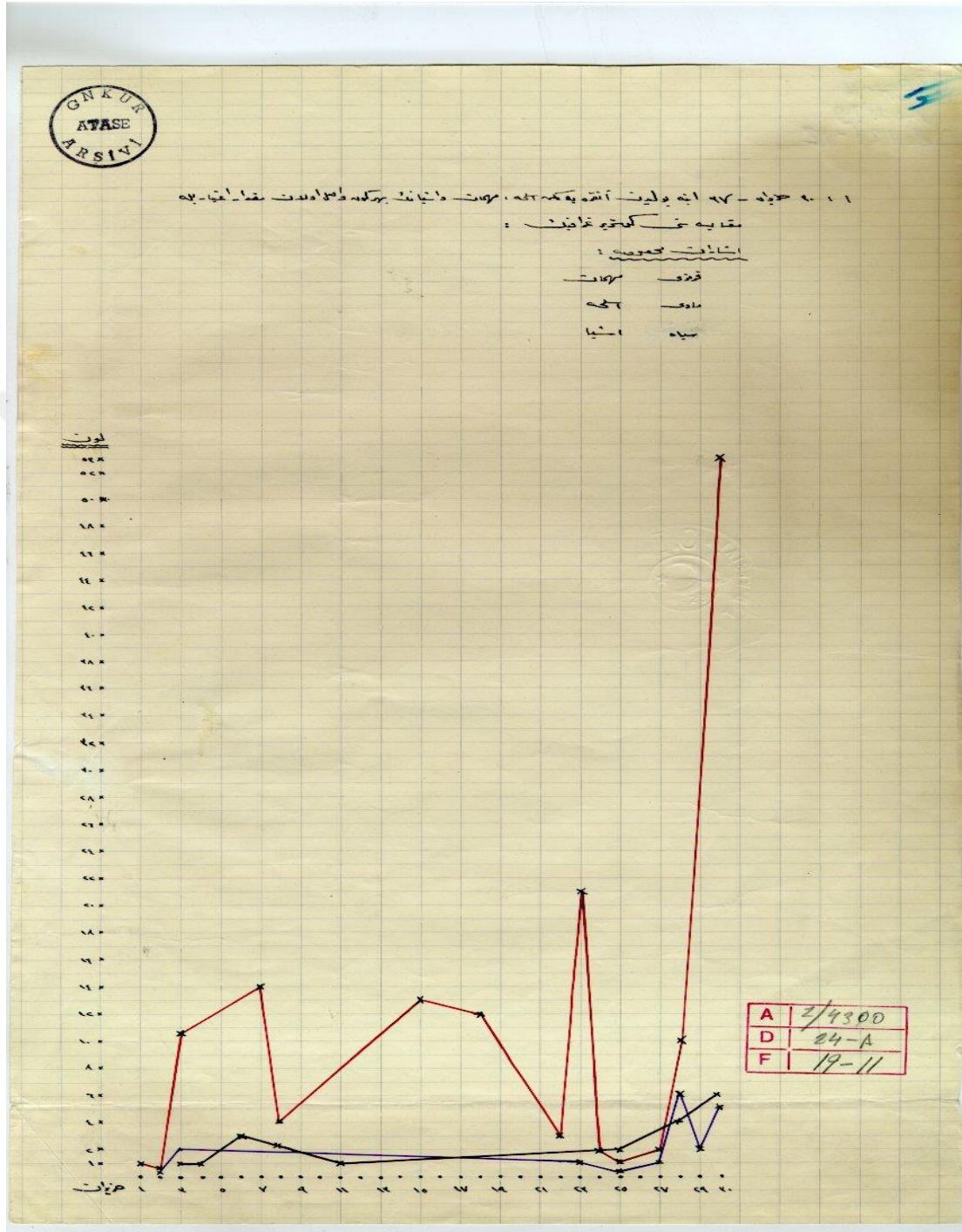
Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Arşivi, EBİS No: 01001165, Ek No: 1, Belge No: 907554.

Ek 16: Mustafa Kemal Paşa'nın Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya gönderdiği; Refet Paşa'nın Müdafaa-İ Milliye Vekaletinden istifa ettiğini bildirerek seçilmesi halinde Yerine Şevki Paşa'yı tayin edip gelmesinin mümkün olup olmadığını soran yazısı.

Kaynak: **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS No: 01001165, Ek No:4, Belge No: 907557.

Ek 19: Müdâfaa-i Milliye Vekâleti 1921 yılı Haziran ayı istatistik özetlerine göre Ankara'ya gelen esliha, mühimmat ve erzakın günlük çizelgesi.

Kaynak: ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1179, Gömlek No:121, Belge No:121AK.